

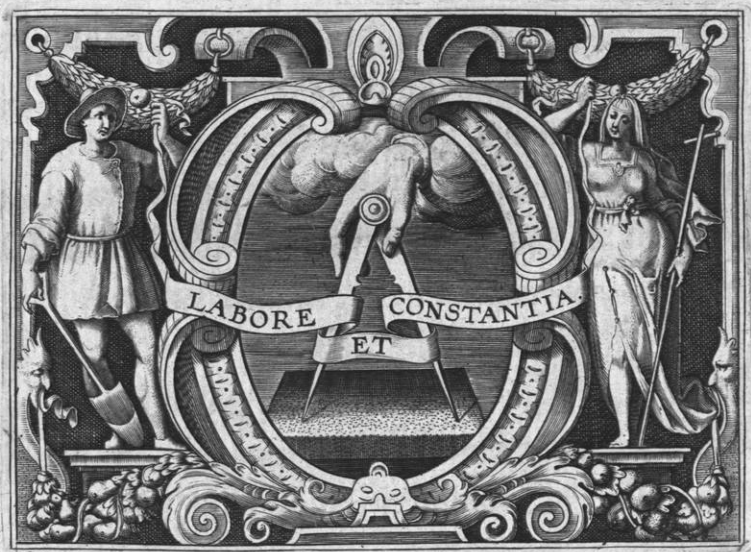
5

IUSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRO
LIBER.

*In quo forma ipsa Loci expressa,
& ratio spectandi.*

Cum æneis figuris.

OMNIA AVCTIORA VEL MELIORA.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
cId. Idc.IV.

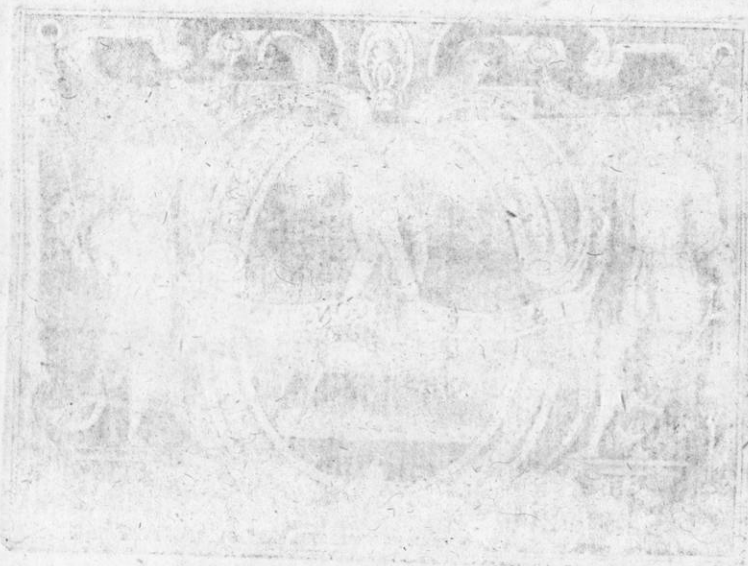
Cum Privilegiis Casareo & Regio.

INSTITUTIO
DE
AMPHITHEATRO
LIBER

In quo formae huius expressae
& ratio spectandi.

Cum ratio huius.

OMNIA ACTIONES HUIUS MENTIS

ANTWERPIA

IN OFFICINA TANTINIANA

Apud Johannem Moretum

cl. 1608.

Christophorus Plantin

AD LECTOREM.

VM uniuersam rem Spectaculo-
 rum veterum illustrare statuissem,
 Muneris inquam utriusque, tum
 Circi, & Scana; atque ad eam cogi-
 tationem parata mihi iam materia
 omnis & seges esset: valde pro bono
 mihi visum, imò necessario, de Locis ipsis eorumq; for-
 mâ quadam prædici. Nam cum ratio tota ludorum in-
 nexa iis & apta sit: fit omnino, ut qui illa non capiat,
 istos parum firmiter teneat, & caligans hasitanq; ne-
 sciat, etiam qua scire se arbitratur. Itaque cum libros
 meos De Gladiatoribus iam emissem, non sine cauea
 Senatoria & Equestris aliquo plausu; illos De Vena-
 tione in manibus haberem & perpolirem: hoc quod vi-
 des, De Amphitheatro, prius contexui: in quo imago,
 facies, habitus omnis Arena expressus, quâ stilo meo,
 quâ penicillo. Nam nec formas & imagines operum
 neglexi. et si fateor, maiorem me rationem rituum du-
 xisse, quàm Architectura. Illis enim hac nostra seruiunt
 & pralucet, ut illos censemus scriptoribus præcis. Ta-
 men nec Architectura spreta à me prorsus, quatenus ea
 quidem ad voluptatem aliquid conferre uideretur,
 siue admirationem. Sed quidquid hoc est opera, feri-
 tum id mihi & uerè ludicrum fuisse, non nego. Vix
 enim duodecim dierum tota ista scriptio & meditatio
 est: quos lege ac more sepositos à seriis publicisq; Lectio-
 nibus, transferre mihi visum ad hanc curam. Nec ad-

4
firmatione aliâ res eget. ipsum syntagma ostendet, non
eâ curâ ac cultu fortasse, quo quadam è meis. Sed quid
opus, aut nervos in remissionibus intendere? aut serio
tractare ludos? Mihi (licet Invidiâ audiente & ge-
mente hoc dicam) non ista, non alia ex Antiquitate
tractare nimis arduum: ad qua explicanda otium for-
tasse aut voluntas deesse mihi poteris, vix facultas.
Nec placeant sibi nimis, qui nescio quid tale adnotant
& decerpunt per partes. Sed me amor aliûs studij iam
incendit, & acri quodam thyrso pectus mihi percussit
alta illa Diva. Sapienciam intellego: cuius meracos pu-
rosq; fontes nunquam erit ut nimis misceam aut di-
luam mitioribus istis succis. Adhibebo tamen: sed ut
lusum, non ut curam; ut accessionem, non ut opus.
Quem eundem animum in his talibus, mi Lector, ex
animo tibi opto. Salve.

EKLIPSE

A

I. LIPSI
DE AMPHITHEATRO
LIBRI

CAPVT PRIMVM.

*Dialogi occasio. Florentij laus. Urbs diruta, non diruta:
& splendida eius ruina.*

VM Romæ adolescens admodum agerem, lustrandæ & noscendæ imprimis antiquitatis: familiaritas mihi fuit sanè utilis cum Nicolao Florentio, populari nostro: viro, à quo elogium hoc Veritas numquam spernet, veræ modestiæ & doctrinæ. Sed illa, in eo statim & aspectu ipso elucebat; hæc, secreta magis & recondita, nec eruenda nisi in consuetudine aliquâ & vsu. Vt gemmarum lapidumque arcanæ vires, non nisi attritu & experiendo apparent: sic in plerisque vera eruditio, quæ interiori animo insita, foras non spectat aut pendet. Alienus enim uerò hic noster ab omni ambitione siue typho, Batauâ quadam simplicitate agebat: quique scire ipse, quàm sciri; nosse multa, quàm à multis nosci præoptabat. Sed cum primis illi studium & scientia locorum, monumentorumque veterum: quæ curiosè iam aliquot annos lustrabat, indagabat: acri quodam & directo iudicio, noua cum priscis, prisca cum illis componens. Haud temerè illum fugiebat, quid, non dicam in quaque parte Urbis, sed Italiæ, eximium fuisset: & ex leuibus quibusdam errantibusque vestigiis, mirum quàm sagaciter perueniebat ad cubilia ipsa rerum. Cum hoc igitur viro & sermo mihi tunc creber, nec infrequens ambulatio fuit: cum studio quodam Antiquitatis incensus (cuius amor, vt, cum Pindaro dicam, pupugerat mihi mentem) sæpe & peterem, & promerem aliquid, ex hoc thesauro. Quod ipsum accidit die quodam æstiuo pomeridiano, cum ego cum statim à prandio (vnà enim fueramus) manu

Nic. Florentij laus.

Doctrina vera, non iactantia.

Sol Romanus noxius infuetis.

* Amphitheatro Titi.

Roma sapius eversa, non perit.

* id est, Mars.

Tacita quadam maiestas ruinarum.

Amphitheatri se-miruta moles.

prendens, Imúrne? inquam. Quò iam? inquit ille. Solemni nostro more, inquam, per colles istos ambulatum. Ille paullò adductior, At solem hunc non vides Lipsi? inquit. quem scire debes peregrino capiti Romæ non amicum. Ego cum risu, De sole securus es, meâ quidem causâ, inquam. Vetus ego illi alumnus, nec quidquam metuo à meo Phœbo. Ita mox sumptis palliis exiimus, & præter Vipsanij Pantheon transgressi, collem Capitolinum ascendimus, descendimus: tandemque per Forum Rom. & Titi arcum siue fornicem euntes, haud procul stetimus à Principis eius * mole. Pedem enim hîc fixit Florentius, Et vísne Lipsi, inquit, dispersa in hoc campo ossa paullisper legamus magnæ matris? Romam dico. cuius reliquias & velut cineres adhuc vides, etsi crematæ non vno busto, eversa non vno fato. Tres ad pulcherrimum hoc mundi opus euertendum dij conspirarunt, Cronus, Vulcanus, & * pater ipse gentis.

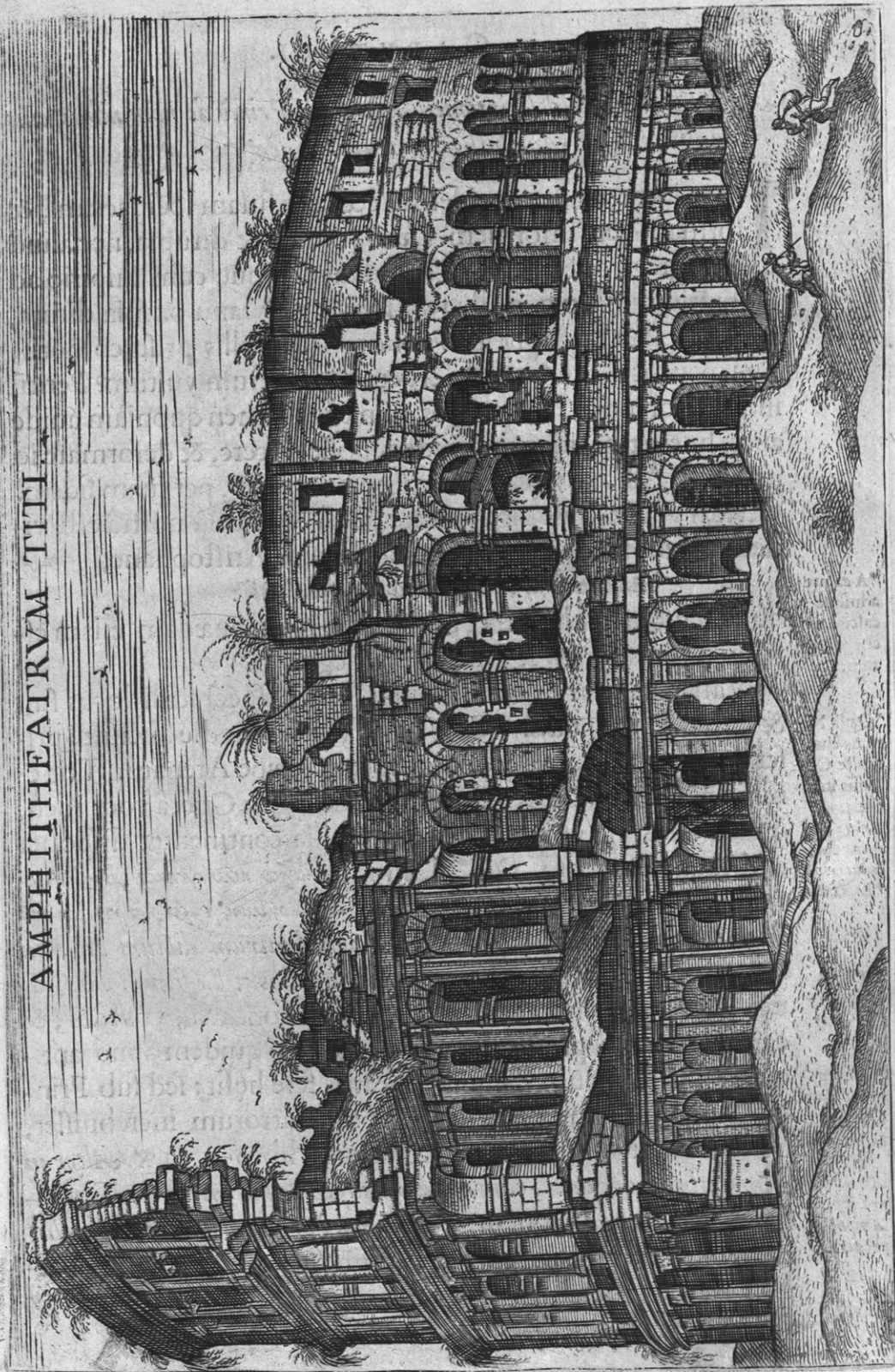
Non tamen annorum series, non flamma, nec ensis

Eternum potuit hoc abolere decus.

yt antiquus quispiam poëta verè ait. Scilicet hæc ipsa ruta & cæsa spirant etiam Romam veterem, & velut scintillas emittunt prisca splendoris. Ex parietinis ecce istis, & ex lapidibus, imago statim animo obohitur vrbs, quæ vna fuit ab omni æuo, vna erit. Sed iam distinctius lustremus. Viden' tu collem illum ad læuam? Esquilie sunt. Radices eius? ibi Carinæ. paullò longius, Thermæ Titi. Hîc, Vicus sceleratus. Et cum diceret ille sedulo atque indicaret; ego in aliâ cogitatione defixus, oculos & mentem omnem habebam in ædificio, quod exaduersum erat. Itaque latus mihi tetigit, & Irâne aliud agis? inquit. Ignosce, inquam. Inuitos oculos meos traxit, & velut fascinavit, eximia illa moles. Et dic sodes, cuius hoc opus? quando? quâ fini? quâ olim formâ? Florentius renidens, Næ tu multa simul & semel petis, inquit. ac vereor, cum Plautino illo Sycophantâ, ne face & viatico nobis opus sit, ad tam longæ narrationis iter. Tamen docebo te in parte. transi huc, & propius lustra.

CAPVT

AMPHITHEATRUM TITI

CAPVT I I.

*Ad Amphitheatri descriptionem aggressio. Primò de nominibus eius
quæsitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.*

IAM intrauimus; & videmus ecce confusam loci faciem, & formam verè informem. Lacera omnia & dirupta, nec aliud quàm egregij operis vmbra & cadauer. Itaque cum suspirio ad Florentium, Heu quæ ista res? inquam. Manu omnia diruta, vt video, aut collapsa æuo: sine articulis vllis prisca corporis, sine membris. & quis mihi eruet ex istis verum vultum? Periti, inquit Florentius. inter quos non ego: tamen quoniam auidè aues, lineas tibi eius operis videor posse ducere, & deformare id in parte. Adiua hoc, Florenti, inquam ego, per tuam fidem. Certè si vllum opus dignum memoriâ & notitiâ nostrâ est; videtur istud. Nec erras, inquit. Itaque cum Aristophane,

* A capite
ad usque
calcè cun-
cta ediffè-
ram.

* Εξ τῶ ποδῶν ἐς τὴ κεφαλῇ σοι πάντ' ἐρῶ:

quod sciuerò quidem ego, potero quæ. Nam quædam etiam esse, in quibus hæreo & caligo, non nego.

* Quia Ne-
ronis cum
capite Co-
lossus in vi-
cinia.

Trina no-
mina eius
Iudicij loci.

* Li. XLII.

Cauea à
cauo dicta
prisca.

* Et vix
aliter apud
Ciceronem
ac veteres.

At nouis
pro ipso
Amphi-
theatro.

Vastum igitur hoc omne quod vides, spectaculi locus fuit & ludicræ voluptatis. * Colissæum, vt scis hodiè dicunt: prisca Amphitheatrum, & sæpe Caueam, sæpe Arenam. Tria enim hæc nomina reperio. Amphitheatrum Græcâ voce ideo, quia gradus circum vndique, & sedilia continenter disposita ambibant in orbem. Dio * Cassius: Θέατρον κωνηγετικόν, ὃ καὶ Ἀμφιθέατρον, ἐν τῷ πᾶσι πανταχόθεν ἔδρααι ἀνδρῶν σιλωῆς ἔχων, προσερίθη: *Theatrum venatorium, quod & Amphitheatrum dictum est, ex eo, quod sedes vndique in orbem habeat, sine vllâ scanâ.* At Cauea Latinis; ab interiore hac parte quæ concaua, vt vides, & capaci quodam profundo. Quod nomen quidem apud antiquos (liberâ repub. dico) in * theatris ferè hæsit: sed sub Principibus, cum gratia & vsus Amphitheatrorum increbuisse, bono iure migravit ad ista. Ammianus libro XXIIX. *Alter in Amphitheatrali caueâ, cum adfuturus spectaculis introiret. Tertulianus contra Marcionem: Quid? non in omnem libidinem ebullis? non frequentas solemnes voluptates Circi furentis, & Caueæ scien-
tis, &*

is, & Scana lasciuientis? Vbi cùm scuitiam Caueæ adtribuat, clarum est intellegi de Amphitheatro. Saluianus pariter: *Quidquid immoderationis in Circo, quidquid furoris in Caueis.* Iulius Firmicus: *Nati sub sidere Caniculæ, erunt venatores, arenarij, parabolarij, & qui sub conspectu populi, in Caueis, cum feris pugnent.* Prudentius:

*Quid puluis Caueæ semper * funebris, & illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompæ?*

* Funera
autem ad
Scenam
referri non
possunt.

Idem iterum de Virgine Vestæ quæ it ad Gladiatores spectandos:

*Inde ad confessum Caueæ pudor almus, & expers
Sanguinis it pietas.*

Appuleius item apertè: *Dies ecce muneri destinatus aderat, & ad conseptum Caueæ, prosequente populo, pompatico favore deducor.* Tertullianus (si recta lectio est) Caulam etiam in libello De Spectaculis dixit, nouè magis quàm improprie: *Ceterum qualia illa sunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit? credo Circo, & vtrâq; Caulâ, & omni Stadio gratiora.* Vbi eâ voce includit etiam Theatrum, nisi si legendum *Caueâ.*

Caula, pro
caueâ.

CAPVT III.

Arenæ nomine dictum eundem locum. idè quia sterni arenâ solitus. Cuius generis ea stratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus, & declaratus.

SED & Arenam dixère vulgò, scilicet quia is locus desabulari solet, & arenâ sterni in vsum pugne. Nam si lapide aut ruderato: in tam crebrâ effusione sanguinis, lubrico statim pauiamento, quæ ratio standi aut certandi? Arenam iniecere igitur, quæ bibula: & quam ipsam renouare & velut inarare etiam soliti per interualla ludorum. Martialis ostendit, de Leone subito efferato:

Causa in-
sternenda
arena.

*Nam duo de tenerâ iuuenilia corpora turbâ,
Sanguineam rastris quæ renouabat humum,
Sæuis & infelix furiali dente peremit.*

Quam per
pueros quos-
dam, nõ sine
lusus spe-
cie, renoua-
bant.

Martia non vidit maius Arena nefas.

Et credo quidem vulgariam arenam in sterni solitam: nisi quòd

B

quidam

Arena à lapide abrasa.

quidam rasuram lapidis albi destinarunt etiam huic rei, quaeritâ gratiâ candoris. Plinius libro XXXVI. *Inuenere & alium usum eius lapidis, in ramentis quoque, Circum maximum sternendi, ut sit in commendatione & candor.* Nec scio an ad hunc morem, mentem & calamum Ouidius flexerit, cùm de Gladiatorum spectaculo scribit:

Altera tresque super rasâ celebrantur arenâ.

E minio etiam, aut chrysocollâ.

Rasam enim arenam ingerunt hîc consensu fidi & prisca libri, nec causam adiectionis aliam facilè inuenio ab istâ. Nisi si Rasa ideò, quia superficies illa æquabilis, terfa vento & velut rasa. At Principes interdum, arenæ loco, instrauere minium aut chrysocollam. Plinius: *Visumque est Neronis Principis spectaculis Arenam Circi chrysocollâ spargi, cùm ipse concolori panno aurigaturus esset.* Suetonius de Caio: *Edidit & Circenses quosdam præcipuos, minio & chrysocollâ constrato Circo.* Sed hæc monstrorum aliquot dementia. quibus satis non fuit ostentare opes suas in spectaculis: voluerunt & calcare. Ceterum Editorum vulgus contenti, ut dixi, arenâ. Inde ea vox passim pro certamine Amphitheatrali, proque ipso loco. Tacitus: *Spectacula gladiatorum idem ille annus habuit, pari magnificentiâ ac priora: sed faminarum Senatorumque illustrium plures per Arenam fœdati sunt.* Iuuenalis:

Arena pro certamine & loco.

——— *& municipalis Arena*

Perpetui comites.

Suetonius: *Equestrem ordinem ut Scenæ Arenæque deuotum adfidue profcidit.* Horatius:

Ne populum extremâ toties exoret Arenâ.

Arenâ voce & Circus venias?

Nô videri.

** Id est, vtriusque muneris.*

Capitolinus: *Multos qui secum in Arenâ pugnassent, se Prætores videre.* In edicto Ædilium: *Qui ve in Arenam, depugnandi causâ, ad bestias intronissus fuerit.* Sed nonne & Circus & Stadium, iniquies, arenis strata? non & illa igitur in communionem admissa huius vocis? Strata: sed non admissa. caue credas. quoniamque Damnarum in Arenam, Arenâ mitti, taliaque in Iurificis sive Historicis legis; cautè accipias de ferro tantum, aut cultro. id est, Gladiatoribus, aut Venatione. & magis pro istâ. Imperator quidem clarè discriminat ecce à Circo, lege VIII. C. De repudiis: *Nec vllomodo uxorem expellet, nisi adulteram, vel Circensibus, vel Theatralibus, vel Arenarum spectaculis se*

prohi-

prohibente gaudentem. In quo usum quemdam sermonis obtinuisse potius, quàm rationem non infitebor. Ab hac stirpe Arenarij, qui in arenâ depugnant. Symmachus: *Dies muneris nostri tempore admouetur: cui largitas candidati sola non sufficit, si lautioribus Arenariis deseratur.* Arcadius Iurisconsultus: *Si ea rei conditio sit, vbi Arenarium testem, vel similem, admittere cogimur. id est, Arenâ alterutrâ pollutum: ideoque infamem.* Tertullianus: *Scenicos, Xysticos, Arenarios illos amentissimos, quibus * viri * animas, feminae autem illis etiam corpora sua substernunt.* Ita scribendus indubiè is locus: & significat pius & seuerus noster Censor, infaniisse in hoc genus hominum non vnâ Faustina. Nimirum, vt poëta ait, -- *ferrum est quod amant: Imò telum.* Nec alia, quod sciam, loci huius nomina. Nam eiusdem Tertulliani illud inuolutum, libello de Spectaculis, cap. XII. emendatione verâ euoluo. Legunt vulgò: *Quid ego de horrido loco dicam quem nec periuria sustinent? Pluribus enim & asperioribus nominibus Amphitheatrum consecratur, quàm Capitolium omnium demonum templum est.* Frustrâ quæras hæc nomina. Scribo igitur, & distinguo: *asperioribus numinibus Amphitheatrum consecratur, quàm Capitolium. Omnium demonum templum est.*

*Arenarij
qui dicti.*

** Vulgò
scribunt,
viris ani-
mas, facini-
nis aut il-
lis.*

*Tertullia-
nus decla-
ratus.*

*Et corre-
ctus.*

CAPVT IIII.

Ex occasione, de diis quibus Amphitheatrum sacratur. Dianæ inprimis. Ioui Latiari, siue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Mactatio ad eam stata vnus è bestiarius. Tertulliano ac Minutio lux.

QUOD vt tibi liqueat: non defugiam breuiter ea commemorare, quoniam id quoque ad lucem huius rei facit. Dedicabant inprimis locum & ludum hunc Dianæ. Tertullianus: *Martem & Dianam vtriusque ludi (Gladiatorium & Venatorium designat) præsidem nouimus.* Cassiodorus, magis distinctè, sacra Dianæ Tauricæ. *Spectaculum, inquit, tantum fabricis clarum, sed actione teterrimum, in honorem Scythicæ Dianæ repertum, quæ sanguinis effusione gaudebat.* Nec ab aliâ causâ, Dianam pro ipsâ Venatione amphitheatrali Martialis posuit:

Inter Cæsarea discrimina seua Diana.

*Diana, pro
ipsâ Vena-
tione am-
phitheatri-
ca.*

*Iupiter
Latiaris.*

Sed & Ioui sacrabant, siue Latiari, siue Stygio. De illo, Tertullianus Apologetico: *Ecce in illâ religiosissimâ Æneadarum urbe est Iupiter quidam, quem ludis suis humano sanguine proluit. Sed bestiariorum, inquitis. Opinor hoc minus, quàm hominum.* Idem scriptor, aduersus Gnosticos: *Sed enim Scytharum Dianam, Gallorum Mercurium, Afrorum Saturnum, victimâ humanâ placari apud seculum licuit. Et Latio ad hodiernum Joui mediâ in urbe humanus sanguis ingustatur.* Minutius Felix: *Jupiter cum Hammon dicitur, habet cornua: & cum Capitolinus, tunc gerit fulmina: & cum Latiaris, cruore perfunditur.* Stygium siue infernalem interpretari cum videtur Prudentius:

Siue Stygius.

*Quid pulvis Caueæ semper funebris? & illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompæ?
Hæ sunt deliciae IOVIS INFERNALIS, in istis
Arbiter obscuri placidus requiescit Auerni.*

Et aram imò Ditis in Amphitheatro positam agnoscere, quæ sanguine hoc perfusa.

* Ita distinctio & capio, non ut munus Latiare appelleret: sed ut Ioui Latiari fufum sanguinem in munere velit.

Macratio horrenda, nec Romanorum cultu digna.

Tertulliani correctio

Funditur humanus Latiari, in munere sanguis;
Confessusque ille spectantium soluit ad ARAM
PLVTONIS fera vota sui. quid sanctius ARA
Quæ bibit egestum per mystica tela cruorem?*

Quinimò ex Minutio colligas, solemne quoddam ibi hominis sacrificium fuisse, velut ad committendos ludos. Ait: *Hodieque à Romanis Latiaris Iupiter homicidio colitur, & quod Saturni filio dignum est, mali & noxij hominis sanguine saginatur.* Mali, inquit, & noxij hominis. id est, Bestiarij. Itaque labor ut in Tertulliani loco, quem primitus adtuli, cum melioribus libris legam: *Sed bestiarij, inquitis. Opinor hoc minus, quàm hominis.* Sed præter hos deos, Saturnus etiam in partem venit huius tutelæ. Lactantius ita adferit, ex sententiâ Sinnij Capitonis: *Venationes & quæ vocantur Munera, Saturno adtributa sunt: ludi Scænici, Libero: Circenses, Neptuno.*

CAPVT

CAPVT V.

Quando prima Amphitheatra cœpere. videri serò irrepfisse: idque statim post Venationem. Sed lignea primò fuisse. mox è lapide, Statilij Tauri. Augustum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

DE impiâ vanitate, fatis. ad locum describendum redeo: cuius primum ortum & quasi natalem diu quæsiui frustra. Non enim magis clarum, quando Amphitheatra hæc instituta, quàm quando Venatio ipsa. Quam posteriorem Gladiatoribus esse, & in Circi fede diu hæsisse: inducor non vanis * coniecturis. Nata tamen Amphitheatra, nisi fallor, haud diu ante tempora reip. defidentis: & quidem temporanea primum, & è ligno. Ita Curionem (illum Tribunicium dico, qui tuba belli ciuilib) ligneam molem extruxisse, quæ diducta, duo Theatra redderet; iterumque Amphitheatrum vnum, conducta, Plinius refert libro xxxvi. Et in Dione lego, Theatrum quoddam è ligno exstructum, corruisse cum multorum clade. Verba enim eius sic rescribam, libro xxxvi. Καί τι καὶ θεά-
 ζον ἄρως πανήγυριν τινα ἐν ξύλων ὠκοδομημένον ἀνεξάπη, ἢ ἀνδροποιοι παμπληθεῖς ἀπώλοντο, non vt vulgò, ἐν σύρον. ex quo interpres nescio quid perplexi expedit siue impedit potius, ad ludos de Syris. Sanè valdè recepta & crebra, Spectacula hæc lignea. quod Virruuius etiam suggerit, libro v. *Dicet aliquis fortè multa theatra Roma facta quotannis, nec vllam rationem harum rerum in his fuisse. sed erabit in eo, quòd omnia Publica LIGNEA theatra tabulationes habent complures, quas necesse est sonare.* Et Cæsar ipse Iulius, iam Dictator, Amphitheatrum ligneum exstruxit in campo Martis: quod Dio Cassius ad significare videtur fuisse inuenti noui. Libro xliii. πολλοὺς, inquit, ἐ παντοδαπὰς ἀγῶνας ἔθηκε, θεάζον τι κωνηγετικὸν ἰκλιώσας, ὃ ἢ ἀμφιδέατον (ἐν τῷ πείρῃ πανταχόθεν ἔδρας αἰὲς σιληῆς ἔχων) προσεῖρήθη: *Multa & varia spectacula edidit, venatorio quodam theatro è lignis structo, quod & Amphitheatrum (ex eo, quòd undique sedilia in orbem habeat, sine scenâ) appellatum est.* Dixi ligneum, quia Dio verbo vtitur ἰκλιώσας: & quia postea memoria eius nulla. At sub Augusto, & Venatio valdè iam in-

Ortus Amphitheatrorum non liquidus.

* *Quas promo lib. i. De Venat. Curionis versatilis moles.*

Coniectura in Dione.

Lignea theatra & amphitheatra crebra. Iulius Cæsar exstruxit.

Augustus
fanior Ve-
nationi
cruentæ.

Quot fe-
ras dederit
suis mune-
ribus.

* Anno vr-
his. D. CC-
xxv. Tauri
lapideum
Amphi-
theatrum.

Archaolo-
gi nostri hic
archæi.

Caligula
imperfectū
spectaculū.

Neronis itē
non diu-
turnum.

* Castrensē
Amphi-
theatrum,
cuius ruine
hodie Ro-
mæ.
Correctus
leuiter Pli-
nius.

crebuit, & increuit eius dignitas. Siue vnà cum opibus augef-
cente luxu: siue potius, quia ipse ille Princeps valdè in hunc
ludum pronus. Victor de eo: *Quodque est lati vel ameni animi,*
oblectabatur omni genere spectaculorum, PRAECIPVE FERARVM
incognitâ specie & infinito numero. Et ipse Augustus in lapide An-
cyrano fatetur, Venationes se dedisse, QVIBVS. CONFECTA.
SVNT. BESTIARVM. CIRCITER. TRIVM. MILIVM. ET.

QVINGENTA. Itaque statim Venationi tunc reperta propria &
mansura domus. Amphitheatrum * exstructum è lapide, Au-
gusti suasu, Statilij Tauri opibus & sumtu, in campo Martio.

De quo Dio libro LI. ὁ Ταῦρος Στατίλιου Διάδου τι ἐν τῷ Ἀπελω-
πέδιῳ Κωνσταντῖον λίθων καὶ ἐξέποιήσε τοῖς ἑαυτοῦ τέλεσι καὶ καθιέρωσε: *Stati-*
lius Taurus in campo Martio theatrum quoddam Venatorium, lapi-

deum, & struxit suis impensis, & dedicauit. Ait Dio disertè ἐν
τῷ Ἀπελωπέδιῳ. Antiquarij igitur nostri quomodo non errant, qui
locant id in monte Cœlio? Præsertim cùm & Victor in descri-
ptione summariâ vrbis, pariter ponat in regione I X. Circi Fla-
minij: sub quâ Martius campus. Hoc solum primumque lapi-
deum Amphitheatrum Romæ fuit, ad tempora Vespasiani.

Nam quod Caligula struere cœperat apud Septa, Claudius o-
mitti voluit, Suetonio narrante in Calig. cap. XXI. Et quod Ne-
ro postea magnificum in campo Martio erexit, fuit saltem è li-
gno. De quo Tacitus libro XIII. Annal. & Suetonius in Ner.
cap. XII. Fateor & Castrensē quoddam Amphitheatrum fuisse,

Regione * Esquilis: quod P. Victor commemorat: sed cuius
structor mihi irreperus. nisi si is Tiberius Imp. fuit, qui idem
struxit & Castra. Pompei Amphitheatrum nullum: nec Pli-
nius tibi imponat libro XXXVI. cap. xv. vbi, *Pompeij Amphi-*
theatri, aperto librariorum errore leges, pro, Pompeiani theatri.
Quod non monerem, nisi præteritum etiam Hermolao.

CAPVT VI.

Tauri Amphitheatrum exustum, & reparatum. Aliud maius à Vespasiano structum. vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortasse & Victor. Titus dedicauit id opus. postea collapsum, & saepe instauratum.

STATILII ergo illud in multâ famâ, & vsu: donec am-
 bustum fuit sub Nerone. Xiphilinus admonuit, vbi de
 magno illo incendio: τὸ τε Παλάτιον τὸ ὄρθρον σύμπαν, καὶ τὸ θεάτρον
 ταύτῃ ἐκαύθη: *Palatinus mons vniversus, & Tauri amphitheatrum
 conflagrauit.* Et quamquam restitutum postea: (Victor id sua-
 det, qui ponit inter opera, quæ æuum ferebant suo æuo:) ta-
 men quia incendio illo informius redditum & infirmius, oc-
 casio data Vespasiano & cupiditas struendi noui. Struxit, &
 quidem vt Suetonius ait, in mediâ vrbe: hoc ipsum, Lipsi,
 quod insistimus, quod manu oculisque tangimus: & quod iu-
 re miremur iniuriis restitisse tot annorum, tot bellorum. Ego
 interrumpens, Sermonis mihi venia sit, inquam. Hoc illud,
 ais, quod vrbe mediâ? Valdè erras. Oculis hunc vrbis ambi-
 tum, siue perticâ metire: à latere propius aberit, quàm ab um-
 bilico. Florentius, Pomærium te decipit adolescens, inquit,
 nouæ vrbis: quod ab Aureliano, & post illum est. At veterem
 finitionem & limitem si inspicis: prope verum est Suetonij no-
 ta. Cuius ipsa verba referte mihi pretium, vt emendem. In
 Vesp. cap. IX. *Fecit Amphitheatrum vrbe mediâ, vti destinasse
 compererat Augustum. Amplissimos ordines & exhaustos cæde variâ
 & contaminatos veteri negligentia, purgavit suppleuitque. Scribo
 & interpungo: amplissimum. Ordines.* Amphitheatro enim da-
 ta laus & titulus, Amplissimi: non Ordinibus. è quibus soli
 Senatui conuenire eum scio, nec tributum Equiti vnquam. Et
 si de iustâ medietate tamen haud adfirmo: satis est circa fuisse.
 Struxit autem Vespasianus in consulatu suo octauo: id est, vix
 biennio, ante vitæ finem. Inducor à Nummo, cuius inscri-
 ptio: IMP. CAESAR. VESPASIAN. AVG. COS. VIII. P. P.
 & parte alterâ, expressa hæc Amphitheatri figura. Itaque cœ-
 pit opus ipse, non absoluit; struxit, non exstruxit. At Titus
 filius

Causa noui Amphitheatri.

Quod vrbe mediâ Vespasianus cepit.

Labelsela in Suetonij verbis.

Solus Senatus, ordo amplissimus.

Quando Vespasianus coepit.

Titus id absoluit.

filius summam manum imposuit, idemque dedicauit. Duorum ergo Principum opus: ideoque non malè Sex. Rufus qui ambigè inscripsit, *Flauij Amphitheatrum*. etsi fama & vulgus Tito magis adiudicauit: siue fauore quodam in illum, siue potius ex Romano ritu, quo receptum opera censerent à dedicante. Non satis consideratè igitur Eutropius & Cassiodorus, qui fecisse Titum id autumant: magis Aurelius Victor, qui perfecisse. *Biennio post*, inquit, *ac menses ferè nouem, Amphitheatri perfecto opere, lautusque veneno interit*. Vbi Lauti vox meis naribus parum elata. quam enim habet sententiam? scribamque libens, *Amphitheatri perfecto opere, Lautibusque: vel, Lautiusque*. Censeo enim duo opera commemorari ab eo Titi, Amphitheatrum & Thermas. Quas infrequentiori nomine Lautus adpellat: ut Festus *Lautulas, Loca ubi lauandi usum exercebant*. Durum hoc mihi ipsi videretur, nisi Victorem cogitarem, & reliquam eius adfectatè nouitatis phrasim. Atque hi duo soli Principes fecère; alij refecère, cum casu aliquo læsum, aut igne fuit. Inter eos M. Antonius Pius, ut refert Capitolinus: *Opera eius, inquit, Romæ hæc exstant. Templum Hadriani, Græcostasium post incendium restitutum, instauratum Amphitheatrum*. Item Eligaballus, Lampridij testimonio: *Amphitheatrum ab eo instauratum post exustionem*. Denique Senatus ipse eam tuitionem suscepit, sub Gordianis. Capitolinus: *Quid enim opus est de restitutione templorum, de thermis Titianis, de adificatione Amphitheatri agere? Ita multorum curâ, & Genio quodam Perennitatis, peruenire tanta machina potuit ad hoc æui*.

CAPVT VII.

Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & præconia. Denique ubi situm. Martialis explicatus.

VERE enim grandis. Altitudinem hanc vides? nunc quoque miranda est: etsi multum à vertice eius corrui, multum à pedibus* subsedit. Nam mole & æuo, magna hæc pondera clarè desident, terrâ cedente. Adde aggestum ruinarum: quantum periit? Alta igitur, & Ammianus de eâ: *Amphitheatri moles*

Victoris parum clara aut certa lectio.

Durus ipse, & ferri styli scriptor.

Multi refecerunt Amphitheatrum.

* Quæ nescio an in Agellio restitunda sint, li. III. ca. I. Apud balneas Titias non autem Sitas, ut libri. Nectamen adirno.

Altitudo Amphitheatri.

moles solidata lapidis Tyburtini compage, ad cuius SUMMITATEM
 AEGRE VISIO HVMANA CONSCENDIT. Vides hunc or-
 bem? is quoque capax: & supra tuam fidem. P. Victor: *Amphi-*
theatrum, inquit, *quod capit loca LXXXVII. ∞*. Et de gradibus
 tantum intellegit, credo: in quorum puluillis sedisse commodè
 vult octoginta septem millia hominum. At in ambitu illo su-
 periore & circumiectis porticum Aulis, non minus item spe-
 ctarunt quàm dena aut vicena potiùs millia: siue stantes, siue
 in allatis cathedris sedentes. Iure ergo molem hanc admiratus
 Cassiodorus, in hoc eulogium erupit: *Hoc Titi potentia Princi-*
palis, diuitiarum profuso flumine, cogitauit edificium fieri, unde CA-
PVT VRBIVM potuisset. Et Martialis ante opera omnia orbis
 ponit, historicâ, non poëticâ fide:

*Capacitas
cauca gra-
dilis.*

*Ambitiosa
satis laus,
à Cassiodo-
ro.*

Omnis Casareo cedat labor Amphitheatro:

*A Martia-
li item.*

Unum praecumctis fama loquatur opus.

Intellegit enim hoc Titianum: nec ad Domitianum illa, aut de
 Domitiano, vt alucinatur interpretum vulgus. Doctorum Cu-
 ria mecum scit, non ista solùm, sed totum Epigrammatum pri-
 mum libellum in Titum maximè conuenire & eius ludos: quos
 in dedicatione huius Amphitheatri exhibuit per dies panè
 *centum. Idem poëta, venerabilem molem appellat.

* Xiphili-
nus auctor.

Hic ubi conspicui venerabilis Amphitheatri

Erigitur moles, stagna Neronis erant.

& simul locum praëit, in quo hoc opus destitutum. qui pars fuit
 Neronianæ domus. Sub has laudes exclamaui ego, iam ardeo
 Florenti, ardeo. restingue hunc ignem: & figillatim mihi expli-
 ca veterem germanamque faciem huius loci. Florentius, Non
 inuitus, inquit. scio enim (praeter ingenuam delectationem, que
 hîc adiuncta) nihil magis facere ad illustrandam rem omnem
 spectaculorum. Quorum cum tam crebra mentio in omni ge-
 nere scriptorum: cur fugiam tenebras tuas pellere exigui ser-
 monis face? Audi igitur. describam tibi omnem interiorem
 hanc molem, inò depingam: & quidem, quo magis capias,
 per partes. Bene enim olim Corynna ad Pindarum: * *Manu se-*
rendum esse, non sacco toto.

* τῆν χυρὴν
δὲι ἀρτίστον,
ἀνδρῶν περὶ ἀργυ-
ρῶν ἑδραίων.

C

CAPVT

CAPVT VIII.

Ingressio in particularem Amphitheatri descriptionem. Primum de forma eius : quæ Ovalis ostensa. Calpurnius & Dio explicati. De solo Arena : in quo cloacæ siue specus. & cui rei. Item de portulis.

SED vísne admoueamus nos paullùm ad inferiorem hunc parietem, vbi vmbra? Imò sedeamus etiã, si ita visum, inquam, in graduum his fragmentis. Simulque sedi ego. & ridens, ad Florentium, Quis scit, inquam, si locum nunc non premam magnæ alicuius vmbrae? Florentius se quoque iam collocans, Id quidem facile, imò necessum est, inquit. Nam ad podium sedemus, & in Orchestrâ. heu, quot hîc olim Senatores? Sed specta.

Arenæ huius, primum, siue caucæ totius forma, non rotunda & orbicularis prorsum est, vt oculi tibi possint imponere : sed porrecta magis paullùm, & oblonga. Dimensio id adprobat: ratio ipsa operis: quia Amphitheatrum iunctum & factum ex duobus Theatris, reiectâ scenâ. At Theatrum non iusti hemicycli formâ, sed amplius diametri quartâ parte fuit : vti etiam nunc ostendit figura reliqua Theatri Marcellæi. Ad quam compositionem & figuram Cassiodorus præluet : *Cum Theatrum, inquit, quod est hemisphærium, Græcè dicatur: Amphitheatrum quasi in vnum iuncta duo* * *Visoria, rectè constat esse nominatum.* Item Isidorus : *Amphitheatrum dictum, quod ex duobus theatris sit factum. Nam Amphitheatrum rotundum est, (non id quidem planè verum) Theatrum verò ex medio Amphitheatro est, semicirculi figuram habens.* Ouidius clarissimè :

— *structioque vtrimque teatro,*

Vt matutinâ ceruus periturus arenâ.

Oui formâ Quo aptissimè comparat idem Cassiodorus: *Oui speciem, inquit, eius arena concludens, vt concurrentibus aptum daretur spatium, & spectantes omnia faciliùs viderent: dum quedam* PROLIXA ROTUNDITAS *vniversa colligeret.* Itemque Calpurnius in Bucolico, de Venatione Carini :

Et geminis medium se molibus alligat ouum.

Nam geminas moles, duo theatra intellegit : eaque alligari vult

Ratio fabricandi Amphitheatri.

Theatri ipsius quæ forma.

Duo Theatra iuncta, Amphitheatrum exhibent.

* Ita vertit Theatra. nec impropricauit durrè.

Calpurnius illustratus.

vult in ouum. Qui aliter explicant, circumludunt sententiam poetæ non tangunt. Idem cum valle comparat, quæ cincta vndique supino monte:

*Qualiter hæc patulum vallis contendit in orbem,
Et sinuata latus, resupinis vndique siluis,
Inter continuos curuatur concaua montes:
Sic tibi planiciem curuæ sinus ambit Arenæ.*

Amphitheatrum vallis cinctæ in orbem montibus comparatum.

Nec versibus iis aliâ luce opus, nisi si apud elucum. Dio Cassius idem voluit, cum montem quemdam cum Amphitheatro cõponit: ὡςτε, inquit, κυληγατικῶς τε ἀξίῳ τὸ ὄρος σύμπαν, ὡς μικρὰ μεγάλοις εἰκάζουσι, εἰοικέναι. Habes vniuersi huius caui formam; nunc aream vide. Ordinar enim cum architectis ab imo solo. Ea pura, sine substructionibus aut ædificijs, libera tota ad cursum ferarum & ad pugnam. Excipio quod in eâ alibi (partem enim non designo) Ara fuit è lapide: illa dico cruda Ara, quæ sacra Ioui Latiani. Prudentius id te docuit: si versus eius audisti nõ iacenti aure. Iam sub ipsâ areâ, cloacæ. Ita credere me iubet * Andreas Fuluius: qui magnam etiam partem ædificij tolerari ab ijs vult & sustineri. An ipse, an alius viderit, nescio: si vera traditio; ambigam, fuerintne re ipsa cloacæ ad exsugendum educendumque humorem illum * stagnorum, prouidè structæ: an potius camera quædam & specus subterranei, ad custodiam & receptum ferarum. quas tamen illi indiligenter cloacas censuerunt. Siue etiam ad vsum aquarum, quas in Arenam occultè & subitò inducebant atque educebant, ad Naumachias. Cerrè cum ferina magna vis cottidie in Amphitheatrũ induceretur: quarum dignum est, quo loco eæ habitæ aut seruatæ. Non enim omnes simul emissæ. Si in ipsâ areâ vsipiam: artarint locum. si extrâ: quomodo eæ statim perductæ, aut quâ ad manum? Mea quidem opinio sit, partim subterraneos cauos fuisse, in quibus reconderetur sub ipsos ludos: partim depositas eas in caueis sub interiore istâ porticu, è quâ portulæ & aditus plures pertinent in Arenam. Non tam clarè eas Portulas hîc vides (omnia enim hæc ruinis aggesta & obruta) sed Veronæ clarissimè: vbi vtriusque * octo, nisi fallor, sub ipso isto Podij muro. At non eæ certè ad spectantium vsum: quia in Arenam tantum conducunt, non ad subsellia aut gradus.

Arena areæ tota libera.

Nisi quod Aran eâ Ioui.

Cloaca subterranea.

* Lib. i. De mirabilibus Urbis.

Ad quem vsu eæ fuerint.

* Nam in stagnis Neronis structum Amphitheatrũ.

Fera quomodo sub ipsam pugnam adseruata.

Portula in imo muro.

* Duæ enim alia aduersæ inter se, sed grandiores & veræ portæ.

CAPVT IX.

De Specubus subterraneis, amplius. item de Caveis in Amphitheatris. Liiij defectus aut expletus, aut sententia eruta. Portæ in caveis, & Plauto lux. Emissio ferarum, & immissio.

ET de Specubus quidem siue cryptis, valdè sententiam meam iuuat Cyriacus Anconitanus, qui maiorum æuo Itinerarium scripsit. In quo de Amphitheatro Veronensi, sic tradit: *Et nunc conspicitur locus rotundus Arena, per totum magnis saxis vndique structus, & ut ita dicam perfilatus. cum intus CVBANTIS & ANTRIS multiformiter redimitus sit.* Sicut de Caveis, Liius libro XII. loco prorsus quidem fracto & mutilo, sed ex quo tamen non obscure elicio quod facit istuc. Ait de Censoribus, locasse eos faciendos *carceres in Circo, & oua ad notas curricularum numerandas, & dam, & metas trans & CAVEAS FERREAS per intrmitterentur.* In Circo, vt scimus, olim Venatio exhibita, ante Amphitheatra. itaque huic fini ait Liius Caveas ferreas exstructas, per quas bestia (ita enim sententiam fuisse suspicor, si non verba) intrmitterentur in Arenam. Nec de aliis Caveis Statius II. Silu. in Leone manfucto:

— stat cardine aperto

Infelix Cavea, & clausis circum vndique portis

Hoc licuisse nefas pauidi timuere Leones.

Vbi nota mihi & Portas. quæ vel Cauearum sunt: vel potiùs istæ Amphitheatrales, de quibus dissero. Certè apud Plautum etiam Portæ in Circo ad bestias emittendas, in Persâ:

Vbi quid credideris, citiùs extemplò à foro

Fugiunt, quàm ex portâ ludis cum emissu st lepus.

Quem locum totum silentio premit vber alioqui interpres: qui (fatendum est) non lucem, sed umbram sæpe facit nostro Umbro. Nescio an Ammianus de istis, libro XXVII. *Maximius effudit genuinam ferociam: sicut sæpe faciunt Amphitheatrales ferae, diffractis tandem soluta posticis.* An portulis ibi aliquis legatæ sed audax sit, non muto. Ostia videtur Varro adpellasse, De Re rust. *Ostium habere debet humile & angustum, & potissimum eius generis quod cochleam appellant. vt solet esse in caueâ, in quâ* (verius fortas-

Cavea prima è ferro, quando?

Liiij fracta verba, ad eam rem.

Statius explicatus.

Porta in caveis. Plautus explicatus.

fortassè, è quâ : non enim certè in ipsâ Caueâ pugnabant ; nisi si ^{Leniter} ^{Varro cor-} ^{rectus.} Caueam capit, pro toto Amphitheatro) tauri pugnare solent. Atque ex his Caueis cum impetu quodam emittebantur in Arenam. Vopiscus in Probo : Neque erat bestiarum impetus ille , qui ^{Emittere} ^{feras.} esse Caueis egredientibus solet. ita enim verè & acutè emendauit olim laudatissimus ille Faber. Capitolinus in Gallienis : Cùm quidam gemmas vitreas pro veris vendidisset uxori eius, surripi quasi ad leonem venditorem iussit. deinde Caueâ caponem emitti. Emittebantur ergo Caueis , iterumque in eas immittebantur post pugnam. Seneca de Irâ : Curriculi rotarumque versata facies leonem ^{Item im-} ^{mittere.} redigit in Caueam. Sed & Portulas easdem ad hunc vsus accom- modare Vopiscus videtur, qui Aditus adpellat. In Probo : Immissi deinde per omnes Aditus struthiones mille, mille cerui, mille apri. Hic ego, Sed nonne etiam, mi Florenti, ista de Caueis itinerariis accipi possint, in quibus feræ clausæ & transuectæ? Claudianus eas, vt memini, pulchrè describit, III. De laudib. Stilic.

Hæc laqueis innexa gemunt, hæc clausa feruntur
 ILIGNIS DOMIBVS. fabri nec tigna polire
 Sufficiunt : rudibus fagis texuntur & ornis
 Frondentes CAUEAE. ratibus pars ibat onustis
 Per freta vel fluuios. ex sanguis dextera torpet
 Remigis, & propriam metuebat nauita mercem.
 Per terram pars ducta ratis.

Itaque potuere in Specubus aut Fornicibus, deponi in hispis Caueis. Haud abnuo, ait Florentius : & addo eas Caueas ex argento & auro, per splendoris speciem, sæpe factas. Sed pergamus in ipso loco nostro describendo.

CAPVT. X.

Aliter atque aliter solere ornari hanc Arenam. in modum siluæ, in modum maris. Antra pro Caueis: interdum Naues. Vopiscus, Apuleius, Calpurnius emendati.

ATQUE hæc solens & vulgata Arenæ facies : cui non nego comptum aliquem nouitium sæpe additum, & colorum quosdam fucos. Varia enim cottidie ab ambitiosis Editoribus excogitabantur, vt studia spectantium allicerent lenocinio quodam nouitatis. Ita fuere, qui arboribus hoc planum

Ambitiosæ
 Editorum
 inuenta.

conferent, & Arenam totam verterent in siluam, scilicet vt viuam imaginem exhiberent veræ germanæque Venationis. Audax inuentum. & quod non melius tibi expresserim, quàm ipfis Vopisci verbis, in Probo: *Venationem amplissimam dedit, ita vt populus cuncta diriperet. Genus autem spectaculi fuit tale. Arbores valide per milites radicitus vulse, connexis longè lateque trabibus adfixæ sunt. terra deinde superiecta: totusque Circus ad siluæ consitus speciem gratiam nobis viroris obtulit.* In quâ extreimâ clausulâ cenleo legas, *gratiam noui viroris.* Quomodo enim, nobis? nec Vopiscus ipse certè inter spectatores fuisse significat: quod abnuitt ætas. Neq. tamen gratia aut laus huius inuenti penes Probum: reperio Gordianum iam antè factitasse idem etiam priuatum. Capitulum non aliter accipio, vbi de magnificis eius muneribus in Quæsturâ: *Feras Libycas vno die centum exhibuit, vrsos vno die mille. Exstat silua eius memorabilis, quæ picta est in domo rostratâ Cn. Pompeij, quæ ipsius & patris eius & proavi fuit.* Sed & in Titi spectaculis tale aliquid indicat Martialis:

Quidquid in Orphæo Rhodope spectasse Theatro

Dicitur, exhibuit Cæsar arena tibi.

Repserunt scopuli, mirandaque silua cucurrit

Quale fuisse nemus creditur Hesperidum.

Imò emulabantur id iam in prouinciis: atque Apuleius in muneris Corinthiaci apparatu describit. *Erat, inquit, mons ligneus ad instar inelyti montis illius quem vates Homerus Idæum cecinit, sublimi instructus tabulâ (liber scriptus quem à Gifelino meo sum nactus, instructus fabricâ, rectius refert) consitus viretis & VIVIS ARBORIBVS, summo cacumine de manibus fabri fonte manante fluuiales aquas eliquans.* Nec in solo solùm hæc variatio, sed in Cauis ipsis. quarum loco inuenerunt antra quædam coëuntia & deëuntia, quæ velut è terrâ emitterent subitò feras. Calpurnius hoc voluit, cum in Carini Venatione timidè miratur.

Ah miseri, quotiens nos descendenti arena

Vidimus in partes? ruptaque voragine terræ

Emersisse feras? & iisdem sæpe latebris

Aurea cum croceo creuerunt arbuta libro.

Etsi legi ibi malim, *discedenti arena.* vt & in Plinij decurionis

Amphi-

Arbores in arenam inlata.

Vopiscor-rectio.

Capitolinus explicatus.

** Munera enim pingi folere, docui lib. 11. Satur.*

Apuleius correctus.

Amphitheatro, *discedētibus tabulis*. Intellegit enim, arte quadam & machinis, antra illa, velut hiatu terræ, & aperta celeriter & operta: iterumque arbutis & virgultis tamquam crescentibus inducta. Quæ ipsa decora fuisse fatendum est, & blandientia sensibus imitatione quadam naturæ. At illud iam improbi acuminis, & nescias an exemplo quodam à sacrâ Noachi Arcâ. quod Nauium ædificate grandem aliquam solent in ipsâ Arenâ, quæ solutilis esset, & subito luxata emitteret omne genus ferarum pro arbitrio magistri temperantis. Dio id scribit & narrat vbertim in Nerone: vult etiam exemplum oblatum scelestæ illius naui quâ matrem necaret, ab hac Amphitheatrali. Verba eius commemorari: *ἐπεὶ δὲ καὶ ἐν τῷ ποροφαινοῦς ὠκυνοῦ τὸ ἔργον, ἔκρυφα δὲ φαρμάκων οὐκ εἶχον ἀντιῶ ἀνελεῖν, ναυῶ ἰδόντας ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ δαγλυομένῳ τε ἀντιῶ ἐφ' ἑαυτῶν, καὶ πᾶσι θηρίαι ἀφείδον, καὶ σιωπασμένῳ αὐτῶν, ὥστε καὶ ἑρρόδοτος, τοιαύτῳ ἐτέραν ταχέως ἐναυπηγήσαντο: Et quoniam eam cadem palam non audebant, nec venenis clam patrare facile id possent: nauium quampiam in Amphitheatro conspicientes ita factam vt sponte solueretur, & belluis quibusdam emissis, rursus compingeretur & rediret in priorem statum, visum iis huic similem ædificare. Nec minus clarè in Seuero: ἡ δὲ δὲ δεκάμηνος ἀπόδοσις τῆς ἐν τῷ θεάτρῳ ἐς πλοίου χῆμα κατασκευασθείσης, ὡς τετρακόσια θηρία καὶ δεξιάδης καὶ ἀφείναι ἀφ' ὧν, ἔπειτα δεκάμηνος δαγλυθείσης ἀνέδορον ἀφ' ἑαυτῶν, λέωνες, πᾶσι θηρες, λέοντες, σερπῶν, ὄναγροι, βίασωνες, ὥστε ἐπτακόσια τὰ πάντα καὶ θηρία καὶ βοτὰ ὁμοῦ ἔδειξέοντα ὀφθῆναι καὶ σφαγῶναι: Receptaculum autem omnium ferarum in Amphitheatro exstructum erat in star naui: quæ capere simul & emittere posset ad feras quadringentas. Eâ autem de subito occultè solutâ, exfoliebant vrsi, lea, panthera, leones, struthiones, onagri, bissones: ita vt septingentas feras aut pecudes simul & currere liceret cernere, & occidi. Nec naues solum eiusmodi induxere in Theatra, sed, quod magis admirare, quodammodo mare ipsum. Reperti enim qui hoc omne rotundum, per occultos quosdam ductus & meatus, subito aquâ replerent: & pro terrestribus feris, monstra maris ostenderent, & classes, & naualem pugnam. Ei aquarum inductioni, fortasse non aberret, qui subterraneos illos canales adtribuat, de quibus supra. Carini Principis ludis id factum, visumque à se Calpurnius memorat:*

Calpurnij
emendatio.

Naui ad
vsum Ca-
nea.

Neronis
parricidii,
quo exem-
plo ceptū.

Mare suo
agua in
Amphi-
theatris.

Natantia
in iis ma-
rina mon-
stra.

Nec

*Nec solum nobis siluestria cernere monstra
Contigit, equoreos ego cum certantibus vrsis
Spectavi vitulos, & * equorum nomine dignum
Sed deforme pecus.*

* Hippo-
potamos
intellegit.

Et diu ante illum Nero id vsurparat, Dione sic narrante: *Aliquando, inquit, belluis interfectis & Venatione exhibitâ, subito a-
quam in Amphitheatrum induxit, & nauale certamen ostendit. rur-
sumque eâeductâ, Gladiatores in loco præbuit. denique inductâ iterum,
magni sumptus publicum epulum. Nec aliter Domitianus, qui vt
Suetonius ait, Prælium equestre ac pedestre commisit: & in Amphitheatro, nauale quoque. Noster Seneca ingenia istorum hominum
miratur magis quàm laudat in epistolâ xc i. *Qui euripos subito
aquarum impetu implent aut siccant: Et ostendit inter nouas in-
uentiones esse.**

CAPVT XI.

*De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma.
Dignissimum eum locum ad spectandum, Senatui adtributum, imò
magistratibus. Aptum ad curules sellas. Principis ibi suggestus,
Tribunal prætoris: & Vestalium sedes.*

* Vberiore
mensurâ.

Quid Po-
dium.

SED nõne extra limitem eo, quod dicitur, extraque oleas?
Nam cum propositum mihi saltem natiuam genuinam-
que Amphitheatri faciem ostendere, addo etiam ecce colorum
fucos & pigmenta. & vereor, Lipsi, vt cum fastidio tuo. Meo-
ne? inquam. Inò merum mel & nectar, Florenti, bibo in hoc
sermone. quem tu magis magisque sitienti mihi liberaliter in-
funde, & vt ille ait, * *αίονι μέτρησθαι*. Florentius renidens, E genere
Parthorum tu quidem es, inquit: de quibus increbuit, Quò
plus biberint, plus sitire. Sed educam te è siticulosâ hac arenâ, &
ad Podium transibo quod adsidemus. Nam post Arenam mu-
rus ecce iste occurrit, qui Podium sustinet, quique claudit &
ambit infimum hoc solum. Podium enim appello proiecturam
hanc quæ in summo muro, quæ paullum prouehitur & prop-
endet instar pedis. Vnde & nomen. Mænianorum ea quædam
species est: facta in Theatris, templis, ædibus, ad circumeun-
dum, innitendum, spectandum. Mediolani inscriptio vetus
est:

est: DOMITIANVS. PODIVM. CVM. LORICA. ET.
ADITVS. VIVVS. FECIT. Salerni, alia:

T. TETTIENVS. FELIX. AVGVSTALIS

* H. S. L. M. N. LEGAVIT

AD EXORNANDAM. AEDEM. POMONIS

EX. QVA. SVMMMA. FACTVM. EST. FA-
STIGIVM.

*Id est: Se-
stercium
quinga-
ginta mil-
lia num-
mum.

INAVRATVM. PODIVM. PAVIMENTA.
MARMOREA.

Et de his ipsis theatralibus, alia: THEATRVM. STRAVIT.
PAVIMENTO. PODIO. *CIRCVMSCRIPSIT. Itaque

vt clarè capias, non aliud Podium hoc nostrum, quàm muri
pars proiectior & prominentior, antè imum spectaculorum
gradum: cui columnæ impositæ cum epistyllis ad ornatum,
siue (cùm libèret) ad innixum. Vitruuius describit non obscu-
rè, magnitudine etiam expressâ, si attendis, libro v. cap. VII.

*Bene Cir-
cumscripsit:
quia in or-
bem circu-
ibat & in
ambitum.

vbi de Theatris: *Podij*, inquit, *altitudo, ab libramento pulpiti cum*

*Magnitu-
do & orna-
tus Podij.*

*coronâ & Lysi, duodecima Orchestrae diametri. Supra Podium, colum-
nae cum capitulis & spiris, alta quartâ parte eiusdem diametri. Cuius*

*Vitruuius
explicatus.*

mens, vt, si Orchestra tota, in quâ Senatores, (pone eam esse gra-
duum quattuor aut quinque) alta pedes XII: tum ipsum Po-
dium vnus sit; columnæ eius, trium. Et addo, victoriolas etiam

reponi solere in Podiis istis. Spartianus suadet in Seuero, vbi de
Circi ludis: *Victoria*, inquit, *vento iccta de Podio stans decidit.* Et

Dio Cassius agnoscit in Theatri scænis, libro L. cùm refert in-
ter prodigia, ventum tam grandem fuisse, *ὡςτε καὶ τὸν ἀγάλμα ἀπο-*

τὸν ἑατέρον οὐλῶντος προσεῖν: vt & Victoriae simulacrum à scenâ Theatri

caderet. Ad hoc Podium, spectare soliti primi è Senatu. Nam
cùm Orchestra plurium graduum esset, dignissimus habitus il-
le imus qui Podio proximus & Arenæ. quippe ex quo facillima

*Primi Se-
natorum ad
Podium.*

spectatio. Iuuenalis:

— generosior & Marcellis

Et Catulis, Paulique minoribus, & Fabiis, &

Omnibus ad Podium spectantibus.

Suetonius Aug. cap. XLIII. Factum decretum patrum, vt
quoties quid vsquam publicè spectandum proponeretur, primus sub-
selliorum ordo Senatoribus vacaret. Primus, siue Imus. Ac ne-

D

scio

*Spatij ali-
quid inter
Podium &
Gradus.
Sellas curu-
lis spe-
ctabant.*

* Docui
abundè ad
I. lib. An-
nal. Tac.

*Apparito-
res apud
magistra-
tus suos.*

*Suggestus
in Podio.*

*Quis rep-
perit.*

*Cubiculi
formâ, &
nomine.*

*Suetonius
explicitus,
aliter arg.
vulgus.*

*Traianus
Suggestum
recusavit.*

scio an inter ipsum Podium & Gradus spatij aliquid vacuum fuit latioris, in quo spectare soliti honorati. idque propriè, Ad podium spectare. Suadeor, quòd sellis curulibus spectasse quosdam reperio, vt Suetonius narrat de Augusto: *Commissione ludorum quibus Theatrum Marcelli dedicabat, euenit vt laxatis selle curulis compagibus caderet suspensus.* Item, quòd sellas easdem honoris causâ positas * absentibus, siue etiam mortuis. At sellæ hæ non est vt commodè posita in Gradibus ipsis fuerint, commodissimè in hoc plano. Credamque Consules, Prætores, aliosque quibus id ius, in curulibus suis ad Podium sic sedisse, cum lictoribus, viatoribus, & magistratus sui pompâ. Tacitus hoc postremum ingerit libro XVI. Annal. cum præmia describit accusatorum: *Liberto & accusatori præmium operæ, locus in Theatro inter viatores Tribunicios datur.* ex quo necessum, fuisse eos bono honestoque loco, & iuxta Tribunos ipsos. Nec immeritò, vt quisque magistratibus suis appareret. Nec magistratus solùm ad hoc Podium designator ego colloco, sed & Principem ipsum. cui tamen eminentior quidam Suggestus exstructus, & velut sua domus. Origo rei à Iulio Cæsare. quem Suetonius, inter alios honores quos nimios recepit, admisisse ait *statuam inter reges, SVGGESTVM in Orchestrà.* Secuti que Principes id tenuère, vt clarum ex eiusdem Suetonij Ner. cap. XII. *scarus, ait, primo statim conatus iuxta CVBICVLVM eius decidit, ipsumque cruore respersit. Nam perrarè præsidere: ceterùm accubans primum paruis foraminibus, deinde toto podio adaperto spectare consueuerat.* Ex quo facile colligis Suggestum illum tectum & inædificatum fuisse, ad modici cubiculi formam. cui proprium etiam suum Podium (de eo enim, non de grandi illo Amphitheatrali necessariò Tranquillum capis) quod ostiis quibusdam siue fenestris, Arenam versus aperiretur. Plinius hunc morem satis illustrat, laudatione ad Traianum: quem commendat, quia ciuilitè sustulit. *Digna, inquit, victore populo sedes (de Circo sermo est) visenda cum ceterâ specie, tum quad æquatus plebis ac Principis locus. Siquidem per omne spatium vna facies, nec magis proprius spectandi Cæsari SVGGESTVS, quàm propria que spectet. Licebit ergo ciuibus tuis inuicem contueri, dabitur non CVBICVLVM principis, sed ipsum cernere, in publico, in populo sedentem.* Sed præter hunc Suggestum,

gestum, ad Podium etiam Tribunal Editoris. Cùm enim aliis honoribus, vt lictoribus & veste prætextâ, insignes voluerint eos esse qui ludos exhiberent; tum etiam altiori hac sede, in quâ præfiderent. Suspicio ex Suetonij Augusto: qui *virginibus Vestalibus*, inquit, *locum in Theatro separatim, & contra Prætoris TRIBUNAL dedit.* Nam quod Prætozem nominat, eò est, quòd plerumque ludos ij exhibebant. At quin aliis etiam Editoribus is honos & is locus, non ambigo. Ad hoc Tribunal refero, quòd Vitruuius in *omni pusillo & magno Theatro fieri vult itinera, ascensus, pulpita*, TRIBVNALIA. lib. v. cap. vii. Quòd verò ad Podium ea sedes, cùm ratio euincit, tum Suetonius qui ex aduersum collocat Vestales. Ex autem ad Podium. Prudentius.

*Tribunal
in Podio.*

*Vestales
ibidem.*

*An quoniam Podij meliore in parte sedentes
Spectant, eratam faciem quàm crebra tridente
Impacto quatiant hastilia.*

CAPVT XII.

*Quod tutamen infimo illo Podio fuerit à feris. Retia solere pretendi,
benè nexa, benè firma. Versatilia item quedam ligna: Cancellos
ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij versibus.*

ET de Podio quidem hæcenus. Transeo. imò mane, inquam ego, mane: Magnus mihi hic metus: Circumspe-
xit Florentius, velut quærens. Sed ego cum risu, Non pro me,
ne erres, inquam: sed pro Consulibus & hoc omni Senatu Ro-
mano. quos tu quidè in Podio collocas, id est, in ipso ostio orci.
Quomodo enim hîc tuti à feris? quis leo, quæ panthera illos
non inuadat, tantillo ab Arenâ interuallo? Iam si elephas ali-
quis. heu! Risit hîc largiter Florentius: & , ô te hominem albo
hepate! inquit. profectò mater tua numquam flebit. Quid ta-
men hîc periculi? Murus iste què vides, quiq; Arenam diuidit,
scito altiore fuisse non paullo quàm pro aspectu. Ipse corruit,
& subsedit, & rudera aream alleuarunt. Non minus certè olim
altitudinis habuit, cum hoc Podio, duodenos quindenósve pe-
des. Quæ fera hunc transiliat? Et tamen contra inopinatos quo-
que casus, scito à catis illis prouidè prouisum. Nam primùm re-

*Murus Po-
dij olim sa-
uis alius.*

tia valida, nodosa, in orbem vndique Podium hoc cingebant.

Retia ante Podium quorum varietas scilicet non impediebat aspectum. Retia illa per luxum inaurata.

Plinius ea intellegit libro xxxvii. de Neronis quodam munere: *Tanta, inquit, copia succini inuecta, ut RETIA ARCENDIS FERIS PODIUM PROTEGENTIA succino nodarentur.* Et Calpurnius, qui retia illa in Carini Venatione format & torquet ex auro:

— auro quoque torta resurgunt

Retia, quæ totis in Arenam dentibus exstant.

Lignarum
tantia.

Nec retia solum, sed versatilis quidam trunci adpositi muro & huic Podio, contra scansionem omnem ferarum & insultum. Quæ ligna quidem manifestò in ipsis Caucis Ammianus agnoscit, libro xix. *Vt dentata in Caucis bestia, tetro pedore effertæ, euadendi spe, REPAGVLIS VERSATILIBVS illiduntur:* in Caucis inquam, sed in ipso etiam Podio aut circâ, videtur Calpurnius locare, etsi verbis parum claris aut certis:

— nec non vbi finis Arena

*Proxima marmoreo peragit spectacula muro,
Sternitur adiunctis ebur (admirabile) truncis.*

** Et coit in rutilum, tereti quæ lubricus axem
Impositos subitâ vertigine falleret ungues
Excuteretque feras.*

* Fortasse
leg. Et coit
in rotulam
teretem:
quod lubri-
cus axis.

Versus enim dubiæ & intricatæ scriptionis. Legerem, *Et coit in rutilam*, siue, *rotulam*. vt velut truncos eos eburatos vtrunque in rotulam coisse, atque ita insipientis feræ impetum fregisse, & vertendo excussisse. Nescio etiam an, *in ruplum*. Nam Ruplus in Glossis, *εροφδος γαλεαγας, και δροσηκτων, cardo & vertebra carneæ*. Sed mentem facilius versuum horum adfirmarim, quàm verba. vult omnino transuersa quædam ligna versatilia obiecta muro, quæ feras fallerent dum enituntur. Ego hîc iterum, *Anceps hoc præsidium, Florenti: & quomodo me firment versus tam infirmi? Sanè (rideas licet) ego etiam nunc in summâ caueâ spectare eligam, nec inuidiam Senatui Orchestram. Contra elephantem enim & immanes illas feras, quid? Parata arma, inquit Florentius. Nam aut clathris ferreis Arenam totam circumdabant: aut, quod certius, Euripis. Valdè enim id genus metuens aquæ. Plinius libro viii. *Uniuerſi (de elephantis loquitur) eruptionem tentauere, non sine vexatione populi, circumdati clathris**

Contra gran-
diores bel-
lium quid
præsidij.

clathris ferreis. Quâ de causâ C. Caesar Dictator postea simile spectaculum editurus, Euripis arenam circumdedit. quos Nero Caesar sustulit, equiti loca addens. Et iamne securus? Haud planè etiam, inquam ego: sed perge.

*Vide & Sueton. in Cæs. cap. XXXIX.

CAPVT XIII.

Gradus, & eorum forma. Diuisi accuratè in suas partes. Puluilli in iis. Præcinctiones. Aditus. Viæ. Cunei. Cathedræ. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij scriptores variè emendati aut illustrati.

FLORENTIVS: Gradum igitur iam promoueo ad Gradus, & ad hos Subselliorum, vt sic dicam, colles. Non malè, colles. quia reuera per decliue iacentium ea forma. Itaque Calpurnius aptè descripsit:

Clinosi Gradus.

Immensosque gradus, & cliuos lene iacentes.

Malè enim aliquot libri, diuos. nec quidquam hîc sanè de puluinari. Sed vt totam hanc sedendi spectandique rationem subtili quadam Mineruâ intellegas, non crassâ: opus, vt hoc omne spatium distinguam tibi per partes. Quæ erunt istæ. Gradus: Præcinctiones: Aditus: Viæ: Cunei: Cathedræ: Porticus.

Distinctio Graduum.

GRADVS appellamus, vti scis, ea ipsa loca in quibus sedebant. Sic dicti in Amphitheatris, quia ad formam scalarium graduum, alij alios consequuntur. Eorum dimensio Vitruuio expressa: Gradus, inquit, vbi subsellia componantur, ne minus alti sint palmopede, & digitis sex. Latitudines eorum, ne plus pedes duo semis, ne minus pedes duo constituantur. Palmopede, id est, pede & palmo: siue palmis quinque. Palmus enim quattuor digitos continet: Pes quatuor palmos. Sed hæc tamen Vitruuiana altitudo non conuenit gradibus Amphitheatris Veronensis, qui, Torello dimetiente, alti dumtaxat pedem & duas uncias. id est, pedem & duos digitos semis, & paullum quod excurrit. Sed cur tam lati? parum enim ex symmetriâ & bono loci videtur, duos pedes & semis latos eos facere. Quod verum est: sed latitudinem eam exigit, in contextu illo Graduum, ratio sedendi. Pedes enim eorum qui in superiore gradu spectant, innixi inferiori gradui proximo. qui ne læderent sedentes alios, néve

Quid hic Gradus.

Eorum dimensio.

Cur latiores facti.

*Ex lapide
fuisse, plu-
rimum.*

*Pulvilli iis
impositi.*

ipsi læderentur; opus habuere aliquâ laxitate. Fortasse etiam ad
ponè transeundum, si qui surgerent, aut sedentibus iam aliis
intrarèt. Gradus autem isti è lapide. Vnde scitum illud Aristip-
pi, *Cui bono eruditio? Huic saltem, inquit, ne in Theatro lapis sedeat su-
per lapidem.* Quamquam & sæpè è ligno. Serò repertum, vt pul-
uilli insternerentur Senatui: idèque primus Caligula instituit.
Dio Cassius: *τὰ τε περιπέφαια τοῖς βασιλεύουσιν, ὅπως μὴ ἐπὶ γυμνῶν ἢ
συνίδων καθίζον, πρῶτον τότε ἐπιτέθει, ἔπειτα οἱ σφισὶ τὸ Θετταλικὸν ξόπον
ἐς τὰ θέατρα φορεῖν, ἵνα μὴ ἠλιώσει τὰ λοιπὰ, ἔπειτα πάλιν: Pulvilli tunc
primùm Senatoribus, ne nudis asseribus insiderent, subiecti, & pileos
Thessalicos in Theatra iis inferre concessum, ne insolatione torqueren-
tur.* Ait clarè, Senatui tantùm: postea tamen id etiam Equiti
concessum, ex Iuvenali:

— exeat, inquit,

*Si pudor est, & de PVLVINO surgat EQVESTRI
Cuius res legi non sufficit.*

*Quid Prae-
cinctiones.*

PRAECINCTIONES sequuntur. quas, si benè capio, non aliud
censeam quàm Graduum interualla & diuisiones quasdam in
orbem. Vitruuius aliquoties nominat: sed, vt in re tunc clarâ,
describit nobis parum clarè. *Praecinctiones,* * inquit, *ad altitudines
Theatrorum pro ratâ parte faciendæ videntur: neque * altiores quàm
quanta Praecinctiois Itineris sit latitudo. Iterû: Gradationes scalarum
contra quadratorum angulos dirigantur ad primam Praecinctioñẽ. Vi-
dentur autem siue ad Vomitoria & ipsos Aditus, siue in discrimi-
nibus Orchestræ, Equestrium, Popularium, Gradus quos-
dam latiores altioresq; struxisse, qui reliquos minores velut præ-
cingerent & cõplecterentur. Vnde & nomen. Torellus certè ob-
seruat in illo Veronensi, * Gradum esse circa medium, qui duos
pedes & vncias sex altus: cùm reliqui tantùm, pedẽ & vncias duas.
Atq; ea profectò Præcinctio. et si Vitruuius & res ipsa, plures sua-
dent vnâ. Baltheus id alio nomine vocatur, à pari causâ, quia
velut * cingulû quoddâ latum fuit. Calpurnius in Amphithea-
tro Carini: *Baltheus en gemmis, en illita porticus auro.*
Tertullianus de spectaculis: *Vias enim vocant cardines Baltheo-
rum per ambitum.* Ex quo disce, ad Cingula etiam ista fuisse Vias.
Diazomata item, Græcicâ voce, commodè adpellat Vitru-
uius cap. VII. *Gradus, diazomata, pluteos.**

* Cap. III.
lib. v.

* id est: Cin-
gulum non
altius sit,
quàm latû
est illudip-
sum sub-
cingulare
iter, de quo
mox.

* Erappa-
rent clarif-
simè Præ-
cinctiones
in Thea-
tris.

Balthei.
* Ea que re
Zodiaci Zo-
na, etiam
Baltheus à
Manilo
vocatur.
*Diazoma-
ta.*

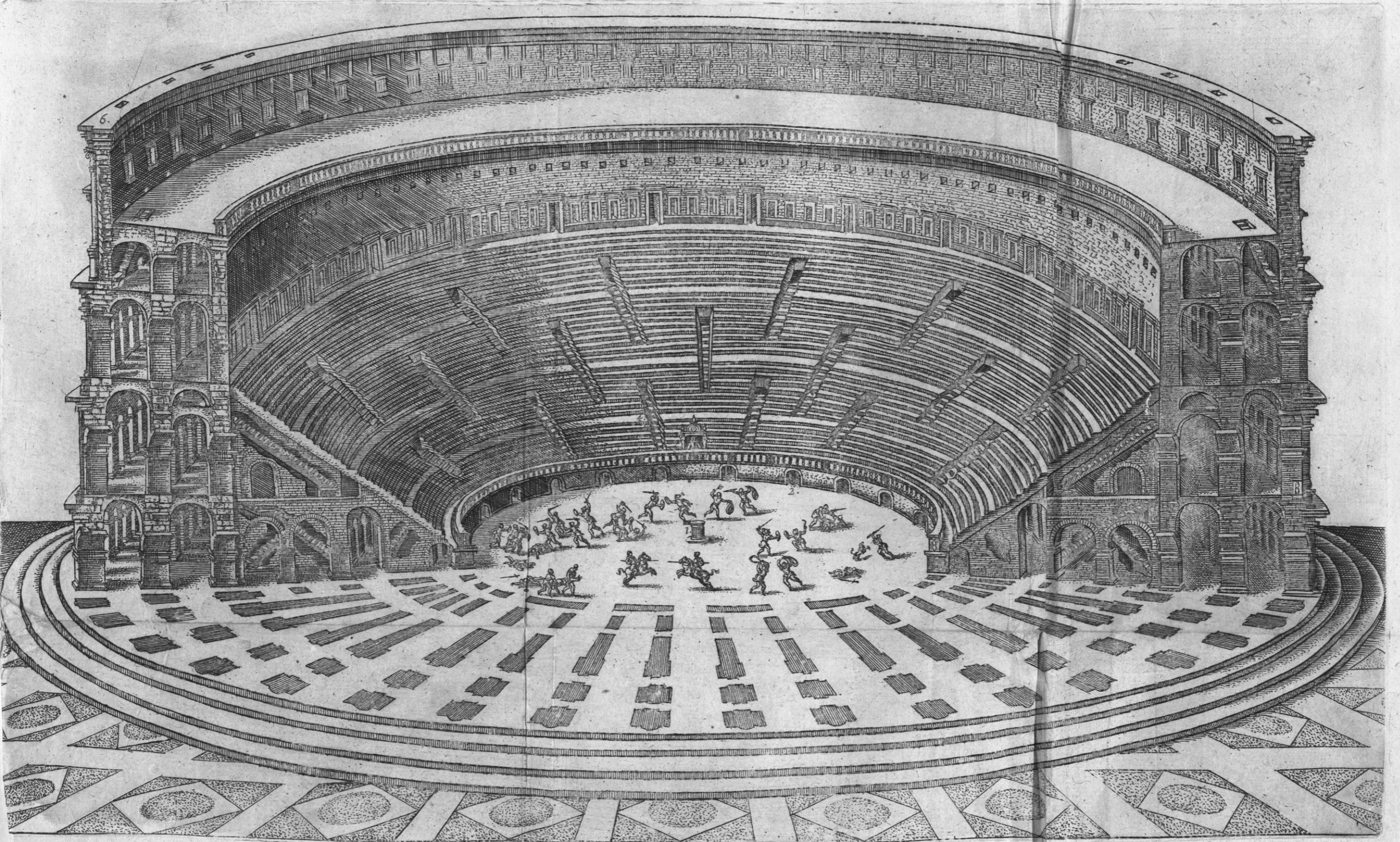
ADITVS

THE ION FA CLMS.
MEMBERS SYSPICAM

ST
EN
EN
EN
EN

AMPHITHEATRI INTERIOR FACIES, QUAE M
 EAM FVISSE CVM OMNIBVS MEMBRIS SVSPICAMVR.

CAP. XIII.

1. *Ara*, quæ sacra Ioui Latiari. de quâ dixi, cap. IIII.

2. *Portuæ*, per quas immiffæ in Arenam bestiæ. Eas claufas ianuis
 iiffe credimus: non folùm ad belluas, ne egressus patèret iam solu-
 s; sed etiam ad aquas coërcendas, cum iis Amphitheatrum imple-
 m. etfi ianux tunc fortasse magis compactæ addi pro tempore po-
 ère. Vide super his portis cap. VIII. & IX.

3. *Podium*, cum suis columellis: & in medio Suggestus Imperato-
 Dixi cap. XI.

4. *Præcinctio*, siue Diazoma. id est, gradus altior & latior: cuius ge-
 neris tres fuisse in Theatris Vitruuius docet. Sed in eo numero vide-
 tur etiam prima præcinctio collocanda, quæ ad ipsum Podium. Ita-
 que sculptor noster vnâ amplius expressit. Ambigo etiam, an nõ aliæ
 præcinctiones ornatæ columellis suis fuerint, vt Podium ipsum.

5. *Vomitoria*, siue aditus. id est, portulæ quædam quadratæ in ipfis
 gradibus, per quas in sedilia diffundebantur. Ad eas, minuti illi gra-
 dus scalares, vt per eos quisque ad destinata subsellia sua iret. Spatium

medium inter Sedes binos, Cuneum vocamus: quia quadamtenus
 ea forma est, vt in cie instruendâ Cuneum item vocant.

6. *Foramina*, ad transmittendos malos, quæ pauca hic expressa; sed
 tamen ibant in orbem: & externè à mutulis quibusdam mali susti-
 nebantur. Cetero opinor satis clara esse ex descriptione nostrâ, quæ
 est capite XIII.

Antuerpia, ex Officina Plantiniana.

AMERICAN
FALL FIVE CUM

ADITVS deinde. qui in ipsâ gradatione portæ quædam siue ostia, per quæ ab exterioribus porticibus venit & descenditur in ipsas sedes. De his Architectus: *Aditus complures & spaciosos oportet disponere, nec coniunctos superiores inferioribus, sed ex omnibus locis perpetuos & directos, sine inuersuris faciendos: uti cum populus dimittitur de spectaculis, ne comprimatur, sed habeat ex omnibus locis exitus separatos sine impeditioe.* Vomitoria appellat Macrobius, voce vulgi: libro VI. Saturnal. cap. IIII. Ad illud Virgilij -- *totis vomit adibus vndam. Pulchrè & antiquè. Vnde & nunc Vomitoria* (alij libri, Vomitaria) *in spectaculis dicimus, vnde homines glomeratim ingredienti in sedilia se fundunt.* Atq. hæc foramina perspicua in hisipsis Graduum reliquiis, itemq; in illo Veronensi.

AD VIAS venio. quæ, auctore Tertulliano, hîc duplices. *Vias enim vocant, cardines Baltheorum per ambitum & discrimina Popularium per proclium.* Optimè eruditus scriptor. Vult enim Vias alias esse, quæ ad * cardines siue limites Baltheorum, in circuitu: alias, quæ à Vomitoriis illis, in descensu. Itaque ait, per proclium. Sed cur Popularium tantùm meminit? eaque discriminari, & in cuneos suos tribui, Viis illis fecantibus, vult? ad hęc res. Excludere enim apertè Equestria & Orchestram videtur: aliter quàm * Suetonius, qui cuneos in his agnoscit: ergo & Vias. Sed Popularia largè fortasse acceperit scriptor Afer, pro omni populi confessu. Vias has modò Itinera, modò Scalaria Vitruuius appellat. sed Scalaria tamen propriè, Vias quæ inter Cuneos ad ascensum aut descensum. In his Viis qui locum non habebant, quique, vt suo verbo dicam, excuneati erant, spectabant stantes. Tertullianus: *Nam apud spectacula & in Viâ statur.* Martialis facetè de falso quodam equite, lib. v.

*Sedere primo solitus in gradu semper,
Tunc cum licebat occupare, Manneius,
Bis excitatus terque, transtulit castra,
Et inter ipsas penè tertius sellas
Post Caiumque Luciumque consedit.
Illinc cucullo prospicit caput tectus,
Oculoque ludos spectat indecens uno.
Et hinc miser deiectus in VIAM transit,
Subsellioque semifultus extremo,*

Et ma-

Aditus, quid appellemus.

Vomitoria dicti.

Via inter Gradus, duum generum.

* Has vias, vocat Itinera Præcinctionū Vir. cap. IIII.

* Vide iam nunc in Cuncis.

Discrimen aliquod inter Itinera & Scalaria. In Viis, exclusi spectabant.

Et malè receptus altero genu, iactat

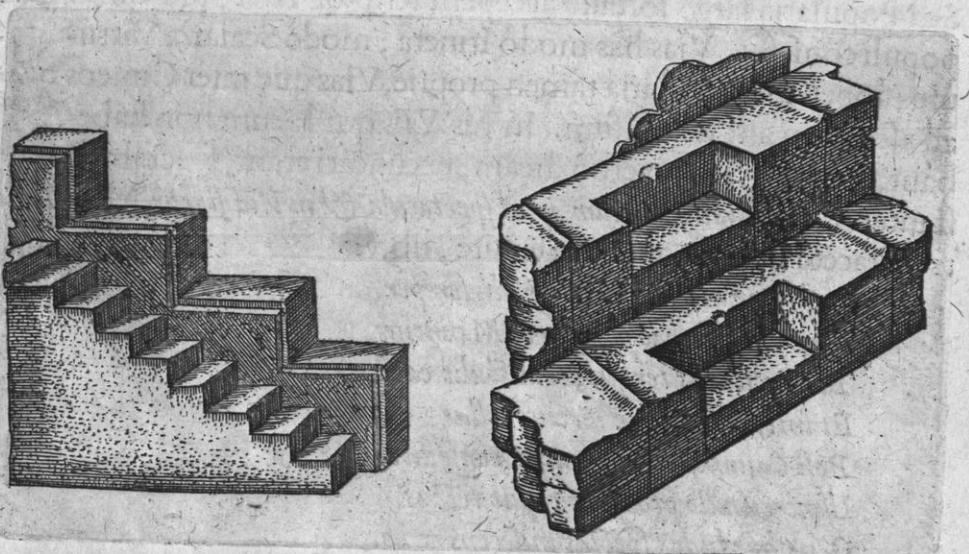
Equiti sedere, Lectioque se STARE.

*Martiali
lux data.*

Cuius Epigrammatis sententia ista. Manneium solitum ante Domitiani edictum sedere inter equites, & quidem in Equestrium primo gradu, qui ad Orchestram. Sed agnitū & pulsum aliquoties à designatore Lectio, transisse tandem ad summam caueam, & spectasse inter plebem & pullatos: tantum non inter cathedras muliebres. Sed illinc quoque deiectum, spectasse in Viâ semi-stantem. Atque huius sententię etiam illud Taciti est, lib. XVI. de militibus, qui à Nerone dispositi *Per cuneos STABANT, nequod temporis momentum impari clamore, aut silentio segni præteriret.* Nam stetit eos sentio in his vtrisque Viis. Latitudo Itineris ad Baltheum, mihi ignota. censeo non minus, trium quatuorve pedum. Si enim vulgarium Graduum, Vitruuio definiente, duo pedes & semis: quidni duplum istis? At Scalarium siue Ascensuum altitudo, in Veronensi apparet semipedis & vnciæ: latitudo, pedum binum. Humiliores ergo aliis sedentariis Gradibus, parte dimidiâ. Adde, Canaliculas quasdam & deriuationes aquarum ad oram extremam Graduum fuisse, quâ Scalaria incipiebant. Apparent in fragmentis lapidum.

*Dimensio
viarum.*

*Canalicu-
la in gradi-
bus.*

& vsum

& vsum, credo, habuerunt siue aquæ cælestis deriuandæ, siue potius humanæ. Nam cum dies totos in spectaculis perfederent, quin vrina reddenda fuerit, non ambigimus: eique vsui tribuimus hos incisos canales. Nam ad pluuiam, scire te volo pendulos leuiter & procliues omnes gradus fuisse.

At C V N E I iam (Alexis *νεπίδεις* dixit) inter has Vias mediæ. Quidquid enim sedilium diuiditur Præcinctionum Itineribus, & secatur lateralibus Viis, in hoc nomen id venit. Nomen datum à formâ. quia reipsâ Sclarum directio talis, vt ab imo or-

Cunei spectaculorū.

Directio Sclarum alterna.

diens magis diffunderetur in altum: redderetque cunei formam. Hoc modo, vide. Digni enim potius res est, quam lingue. Sed hoc mihi nota, Vias istas Scalares non ab imo ad summum rectâ & sine intercisione esse. Contrâ est. dirigebantur scilicet ab imâ Orchestrâ ad primam Præcinctionem. Ibi desinebant. & * alternis aliæ incipiebant, cum Cuneorum nouâ variatione. Ita si triplex Præcinctio (& id ex Vitruuio suspicamur): triplex etiam ordo & discrimen Cuneorum. Nec absurdè fortasse senserim, si cuneos & Præcinctiones finiam ac discriminem limitibus Orchestræ, Equestrium, Popularem. Architectus noster Augustalis, meo animo, describit non obscure: *Cunei, inquit, spectaculorum in Theatro ita diuidantur, vti anguli trigonorum, qui currunt circa curuaturam circinationis, dirigant ascensus scalasque inter Cuneos, ad primam Præcinctionem. Suprà autem alternis Itineribus superiores Cunei mediæ dirigantur.* Et adde quæ scribit cap. VIII. *Gradationes sclarum inter Cuneos & sedes dirigantur ad primam Præcinctionem. ab eâ Præcinctione inter eas iterum mediæ dirigantur.* Et sanè hæc præscriptio in parte apparet in Theatro Veronensi ad Athesim: quod deformauit (etsi *παχύτερον*) Torellus. Atque hi Cunei Theatrorum, qui in scriptoribus

* Quod quidem clarissimè in Veronensi apparet.

Exempla & loca de Cuneis.

———— *Cuneis an habent spectacula totis*

Quod securus ames?

Martialis: *Æra sed à Cuneis vltiora petis.*

Inde Theatrum Cuneatum Virgilio aut Seuero:

———— *Cuneati leta Theatri*

Seditio.

Et Aufonio: *Cuneata creuit hæc Theatri immanitas. Inde excu-*

E

neandi

Cunei certi certis adtributi.

Obscura Tertulliani dictio explicata.

neandi verbum, id est eiiciendi & velut extra Cuneum excludendi, vsurpatum Apuleio. Hi Cunei, certi certis adsignati. Suetonius in Aug. cap. XLIII. *Militem secrevit à populo. Maritis è plebe proprios ordines* (id interpretor, vel ordines aliquot subselliorum, vel etiam Cuneos) *adsignavit. Prætextatis CUNEVM suum, & proximum, pædagogis.* Ad discrimina hæc Cuneorum quique in iis sedebant, alluisse mihi Tertullianus videtur De Resurrectione carnis: *Igitur quantum ad hereticos, demonstravimus quo cuneo decurrendum sit à nobis.* Sed clariùs, & ad Suetonij data verba, Martialis, lib. v.

Sedere in equitum liceat an tibi scamnis,

Videbo Dindyme. Haud licet MARITORVM.

Cunei etiã Senatorum & Equitũ.

Cuneos autem etiam Equitum & Senatorum fuisse, clarè docet Suetonius Domit. cap. IIIL. *Die proximo omne genus rerum missilia sparsit. & quia maior pars intrà Populæ deciderat, quinquagenas tesseræ in singulos Cuneos Equestris ac Senatorij ordinis promunciant.* Et Virgilius, plebis item ac patrum agnoscit:

—— *hunc plausus hiantem*

Per Cuneos (geminatus enim) plebisque patrumque Corripuit.

Quid Cathedra incertè dictũ.

Ad CATHEDRAM iam perueni. quam solus Tertullianus mihi in Amphitheatris suggerit: *Cathedra, inquit, vocatur, ipse in amfractu ad confessum situs.* Et intellegitne amfractum in singulis gradibus? an potius superum locum, vbi cliui subselliorum desinunt, & murus incipit qui porticum facit, cliuòsque illos velut frangit? Nam plani aliquid spatij ibi fuisse videatur, vnde Cathedris positis spectarent. Possis Calpurnium ad hanc sententiam flectere:

Venimus ad sedes, vbi pulla sordida veste

Inter femineas spectabat turba Cathedras.

Cathedra feminea.

Nam femineæ & pullati non nisi ex superiore loco spectabant, ex Augusti decreto quod Suetonius memorat cap. XLIII. Sellas etiam Martialis nominat, nescio an pro cathedris, an pro subselliis graduum ipsorum. Nam tenebræ mihi adhuc in isto eius versu:

Et inter ipsas penè tertius sellas

Post Caiumque Luciumque consedit.

Retractatus Martialis versus.

Rettuli

Rettuli quidem suprà ad fœmineas sellas: sed repugnante, vt ve-
reor, poëtâ, qui non vult Equeſtria eum egressum, sed in aliquâ
semper eorum lineâ hæſiſſe. An sellæ etiam virorum? easque in
gradibus ipsis collocabant? Ita prona quidem facilisque senten-
tia sit, vt dicat misellum hunc irrepſiſſe inter Caij Luciique sel-
las, & pænè tertium sedisse cum duobus. sed ex illis quoque la-
tebris protractum. Et sanè de sellis allatis & illatis, quidam mi-
hi suadent. Suetonius Nerone, cap. xxvi. *Interdum quoque clam* De sellis du-
bitatio no-
stra.
gestatoriâ sellâ delatus in Theatrum, seditionibus Pantomimorum ex
parte Proscenij superiore signifer simul ac spectator aderat. Iuuenalis,
in suo illo non inuidendo voto:

— *es duo fortes*

*De grege Mæſorum, qui me ceruice locat à
Securum iubeant clamoso insistere Circo.*

Nam vult & optat Sellâ se deferri in Circum. Vitruuij etiam
ambigua verba: *Gradus, ubi subsellia componantur.* Tamen ma-
gis est vt aliter fuerit, ex iis quæ suprà dixi. Et Suetonij Iuena-
lisque loci, euincunt non nisi de supero loco. quod fatemur vl-
trò. An ergo in Martiali scribendum, *tertias sellas?* capimusque Tentatus
Martialis,
sed vereor
vt manus
parum
faustâ.
pulsam eum à primo subsellio ad tertium? Sed quam senten-
tiam aut acumen tum habebit, *pænè?* Iterum dico. parum mi-
hi in hoc versu lucet aut liquet.

At de PORTICIBVS superioribus, è quibus tenuiores specta- Porticus
quid.
bant, satis certum. Calpurnius tangit.

— *en illita porticus auro*

Certatim radiat.

Hanc supremam partem Dio *ἀψίδα θεάτρων* dixit in Nerone: *Καὶ*
ἐλέφας ἀνέχθη, inquit, *ἐς τὸ αὐωτάτω τῆς θεάτρων ἀψίδα.* Elephas sublatus est
in summum fornicem sive arcum Theatri. Nec malè. quia porticus
illæ, vt videtur, arcuato opere tectæ. Certè tectæ. Vitruuius:
Tectum porticus, inquit, *quod futurum est in summâ gradatione.* Ideo-
que non vanè suspicer à Tertulliano, Cameras, vocatas, De Spe- Easdem vi-
deri cum
Camera.
ctac. *Deus etiam extra cameras, & gradus, & apulias oculos habet.*
Vbi de Apuliis, digitum tollo: & fateor me non posse hincere
probum de iis aut probabile verbum.

Hic inferenda Amphitheatri interior facies.

CAPVT XIII.

De ordine & locis in sedendo. Quando discrimen id factum. De Orchestra, de Equestribus: & Tribunos quosdam novos fuisse inter Equites. De Popularibus. deque loco Pullatorum & Feminarum.

Populi Romanis
ordines.

Diu confusio in Amphitheatrali spectaculo.

LOCVM & eius membra satis descripsi. ad cuius tamen lucem nonnihil etiam faciet, si ordinem Ordinum in confessu noris & discrimen. Populi enim Romani, ut scis, prisca diuisio, in Senatum, Equitem, Plebem. His discreta in Spectaculis sua loca, & Gradus. In Theatris quidem iam olim lege Rosciâ: at non ita diu in Circo & Amphitheatris. Promiscuè enim ibi spectabant & quouis loco liberè, quamdiu libertas Romæ.

Plutarchus indicat in Sullâ: *ὡς μὲν*, inquit, *θεα μονομάχων. οὕτω δὲ τῶν τόπων ὀργανομένων, ἀλλ' ἐπὶ τῷ δεατέρῳ συμμιγροῦς ἀνδρῶσι καὶ γυναιξίν οὐκ ἔτι, ἔτι καὶ πλοῖον τῶ Σύλλα καθεζομένη γυνὴ τὴν ὄψιν ἐμπροσθεν ἐγένους λαμπροῦ*: Spectaculum quidem gladiatorum erat. Locis autem ad spectandum nondum tunc discretis, sed mixtim sedentibus viris feminisque: accidit, ut propter Sullam mulier quæpiam sederet, facie & genere honesta. At id mutatum sub Principibus: & discrimina dignitatum facta, bono iure. Nec subtiliter hinc tempora exsequar.

*Feci enim accuratè in Comment. ad lib. xi v. Taciti. Orchestra vox Græco ortu.

vbi fuerit.

In imis gradibus, qui optimi spectant.

*quid opus? Hoc scito, Senatui in Amphitheatris quoque suam sedem fuisse, suam Equiti, suam Plebi. Illam, Orchestrâ dixere: alteram, Equestria: tertiam, Popularia. De Orchestrâ vbiq; obuium. quæ vox nata in scænâ & pulpito, transit communi abusu quodam ad alios etiam ludos. Sedes illi, ut Vitruuius ait, *inter gradus imos*. Is enim locus quia Scænæ & Arenæ proximus, ideoque oculis auribusque expositus: optimus habitus spectationi, siue auditioni. Cicero de Senectute: *Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in primâ caueâ spectat, quam qui in ultimâ*. Horatius.

Vt propius spectes lachrymosa poemata Puppi.

Equestria.

Magnitudo eius, ut coniicio, in gradibus quattuor aut quinque. aut fortasse pluribus, ut etiam Sacerdotibus ibi locum demus, & sociarum gentium legatis. Equestria autem, Senectæ nominata VII. De Benef. *Equestria omnium equitum Romano-*

rum sunt. in illis tamen, locus meus sit proprius, quem occupavi. Item Suetonio, in Calig. *Decimas maturius dabit, ut Equestria ab infimo quoque occuparentur.* Et allusit argutatrix illa apud Petronium: *Ego etiamsi ancilla sum, numquam tamen nisi in Equestribus sedeo.* Ea Equestria lege veteri Quattuordecim gradus tenuere. itaque passim legas federe in Quattuordecim: & pro ipsâ Equestri dignitate in Senecâ: *At meherculè multis Quattuordecim Gradus sunt clausi: non omnes Curia admittit.* Lege dico veteri. nam ut idem numerus sub Principibus fuerit, aucto immaniter numero equitum, non herclè inducor ad credendum. Et impellit me in alia omnia Calpurnius, qui ostendit totam mediam superioremque caueam occupatam ab equite, ludis illis celebribus Carini:

Quàm amplauerint.

Aucta videri sub Principibus.

*Venimus ad sedes ubi pullâ sordida veste
Inter fameas spectabat turba cathedras.
Nam quaecumque patent sub aperto libera caelo,
Aut eques, aut nunci loca compleuere Tribuni.*

Ostendit se in porticu summâ spectasse inter fâminas, quoniam Gradus omnes qui sub dio, occupati ab Equite aut Tribunis. Nam hos quoque addit. nec intellegit illos notos Plebeios (caue erres:) sed Militares imprimis: fortasse & alios, qui vario agnomine sub Principibus sunt nati. De quo copiosè dicendi non hic locus. Ouidius aptè ad hanc rem in Fastis lib. IIII. vbi quemdam militiâ functum in Equestribus sibi adfidentem loqui facit:

Tribuni inter Equites spectabant.

*Dux mihi Caesar erat, sub quo meruisse Tribunus
Glorior, officio presuit ille meo.
Hanc ego militiâ sedem, tu pace parasti:
Inter bis quinos usus honore viros.*

Et eodem illo Tribunicio iure spectasse se in Equite Martialis ait:

— vidit me Roma Tribunum,

Et sedeo quâ te suscitât Oceanus.

Nam quod de ære magno huius poëtæ suspicere, aut censu fuisse Equitem: errabis. tenue semper & exsuccum hoc genus. Ipse id renuit, loco alio, & paupertatem clarè præfert:

Martialis: quomodo eques.

Sum, fateor, semperque fui, Callistrate, pauper,

E 3

Sed

Sed non obscurus nec malè notus eques.

Inter Equites igitur, quia adnexum hoc Tribuniciaè illi dignitati. Et quidem hi Tribuni in Gradibus primis spectabant, ex Horatiano vetere interprete: qui ad locum illum Epodôn, in Mænam: *Sedilibusque magnus imprimis Eques*: commodè notat, *Otho*, inquit, *quattuordecim Gradus in Theatro equiti separarat, ex quibus primi Tribunicis potestatibus vacarent.* Populària sunt loco tertio. & nomen eâ notione reperies in Suetonij Claudio, cap. xxv. *Germanorum legatis in Orchestrà sedere permisit, simplicitate & fiducia eorum motus, quòd in Populària deducti, cum animadvertisissent Parthos & Armenios in Senatu sedentes, ad eadem loca sponte transferant.* Et in Domitiano, verbis quæ rettuli suprâ. *Vlpianus etiam Milites stationarios disponi à Præfecto urbis vult, ad tuendam Populàrium quietem.* Callistratus, in spectaculis *Iuvenes quosdam accommodare se turbulentibus adclamationibus Populàrium* scribit. Et scio utrumq. intellegere hunc plebis confessum. Plebis. nam etsi populi voce utuntur, quæ communis tribus ordinibus: tamen hîc pro vnâ eius & vberiori parte. Vti & apud Iuvenalem:

*Equales illic habitus, similemque videbis
Orchestram & populum.*

Populària ipsa iterum diuisa.

**Suprà ex Plutarcho.*

Pullati ad superos relegati.

Intellegit enim, in hac ipsâ Spectaculorum re, plebem. Populàribus autem adtributi reliqui omnes Gradus. id est Cauca media, & Summa: Nam Ina Senatui & Equiti vacabant. Iraque propter granditatem, discrimen aliquod in ipsis populàribus: & pro variâ conditione plebis, variij adfessus. Quosdam, inò plerosque Suetonius expressit Augusto: *Militem secreuit à populo. maritis è plebe proprios ordines adsignauit. prætextatis Cuneû suum. & proximum pedagogis. sanxitq; nequis pullatorum mediâ caueâ sederet. Faminis ne gladiatores quidem, quos promiscuè spectari solemne erat, nisi ex loco superiore spectare concessit.* Vbi de Pullatis quod ait, illustrant Calpurnij versus:

*O utinam nobis non rustica vestis adfesset!
Didissem propius mea numina. sed mihi sordes
PULLAQUE paupertas & adunco fibula morsu
Obstiterunt.*

Ostendit enim se rusticum & pullatum spectasse in caueâ summâ, præ-

mâ, procul à Podio vbi Princeps. Ideò apud Senecam De Tran-
quillitate, *Verba ad summam Caueam spectantia*, sunt vilia & ad
gustum minutæ plebis. At quòd Fæminæ in summo : etiam Item Fe-
mina.
Propertius tuus ostendit, vbi præcepta æmulantis Cynthiæ:

Tu neque Pompeiâ spatia bere cultus in vmbra,

Et cum lasciuum sternet arena forum,

Colla caue inflectas ad SVMVM obliqua theatrum.

Propertij
alia distin-
ctio & in-
tellectus.

Ita legendi & iungendi ij versus: & mens est, Cùm Gladiatores
in foro: caue oculos adicias, tu qui in equite spectas, ad loca
summa, vbi mulieres.

CAPVT XV.

*Confusa aliquando locorum series: eaque occupata Æs pro Locis. Plau-
tus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Designatores, eorum
munus. Excitare. Tribuni Voluptatum.*

ET hi quidem limites, hic ordo. quem tamen migrabat
& miscebat sæpe Quiritium turbida plebs. Auidi enim
multi ludorum, & exclusionis metuentes, loca de multâ nocte
occupabant, & inhærebant vt suis. Lampridius in Eliogabalo:
*Serpentes per Marsicæ gentis sacerdotes collegisse fertur: eosque subitò
ante lucem, vt solet populus ad ludos celebres conuenire, effudisse.*
Benè dixi, occupabant. eo enim verbo id vulgò notabant.
Martialis:

Tunc cum licebat occupare, Manneius.

Occupare
proprie,
quid.

Spartianus in Iuliano: *Ad Circense spectaculum itum est: sed oc-
cupatis indifferenter omnium subselliis, populus geminauit conuicia in
Julianum.* Tangit & Terrullianus eam confusionem: *Liberti-
nos in Equestribus, subuerbustos in Liberalibus sedere.* Vbi Libe-
ralia equidem non aliud, quàm liberi populi locum ceperim,
quem turpe occupari à subuerbustis & seruis stigmatiis. Ad-
datur Suetonius Calig. cap. xxvi. *Inquietatus fremitu gratui-
ta in Circo loca de mediâ nocte occupantium, omnes fustibus abe-
git.* Ait autem Tranquillus, *gratuita loca.* Ergone aliquid aliàs Loca pretio
aliquo dis-
tributa.
pendendum? Apparet: & quidem prisco etiam æuo. Cer-
tè Plautinus Prologus, (etsi non Plauti) id indicat receptum Plauti an-
telegio lux.
in seruis:

Serui

*Serui ne obsideant, liberis ut sit locus.
Vel as pro capite dent: si id facere non queunt,
Domum abeant.*

Græci hæc *ὀρθία* appellasse videntur: quæ explicant in Cal-
limacho Scholiastæ, τὰ ὀρθία ἰδὲν δ' αἰετῶν: *munera quæ spectandi caus-
sâ dantur.* Nec in seruis hoc tantum, sed receptum etiam in aliis
è plebe opinor, qui Locariis nescio quid pro sedibus pendebant.
Ita enim appellat Martialis, qui loca designabant. In Hermetis
gladiatoris laudibus:

*Et Martia-
li.*

Hermes suppositicius sibi ipsi:

Hermes diuitiæ Locariorum:

Hermes cura laborque ludiorum.

*Locarij, qui
homines lo-
cant, dispo-
nunt.*

Nam Locarij, meo animo, non aliud hîc quàm Dissignatores.
Quos Tertullianus in ludis agnoscit, libello De Spectaculis:
*A templis & aris, inter tribus & tibias, duobus inquinatissimis ar-
bitris funerum & sacrorum, Dissignatore & Aruspice.* Plautinus
idem ille Prologus agnoscit in Icanâ:

Neu dissignator præter os obambulet.

*Dissigna-
tores cû li-
ctoribus.*

Quin etiam lictores illis attribuit:

--neu licitor verbum aut virgæ mutant.

Qui enim hoc refert ad lictores magistratuum: errat. Nullæ in
hac Histricâ provinciâ eorum partes. Sed ut Dissignatores in
funere publico lictores comitabantur, seuerioris imperij causâ
& ordinis seruandi: sic in Theatris. De funebri Dissignatore,
Horatij illud nosti,

— dum ficus prima calorque

Dissignatorem decorat licitoribus atris.

** In Satur-
nalibus di-
xi, lib. 1.*

Non quia proprij Dissignatorum vlli apparitores (viles enim
ipsi olim & fortasse inter libertinos:) sed accipiebant à * Do-
mino funeris & Editore ludorum. Ex hoc genere, Lectius ille &
Oceanus apud Epigrammatarium: nec magistri illi aut Præfe-
cti ludorum (nugæ istæc interpretum) sed meri Dissignatores.

*Crenit co-
rum digni-
tas.*

Quorum tamen dignitas sub Principibus aucta. Vlpianus be-
ne monet l. IIII. de his qui not. infamiâ: *Dissignatores, inquit,
quos Græci *βελβηταί* appellant, artem ludicram non facere Celsus pro-
bat: quia ministeriū non artē exerceant. Et sanè locus iste hodie à Prin-
cipe non pro modico beneficio datur.* Horum munus, ordinibus sua
loca

*Pellebant
loco non
dignos.*

loca adnotare, pellere occupatores ab alienis. Facetè sæpe meminuit acutus & capitalis ille Hispanus, per occasionem edicti Domitiani, quo *licentiam in equite promiscuè spectandi* (quæ contra leges eruperat) *cohibuit*. Et id dicebant theatriali verbo, *Excitare* aut *Suscitare*.

Bis excitatus terque, transtulit castra.

Alibi: Et sedeo quâ te suscitât Oceanus.

Suetonius Augusto, cap. XIII. *Cùm spectaculo ludorû gregarium militem in Quattuordecim sedentem excitari per apparitorem iussisset.*

De quâ eadem re Appianus: *ὁ Καῖσαρ τὸ σεαυτῶν αἰεσι: ἔ/ Caesar militem iussit surgere.* Pulchrius in eodem planè verbo Græcè

ludit Diogenes Cynicus (in Diogene Laërtio): *τὸ κισαρῶδ' ὄν αἰεὶ καταλειπόμενον ὁ πὸ τ' ἀνεγαθῶν ἡσπῶσσι, Χαῖρε ἀλέκτωρ. τ' δ' ἐπιπὼν, Διὰ τί; ὅτι, ἔφη, ἀδὼν πάντες ἐγείρει:* *Citharædum quendam, quo cantante*

omnes discedebant eumq; relinquebant, salutavit, Salve galle. Illo querente, Quid ita? Quia, inquit, cantans omnes EXCITAS. Ipso illo

verbo argutissimè ludit. Sed addo etiam. labente ævo, præter

Disignatores, videri fuisse digniore quodam nomine Tribunos: qui electi ad moderandas & temperandas ludicras populi

voluptates. Ij dicti, Tribuni voluptatum. Quorum formula &

Tribuni voluptatû.

munus, apud Cassiodorum libro VII. Variar. Epist. x.

CAPVT XVI.

Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparsiones. Eas è croco diluto fuisse. Appuleius emendatus. Videri eundem liquorem è statuis emissum. Pluria ad hanc rem exempla.

VIDEOR de loco omnia dixisse: certè ea quæ conspiciuntur in aperto. Nam quin lateant etiam nunc quædam, non nego: quæ tamen, lucis tuæ causâ, protraham in claram lucem. In eo genere tubi sunt siue fistulæ: quæ in imo & summo

Fistulæ Amphitheatrales.

Amphitheatro dispositæ, eâ arte & fine, vt odoratum quemdam humorem eiacularentur leuiter, & inspergerent in sedentes. Is humor, è croco plerumque. Seneca epist. xci. *Vtrum tan-*

Spargebât crocum ex imâ Arenâ.

dem sapientiorum putas, qui inuenit quemadmodum in IMMENSAM ALTITVDINEM CROCVM LATENTIBVS FISTVLIS exprimat? Idem libro II. Quæst. Natural. Numquid dubitas

quin SPARSIO illa, quæ ex fundamentis MEDIAE ARENAE crescens, in SVMMAM ALTITVDINEM AMPHITHEATRI peruenit, cum intentione aquæ fiat? Apuleius lib. x. Tunc de summo montis cacumine per quandam latentem fistulam in excelsum prorumpit vino crocus (ita emendo ex vet. codice nostri Gifelini) diluta, sparsimque defluens pascentes circa capellas odorato perpluit imbre. Benè Apuleius, odorato imbre. quia è fistulis illis, per minuta quædam foramina stillabat is liquor in modum imbris. Et signatè locutus est Antonius Musa apud Senecam patrem, qui Sparsiones, odoratos imbres dixit. Vbi magnus ille Turnebus à se & à vero abit, dum tentat sufficere adoratos imbres: & perperam ad missilia refert. Nam rorem illum ingeniosum, Sparsiones vocabant aptè. Glossæ prisca: Sparsio, *Κερα* ὁ παυρότερον. Et Martialis spargendi verbo in eo vsus:

Apuleij
correctio.

Sparsiones
proprie.

Hoc rogo non melius, quàm rubro pulpita nimbo

SPARGERE, & effuso permaduisse croco?

Ea cum imbre aut nimbo comparatur.

Et Cilices nimbis hinc maduere suis.

Libro I X.

Lubrica Corycio quamuis sint pulpita nimbo.

E statuis
etiam fusa.

Nec è fistulis solum hic imber, sed scito magis inuento è statuis expressus, velut humanus quidam sudor. Lucanus clarè indicat:

Ut quæ solet pariter TOTIS se effundere SIGNIS

Corycij PRESSURA CROCI: sic omnia membra.

Emisere simul rutilum pro sanguine virus.

Et ex Theatri Marcelli configuratione conspicuum, in mediâ & summâ Præcinctione statuas plures fuisse; partim ad ornatum, partim ad hunc vsum. Eas autem scire licet concavas fuisse: & per immixtas* fistulas ferreas siue æneas, minutis foraminibus, velut per poros & membra expressum hunc humorem. non sine præsentis quidem auxilio & manu administratorum, qui in parte infernâ stabant. Ego interrompens, Hæc mihi miram, inquam: sed dic tamen, oro te, clariùs, quomodo crocus exprimi arida potuerit in hunc imbrem? Non enim capio. Ille concussio capite & ridens, Crocúsne mera aut arida? inquit. Mi iuuenis erras. Vino diluta fuit, vt Apuleius tibi præibat, si filum attentè suble-

* Quas fistulas grandes fuisse suspicamur, & alias minores, quæ ab illis diffusa per membra. Quomodo id fieri potuerit. Crocus non ipsa, sed vinum, eâ tantum ad sparsiones.

sublegiffes eius ferimonis. Mixtum videlicet tritumque florem eum herbæ fuisse cum vino: quod vinum colorem deinde adsumeret & odorem. Plinius aperit: *Crocum*, inquit, *vino mirè congruit; præcipuè dulci, tritum ad Theatra replenda*. Itaque liquidum crocum Ovidius dixit:

Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.

Per Gradus fluctat.

Et fluxisse eum per gradus, Spartianus in Hadriano: *In honorem Traiani balsama & crocum per Gradus Theatri fluere iussit*. Vbi de Balsamo item notabis, etsi minus id crebrum. At de Croco, in omnibus spectaculis protritum: etiam Scenicis. ideoque solemnes crocos Propertius agnominavit:

Pulpita solemnes non oluere crocos.

Etiam balsamum.

Adeò vt etiam supinorum hominum deliciis è Theatris in conuiuia sparsiones migrarint, & eadem illâ arte vnguentis perfusi conuiuæ. Plutarchus de Othone narrat, disposuisse eum in triclinio variis locis *ἀργυροῦς καὶ χρυσοῦς σωλῶνας, ὡς αἰὲρ ὑδὼρ τὸ μὲν ἐκ χρυσοῦς*: *argenteos atque aureos canales, instar aquæ, vnguenta fundentes*. Quod item in Neronis nepotinis sumptibus Tranquillus recensuit, cap. xxxi. *Cœnationes eius laqueata tabulis versatilibus eburneis, vt flores: & fistulis, vt vnguenta desuper spargerentur*. Ita enim eum locum legamus: quoniam duo ibi versatilia, & Tabulæ ad flores, & Fistulæ ad vnguenta.

Sparsiones vnguentorum in conuiuis, ab hoc inuento.

Suetonius rescriptus.

CAPVT XVII.

Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum usus cœperit. Colorata ea fuisse. aliquando serica, aliquando & purpurea, auro distincta. Testimonia plura.

TEGMEN etiam Amphitheatri latet: quod superduci solet, arcendo æstui ac soli. Tegmen hoc è velis. Primus inuentor rei Q. Catulus: aut certè iam inuentæ, primus Romæ imitator. Valerius Maximus: *Religionem ludorum, crescentibus opibus, mox secuta lautitia est. Eius instinctu Q. Catulus Campanam imitatus luxuriam, primus spectantium confessum velorum umbraculis textit*. Ammianus de eadem re libro xiiii. *Ex turbâ verò minimæ sortis & paupertinæ, in tabernis aliqui pernoctât atris, nonnulli velabris umbraculorû Theatraliû latet. quæ Campanam imitatus lasciuiâ Catulus in*

Vela à Q. Catulo recepta.

lus in Aedilitate sua suspendit omnium primus. Plinius libro XIX. de velis: Postea in Theatris tantum umbram fecere. quod primus omnium inuenit Q. Catulus, cum Capitolium dedicaret. Eius ritus vestigia in ipsis Amphitheatris, ubi foramina in summis lapidibus ad funes velorum illigandos. ut in Nemaufensi illo clare: & in summo hoc Romano quaedam grandiora, per quae conuicimus traici & in altum dirigi antennas solitas, velorum funes sustinentes. At ipsae deinde antennae siue mali, per foramina ea immisae & demisae mutulis quibusdam excipiebantur, firmitatis causa. Ad antennas autem subrectas, funes transuersim ligati & extensi, super quos, ducta vela. Testimonia etiam sparsa in veterum scriptis. Propertius:

Et modo tam pleno fluitantia vela Theatro.

Suetonius in Caio: *Gladiatorio munere, reductis interdum fragrantissimo Sole velis, emitti quemquam vetabat. Martialis:*

*Quamuis non modico caleant spectacula sole,
Vela reducuntur cum venit Hermogenes.*

Ducere vela & reducere.

Vitruuius praefatione lib. X. *In muneribus quae a magistratibus, Foro gladiatorum Scenisque ludorum, quaedam dantur, quibus nec expectatio nec mora conceditur: ut sunt sedes spectaculorum, VELORVMQVE INDUCTIONES. Lampridius in Commodo: Cum illi saepe pugnant ut deo populus fauisset; irrisum se credens, populum Romanum, a militibus classariis qui vela ducebant, in Amphitheatro interimi praecipit. In quo mihi nota milites e classe praepositos huic muneri: scilicet quia maritimi illi, iure periti tractandorum velorum. petunt etiam quidam, apud Plutarchum in Romulo, Velabri etymon ab hoc ritu; acutè sed non verè. ἐνίοι λέγουσιν, inquit, τὴν εἰς τὸ ἰπποδρόμου φέρουσαν εἰς ἀγορῆς πύραρον, ἰσίοις καὶ πετανωταῖς τοῖς ἑσὴν παρέχοντας, ἐντεῦθεν ἀρχομένοις Ῥωμαῖσι διὰ τὸ ἰσίων Βῆλον ὀνομάζουσι: Quidam aiunt viam illam quae a foro ad Circum fert ab editoribus ludorum velis solere integri, initio a Velabris facta.*

Velabri uerum etymon.

Variiegata ea vela coloribus.

Romani autem Velum appellant, quod nos Histium. Non verè dico: quia Velabri vocem diu notam & natam ante hunc ritum (qui Catuli æuo inductus) satis clarum. Colorata variè vela ista fuisse, ad ornatum, Lucretius ostendit versibus sanè ad hanc rem luculentis:

Et vulgò faciunt id lutea, rufa que vela,

Et fer-

*Et ferrugina. cum magnis intenta Theatris
Per * malos vulgata trabesque trementia pendent.
Namque ibi confessum caueai subter, & omnem
Scanai speciem, patrum matrumque deorumque
Inficiunt, coguntque suo fluitare colore.*

* Nota firmari, quod supra monui de Antennis.

Et Carbasina vela Plinius libro XIX. nominat, cum auctore: ** Intellegit candidata, & è tenuissimo lino. Nam. Q. Catuli etià è lino, sed vulgari & rudi.*
Carbasina deinde vela primus in Theatro duxisse traditur Lentulus Spinther Apollinaribus ludis. Mox Cæsar dictator totum forum Romanum intexit, viamque sacram ab domo sua usque ad cliuvm Capitolinum. quod munere ipso gladiatorio mirabilius visum tradunt. Miratur & stupet in Cæsariano facto Plinius, vel quia tantum spatij inductum: vel quia velis tam pretiosis. Nam serica ea fuisse Dio tradidit, etsi parum adfirmatè, libro XLIII. καὶ ἵνα μὲν εἶνα τῶν δρωμένων ὁ ἥλιος ἐλυπώσῃ, ὡς ἀπελάματα ὑπὲρ αὐτῶν σπικὰ, ὡς γέ τις φάσῃ, ὑπερεπέτασε: Neve quis spectantium à sole infestaretur, vela super eos Serica, vt quidam tradunt, extendit. Nec scio sanè an Plinij libris non exciderit ea Sericorum vox. Iam Nero purpurea etiam vela suspendit, stellis aureis variè interstincta. Xiphilinus: τὰ γὰρ μὲν ἀπελάματα τὰ δὲ τῶν ἀέρος δραπετῆντα, ὅπως τὸ ἥλιον ἀπερύκει, ἀλλὰ ἐν τῷ αἵματι αὐτῶν ἀρμα ἐλαίων ὁ Νέρον ἐπέτασε, ἀσέρες δὲ χρυσοῖ ἀπέπεσε ἐπέλαμων: Vela etiam que per aërem expansa ad arcendum solem, purpurea erant. inq; iis medijs Nero acupictus, currum agitans (videlicet instar Phœbi) circum verò vndique aurea stellæ.

Dubitatio de integritate Pliniani loci. Purpurea vela à Nerone.

CAPVT XVIII.

Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Augustei. Umbelle usum & causæ fuisse, velis non expansis. Martialis & Uopiscus explicati. Umbellati clauj.

HÆc ipsa Vela, nisi fallor, Iuuenalis Velaria dixit illo *Velaria.*
versu,

— pugnas Cilicis laudabat & ictus,

Et pegma, & pueros inde ad Velaria raptos.

Nec enim interpretes hîc audio, qui Velaria locum esse adserunt vbi vela reconduntur. Imò aliam ego lucem Iuuenali do, & ita *Iuuenalis explicatus.*
capio: quasi laudarit & stupuerit adulator ille, quòd ludis gladiatorijs, pueri è pegmate subito in altum occultâ quadam machi-

Raptus ar-
tificiosi &
sublationes
in pegma-
tis.

machinâ rapti sint, & ad Vela ipsa. Sanè recepti in Amphithea-
tris tales lusus, talesque raptus. Qualis etiam ille Martiali ex-
pressus, de Tauro cum Alcide in æthera raptu, populo spectan-
te & adstupente:

*Raptus abit MEDIA quòd ad æthera Taurus ARENA,
Non fuit hoc artis, sed pietatis opus.*

Velarij, pro
hominibus.

Lego etiam in veteri inscriptione, PRAEPOSITVS. VELARIO-
RVM. DOMVS. AVGVSTAE. sed alio sensu: quia Velarios ibi
accipio, qui præpositi velis in aulâ ducendis. Ita in alijs lapidi-
bus: VELARII. DE. DOMV. AVGVSTI. & alibi: VELARII.
DOMVS. AVGVSTANAE. Sed redeo ad Theatrica nostra Vela,
quæ moneo non semper extensa: quia sæpe id impediēbat ven-
tus. Nec mirum in tam laxo & capaci circo. Hispanus poëta:

Aut Pompeiano vela negata, Noto.

Vela vêtus
sæpe nega-
bat.

Tunc Vm-
bella succe-
debat, aut
Pilleus.

Martialis
illustratus
& corre-
ctus.

Quid tum igitur? inquires. Spectabantne indefensi à Sole? Non
proprus. duplex iis etiam regmen, siue Pillei, siue Umbellæ.
Pillei quidem Thessalici, vt supra ex Dione rettuli. quem cum-
dem cum Petafo aliquis fecerit. & notavit eruditus noster Iu-
nius in libro I I. Animaduersorum, cap. VI. Vbi & *Gausapis*,
an *Causiâ*, loco illius Pillei? Nam varia hæc in Martiale lectio:
atque alij libri aliud Lemma illud præscribunt his versibus
Apophoretorum:

In Pompeiano tectus spectabo Theatro:

Nam populo ventus vela negare solet.

Pillei quâ
siue dati.

Significat disertè, vsurum se tegmine Causiæ contra solem, si
ventus inuidisset vela. Ad eundem vsum refero Pilleos in
Theatris ab Editoribus interdum datos, siue birros. Vopiscus
in Carino, vbi Iunium Messallam eiusque effusionem in ludis
acerbè taxat: *Donati sunt ab Atrebatibus birri petiti, donati birri Ca-
nufini.* At de Umbellâ, Martialis idem:

Umbella.

Accipe quæ nimios vincant umbracula soles.

Sit licet & ventus, te tua vela tegent.

Earum
forma.

Quam à faciendâ umbrâ dictam scito, nec aliud tegmen quàm
quo hodie in Italiâ passim supra caput suspensio vtuntur, per
viam & in æstu. E linteo formant, instar obtusæ & breuioris
metæ, quod orbiculatâ virgâ extensum, baculo sustinent supra
caput erectum. Iuuenalis de eâdem:

En cui

En cui tu viridem vmbellam, cui succina mittas.*

Et Vmbellati clavi apud priscos Architectos, qui capite paulatim instar turbinis latiore: itemque Vmbellati flores Fœniculi, Anici, Sambuci apud hortenses scriptores. Denique vmbella. quod *ουάδρον* Græcis.

* Colorabant enim, ut puto, pro favore cuiusque in hancillamve Circi factionem: Praesinam, Venetam, &c.

CAPVT XIX.

Per occasionem, de pilleo quaesitum. fuerintne eo vsi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuisse, quibus permissum tegmen: certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & scriptores explicati.

DESIERAT Florentius, & iam surgebat. sed ego iniectâ blandè manu, Viam mihi aperis eius sermonis, inquam, in quem deferri diu mihi est votum. Itaque, per tuam fidem, qui tam multa hodie me docuisti, hoc quoque velut *ἐπιμνηστικόν* admittire, de Romanorum capite tecto siue intecto. Nam causiam iis tribuis aut pilleum: sed tantum per ludos. quid ergo censeam? reliquo eos tempore fuisse intectos? ægrè id crediderim, in moribus nostris tam aduersis. Florentius renidens, A viâ in semitam me abducis, inquit. quam tamen, quoniam valdè vel te video, percurram pede leui. Caput apertum & sine tegmine habere, non Romanis solum olim; sed quod magis mirère, etiam Græcis veteribus, & fortasse Germanis, Gallisque nobis commune. De Græcis: ecce apud Homerum non causiæ non pillei vsquam mentio. nec celat nos eius interpretes, quin silentium id causiam habeat ab hoc ritu. Quin Soranus in vitâ Hippocratis, anxius est cur imago eius pilleata cernatur. idque alij ad peregrinationes eius rettulere, alij ad alias causas, quas ibi vide. At de Germanis inducit me facilè Tacitus: qui citros eorum nodosque commemorat, tegmina nusquam. imò de Suedis, clarè fati ostendit pugnasse eos etiam capite aperto, crinibus religatis in altitudinem quamdam & terrorem. Et comatos nostros Gallos, quidni credam eâ parte intectos? Ni fuissent, & pleræque imò Europæ gentes: non pilleum apud Parthos demum Martialis, ut nouum, quaesisset:

Frustrâ blanditiæ venitis ad me:

Ad Parthos procul ite pilleatos.

Pleraque olim gentes capite nudo.

Græci.

Germani.

Galli.

Parthi tamen pilleati: & quod alibi legisse scio, Daci.

Sed

Argumenta
quibus pil-
leum sper-
nimus à
Romanis.

Sed de Romanis ipsis, securiùs pronuntiem : quia signa mihi in illis & argumenta plura. Primum nummi omnes veteres statuarq; (in quibus cultus scilicet & habitus priscus) sine tegmine semper. Scriptores item prisci, pilleum aut petasum abstinere videntur à vulgo. Quò facit valdè Suetonij locus: qui Iulium Cæsarem ex omnibus decretis sibi honoribus, non alium libentiùs aut crebriùs vsurpassè, ait, quàm ius laureæ coronæ perpetuò gestandæ. idque ad caluitium celandum. Obsecro vt quid, si pilleus aut petasus illis? qui certè aptior & fidelior ad dissimulandum caluitium, quàm corona. Quintiliani item Oratoris sui descriptio. in quo cum vestium omnium singillatim meminerit, vsque ad calceos : in capite tamen format & singit solum capillum. Sed volsellis pugno: ecce telum. Eustathius Homeri interpres disertim scribit τὸ τὰς κεφαλὰς ἀκαταλύτους ἔχειν, *capita intacta habere*, ad Romanos transfisse à priscis Græcis. Cui auctoritati quid opponas? Tamen fateor Tempora quædam & Homines spectandos, quibus ius & vsus tegendi fuit. Tempora quinque: Sacra, Ludi, Saturnalia, Peregrinatio, Militia. Nam Romanos dum sacrificabant, capite scimus fuisse velato; idque prisco quodam & obuio ritu. Idem in Ludis fuisse, docui iamantè. Etiam Saturnalibus, per quos liberrimæ vitæ dies, pilleus admissus, signum scilicet libertatis. Martialis:

Excipiuntur tempora quædam.

Sacrorum.

Ludorum.

Saturnalium.

Permittis puto pilleata Roma. Idem:

Dumque decent nostrum pillea sumpta Iouem.

Peregrinationis.

*Qui distinctus tamen à Pilleo. quòd ille ad umbrâ faciendam marginatus, vt nostri galeric (forma enim in Mercurij statuis) hic nõ item, sed quales dormitorij aut nautici pilei.

Militia.

Excipiuntur & homines.

Sed & Peregrinatio quoque petasum bono iure sibi sumpsit, contra pluias, æstus, ventos. Plautus vbique addocet, qui peregrè euntibus aut venientibus * petasum aptat. Cicero item alibi in Epistolis, describens tabellarios iturientes, *Petasatos eos venire*, ait, & *comites exspectare ad portam*. Nec aliùs mentis illud Suetonij de Augusto: *Solis ne hiberni quidem patiens, domi quoque non nisi petasatus sub diuo spatiabatur*. Ait, domi quoque. quasi nouum illud & insolens innuens, quod alibi quàm per viam. Denique Militiæ pilleos non adimo, inhibitus à Vegetio: *Vsque ad presentem*, inquit, *ætatem consuetudo permansit, vt omnes milites pilleis quos Pannonicos vocant ex pellibus vterentur*. Nam aliàs, exempla etiam in militibus pilleorû rara. Iam Homines etiam certi, vt dixi, quorum vertex immunis à communi more. Primum

Primum

mum Liberti. quos in pilleis fuisse, nouâ libertate, notius & testatius est quàm vt hîc dicam. Addo Ægros. quibus hoc quoque licuit, capiti firmando. Ouidius indicat, qui Amanti suo præit ad morbum & pallorem fingendum, & pilleolum tribuit inter signa:

*Arguat & macies animum. nec turpe putaris
Pilleolum nitidis imposuisse comis.*

Artemidorus etiam, qui De Somniis scripsit non somniculose. Nam libro primo argutè obseruat, *ἔλα ἀντὶ τριχῶν ἔχειν, νόσος μακράς & φθίσιν προαγορεύειν*: lanam pro capillis habere, longos morbos & tabem significare: nimirum quia pilleoli isti è lanâ. Sed & Græcis *πλίδιον* receptum in morbo. Plato III. De Repub. *ἐὰν δέ τις αὐτῶν μακρὰν δίαταιν ὀρος ἀττη, πλίδιον τε πᾶσι τὸ κεφαλῶν περιθεῖς*. Sed & Senibus pilleum tribuerunt, à pari causâ. Varronis fragmentum adsignificat, è libro I. De Virâ populi Romani: ** Minores natu, capite aperto erant, capillo pexo, vtique innexis crinibus*. Et Nicephorus Gregoras ostendit eum morem cum Romano imperio Byzantium etiam translatum, libro X. in extremo: *De capitibus tegmine, ait, moris apud superiores Principes erat, vt atate prouectiores aulici pilleis turbinatis vterentur, serico tectis: iuniores autem omnes prorsus nudis essent capitibus. Andronico autem Imperatore, is mos adeò exoleuit, vt passim omnes & seniores & iuniores pilleis vterentur, non minus in palatio quàm in agris: iisque variis & peregrinis*. Sed tamen permixtum hoc potius senibus credo, quàm crebro vsurpatum. Romæ quidem. nam vbi exempla? Et contra Varronis verba, non nihil etiam inuenire possim, quod probabiliter obducam. Quartum denique genus cum pilleis, sed malè certis aut firmis. Conuiuæ enim fuisse videntur pilleati. Horatius suspicionem clarè facit.

*Ut vinosa glomos furtiua Pyrrhia lana,
Ut cum pilleolo soleas conuiuia tribulis.*

Nam habitum conuiualem adtribuere ille nescio cui videtur, Soleas & Pilleum. Itaque vetus ibi interpres: *Nève sic suffarcinatus eas, vt vnus de tribu, qui ad canam vadēs, ipse sibi soleas fert cum pilleolo*. Et paulo post: *Hæc erat consuetudo veteranorum, pilleum portare cum calceis*. Quibus verbis quid sani subsit haud sanè video. Et ambigo in toto hoc ritu. Primùm quia in tam crebrâ conuiuiorum

Liberti
nou.
Ægri.

Etiâ apud
Græcos.

Senes.

* Aliud et-
go in ma-
ioribus fuit
se viderur.

Conuiuia.

Sed ambi-
gua ea res.

* Sicut & Saturnaliorum pileus, manasse videri possit à conuiuali ritu non aliter quàm Synthesis.

uiorum mentione pileos non alibi inuenio. Secundò, quia inepti iidem, me iudice, conuiuantibus, ob vnguenta, ob coronas. Illud credo magis, pileorum vsus in balneis fuisse: à quibus cum exirent, eisdem aliquando retinuisse etiam in mensâ. Certè lapis antiquus Patauij est, vbi conuiuij aliqua forma, & qui accumbunt, partim capite nudo partim velut pileolo aut fasciâ sunt deuincti. Sed hem! quod me pænè fugerat, Athenæi locus est, qui nescio an * stabilitor & stator erit pileo conuiuali. Nam loquitur apud eum libro vi. Larenus dilaudans suos Romanos: *ἑαυτῶν δὲ ἔχομεν καὶ ὑποδέσεις ἀπὸ τῶν πύλων τε ταῖς κεφαλαῖς περιπέμμεθα ὑποκατῶν δερμάτων διασείε, id est: Vestes etiam habemus & calceatus frugiac simplices, & pileos capitibus circumponimus ex ouium pellibus densos ac villosos.* Nec est fanè vt pileos illos aliter accipiamus, quàm aut de mensalibus (in conuiuijs enim hæc dicta) aut peregrinantibus. Quod postremum ipse Larenus firmare videtur, qui præmisit, *Romanos nihil superflui in vestitu habere, ἕτερον ἀπερχομένους: id est, vt ego interpretor, nec peregrinantes quidē aut aliò abeuntes.*

CAPVT XX.

Obiectio pro pileo: eaq; remot a. Quis mos Romanus in capite aperiendo & operiendo. Plutarchus explicatus, Palliolum ad caput tegendum: eaq; in re Seneca, Petronius, Plautus illustrati nouiter.

AT me, Lipsi, sermonis iam seriò tædet, & fessiois. Ab eo. Imò ego te etiam tæneo, inquam: & nodum iniicio, quem prius necessum est soluas. Romanos ad firmas capite intecto: & in parte mihi persuades. Sed de honore tamen quomodo expedis? quomodo caput digniori alicui aperuerunt, si id semper apertum? Nam Sallustius ecce scribit: *Sullam in victoriâ Dictatorem, equo descendere Pompeio vni, adsurgere de sella, CAPVT APERIRE solitum.* Et nequid de militiâ hîc cauillere; audi Senecam, qui recenset vt vulgatissimum morem: *Si Consulem videro aut Prætorem, omnia quibus honor solet haberi faciam: equo destiliam, CAPVT APERIAM.* Risit secundum ista Florentius, Et heu Gordium nodum! inquit. vbi Tenedia securis? Non vides etiam in illis Senecæ verbis effugium, de militiâ aut peregrinatione? Nam desultum etiam ex equo addit. equi autem vsus

infre-

Caput aperuisse, in honore habendo, Romanos.

infrequens aut nullus in vrbe. Sed tamen confide. non vtar his effugiis : veram soluendi viam insistam, sine diuerticulo vllō aut flexu. Quam præit mihi clarè Plutarchus, in caussis. clarè quidem vt verba Græca sunt : nam interpres rem totam inuoluit caliginosâ & delutâ versione. Ait: οἱ ῥωμαῖοι τῶ ἀνθρώπων τοῖς ἀξίαις τιμῆς ἀπαντᾶντες, καὶ τυχόντων ἐπι τῆ κεφαλῆς τὸ ἰματίον ἔχοντες, ὁποκαλύπτουσι.

Quæ vertenda erant : Romani, sicui obuiam facti sunt cui honor habendus, & si fortè caput veste iniectâ tectum habeant, id reuelant.

En capitis omnis tectio : en apertio, quæ Romæ. Laciniam togæ inquam (ca enim Plutarchi vera mens) in caput sæpe reiiciebant, contra ventum aut æstum : eamque detrahebant in honorati alicuius occursum. Plutarchus idem eum habitum expressit in Gracchis, de Nasicâ : τὸ κεσασθῆναι τῶ ἰματίου δέμναι ἐπι τῆ κεφαλῆς.

Laciniam togæ reiiciens in caput. Et passim nummi & marimora præferunt, quoties representant sacrificantes. Atque hæc vulgata tectio, & sine notâ. aliam etiam eruo quæ delicatorum aut imbecillium propria, queq; sæpe cum suspitione luxus. Ea erat, vt capite incederent palliolato. Seneca de ingenioso nostro, sed enerui Musarum patre : Mæcenatem dico. Hunc esse, qui in tribunali, in rostris, in omni publico cætu sic apparuerit, vt pallio velaretur caput, exclusis vtrisque auribus, non aliter quàm in mimo * Diu-

te fugitiui solent. Plutarchus superbiam Pompeiani liberti, Demetrii, taxans : Domino stante ipsus, inquit, accumbebat ἔχων διὸπτρον καὶ τῆ κεφαλῆς τὸ ἰματίον : habens vestem in capite, vsque ad aures. Qui locus benè allucet illi Senecæ. sicut & huic Petronij describentis accubitum mollissimi omnium Malchionum : Pallio, inquit, coccino adrasum incluserat caput. Et Plauti versum ausum illuc trahere, à paucis propriè intellectum :

Tum isti Græci palliati, capite aperto, qui ambulant.

Scenicè enim tangit delicatos & molles istos, quod etiam aliàs solet per occasionem. Sed dixi quoque ægros eo vsos : haud dubiè cum iustiori iam excusatione. Nec de * alio palliolo capies illa Suetonij, Claudio cap. II. *Ob valetudinem, gladiatorio munere, nouo more, palliolatus præsedit.* Hoc Quintilianij : *Palliolum, sicut fascias & focalia, sola excusare potest valetudo.* Item Senecæ : *Videbis quosdam graciles, & palliolo focalique circumdatos, pallentes & egros.*

Quomodo
id factum.

Plutarchus
paulo co-
sideratiùs,
quàm ab
interprete
versus.

Laciniam to-
gæ caput
tectum.

Interdum
palliolo, sed
ab agris aut
delicatis.

* Vide si lu-
bet Epistol.
Quærit. lib.
III. Epist.
XXII. su-
per hoc lo-
co.
Petronio
lux:

Et Plauto.

CAPVT XXI.

Spoliarij vbi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vnco tracta. Victor illustratus. De gradibus qui intra porticus.

*Spoliarium
probabili-
ter ad por-
tam Libiti-
nensem.
Gladiato-
res tracti.*

*Quid sit
Fumus gla-
diatorum.
Gradus in-
teriores,
per quos ad
spectacula
adscensus.*

*Incredenda
imperitis
potentia
Romana.*

ET fatin' vt exfolui hunc nodum? certè me. iamque ab eo & surgo bonâ fide. Simul descendit. ego consecutus sum, & ad portam cum venissemus quæ ducit ad Forum, Heus tu, inquam: Spoliarium nonne etiam in Amphitheatris? vbi illud? Florentius, Non ipsis, inquit, sed iuxta ipsa. Et censeo è regione ad alteram illam portam fuisse; quæ, nisi fallor, Libitinenſis dicta. Nam Spoliarium, quod receptaculum mortuorum aut grauitè in Arenâ leſorum, iure constitutam iuxta mortualem istam portam. Enimuerò solent gladiatores occisi turpiter vnco per Arenam trahi in Spoliarium. Docent adclamationes illæ Senatus, quæ apud Lampridium in Commodò: *Gladiatoris cadauer vnco trahatur: gladiatoris cadauer in spoliario ponatur.* Et hoc idem censeo Victorem significare, in Domitiano, cum scribit: *At senatus gladiatoris more funus ferri, radendumque nomen decreuit.* Iamq; ad Porticus veneramus, ad quas substitit, Vidésne hos Gradus? inquit. Paulum etiam adscende: videbis alios, ita flexos & dispositos aptè, vt quantumuis conferta multitudo statim egredi & ingredi ordinatè & sine conflictu potuerit. Ordines hi graduum siue scalarum, vt vides miro artificio panè inuicem decussantur: & ad ostiola sua siue Vomitoria singuli ducunt. Iam columnæ istæ, iam coronæ, epistylia, zophori, & vno verbo, omnia exteriora huius operis; admiranda nostro sæculo non imitanda. Sed hæc videlicet potentia Romana, hæc olim opes: quas etiam docti plerique capiunt dumtaxat & vident per nubem.

CAPVT XXII.

De Pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vsui. Mira in iis & stupenda. Varij ad hanc rem scriptores aduocati & cum luce dimissi.

EGRESSI iam eramus, & viam rectam institimus ad Forum. Atque ego, Hoc vnum etiam Florenti, inquam: vbi Pegma-

Pegmata hęc? aut quid sibi voluit poëta eo verbo? Nam ruminor Martialis eccillos versus, quos adduxi:

*Hęc vbi sidereus propius videt astra colossus
Et crescunt mediâ Pegmata celsa viâ.*

Florentius, Properare tibi melius sit, adolescens, inquit. Nam, vt diei tempus est, ad aulam tuam venies vacuis iam aulis. cœna inquam tibi comesa erit. Sic fiet, inquam: tu modò aures mihi farci, vt cum Varrone dicam, scholicâ istâ dape: quâ replear, & explear nunquam. Age, inquit Florentius: sed vt sine iacturâ tuâ sit, inter eundem. Pegmata antiqui appellarunt machinas quasdam è ligno, quibus vsus in Theatris aut Arenis. vox Græca origine est, *πῆγμα*, quod est Figo, Gelo, Compingo. Itaque Glossæ priscae *πῆγμα* interpretantur * *Confixum*. & doctè Apuleius *confixilem machinam* dixit, adlusione ad vim ipsam verbi. De Pegmatis enim ego interpretor, quæ lib. IIII. scribit in apparatu inuneris: *Confixilis machinæ publicæ: turres tabularum nexibus, instar circumferaneæ domus*, * *florida picturæ: decora futura venationis receptacula*. Pegma paullo aliter, pro loculamentis plureisq̄ue librariis Cicero dixisse videtur lib. IIII. ad Att. Epistola VIII. *Nihil venustius quàm illa tua pegmata. postquam misisti, libros illustrarunt valdè*. At nostrum istud, non aliud quàm grandis quædam & ingeniosa contabulatio, quæ sponte & occultè statim cresceret, statim subsideret. ideoque compacta raris quibusdam tabulis & sublicis. Prudentius:

Tabulis supernè strata texunt pulpita

Rimosa, rari pegmatis compagibus.

Quæ ornatus causâ, tecta sæpè argento vel auro, sed tenui Martialis:

Hac fuerat nuper nebulâ tibi pegma perunctum.

Etsi Caius Princeps, vt Plinij verba sunt, in *Circum* (ita lego) *pegma duxit, in quo fuere argenti pondo centum viginti quattuor*. In his Pegmatis varia inuenta & stupendi lusus ingeniorum. de quibus Augustinum loqui sentio libro XXIV. De ciuitat. cap. XXIV. *Ad quàm stupenda opera industria humana peruënit? quæ in Theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia, faciendâ & exhibenda molita est?* Nam ait, in Theatris. Seneca pleraque ea omnia conatus est exprimere, Epistolâ, XC I. *His licet annumeres, in-*

Pegma, vnde dictum.

* Dubites an non Lucilij iocus apud Cic. II. de Orat. huc spectauerit,

Quid Decius Nucula, An confixum vis facere? inquit.

vbi & obsecratis subesse videtur.

* Picta enim Pegmata, infra ex Claudio.

Argento tecta.

Augustini ad pegmata non alia allusio.

Graphica
eorum de-
formatio
in Senecâ.

Crescebant
subitò.

quit, machinatores, qui pegmata ex se surgentia excogitant, & tabu-
lata tacitè in sublime crescentia, & alias ex inopinato varietates: aut
dehiscentibus, quæ cohærebant; aut quæ distabant, sua sponte cohæren-
tibus: aut iis quæ eminebant, paulatim in se residentibus. Crescebant,
ait, in sublime. Ideò Martialis,

Et crescunt mediâ pegmata celsa viâ.

Desidebāt. Subsidebant eadem: & rectè Claudianus:

Mobile ponderibus descendit pegma reductis.

Ruinâ ab-
sorbeban-
tur.

Appuleius
correctus.

* Nisi ma-
nis, recepit.
Homines
item, qui
impositi.
Petronio
lucem da-
mus.

Siue quis legere mauult, *desedit*. Quin interdum chasinate &
ruinâ subitâ dehiscebant: siue tota pegmata, siue homines qui
impositi. De machinâ ipsâ, Appuleius indicat lib. x. *Iamque totâ
suauè fragrante caueâ, montem illum ligneum terræ vorago decerpit.*
siue, vt liber scriptus, * *decepit*: benè & propriè. De hominibus,
Petronius: *Non taces, inquit, gladiator obscene, quem de RVINA
Arena dimisit? Non taces nocturne percussor, quine tum quidem cum
fortiter faceres, cum pura muliere pugnaſti?* Significat enim apertè,
fugitiuum illum in Arenam damnatum & cum fædâ muliere
aliquâ (non dissimili schemate, quo Asinus Appuleius) commif-
sum, ruinâ Pegmatis præter spem euasisse. Et clarè iterum: *Er-
go me non RVINA terra potuit haurire? non iratum etiam innocentibus
mare? Ausuge iudicium, Arenæ imposui, hospitem occidi, vt inter
audaciæ nomina, mendicus exsul in diuersorio Græcæ vrbis iacerem.* Et

Homines
in subiectas
feras præ-
cipitati.

solent interdum ita componere pegma & hanc ruinam; vt ij qui
impositi, præcipites ruerent in caueas ferarum: ibique discer-
perentur. Strabo eleganter de Siculo quodam latrone qui Ætnæ
filius audiebat: τῆρον, inquit, ἐν τῇ ἀγορᾷ, μονομάχων ἀγῶνι σιμεσ-
τῶ, εἰδοὺν δὲ ζαπαδέντα ὑπὸ θηελῶν. ἐπὶ πῆγματι γὰρ τῆ ὑψηλοῦ
πεθεῖς ὡς αὐτὸ ἐπὶ τῆ αἰτῆς, δὲ λυθῆντι αἰφροδῆος & συμπεσοῦντι, κατὼ χεῖρι
καὶ αὐτὸς εἰς γαλεάρας θηρίων δὲ δελφῶν τοὺς ἐπίτηδες παρεσποδισμένας ὑπὸ τῆ
πῆγματι: *Eum nos in foro, per ludos gladiatorios, discerpi à feris vi-*

* Forma
scilicet mō
tis lignei,
vt in Apu-
leio.

Flamma-
ruinâ lusus
in pegmate.

*dimus. In sublimi enim tabulato, tanquam in Ætna, positus, eoque
compagibus solutis subitò concidente, ipse quoque cecidit in caueas fe-
rarum quæ faciliè exsoluerentur, infra tabulatum de industriâ disposi-
tas. Sed & flammarum quidam lusus & imago in hoc Pegma-
te: sine vllâ eius plerumque noxâ. Claudianus:*

Mobile ponderibus descendat pegma reductis.

Inque chori speciem spargentes ardua flammæ

Scena

*Scena rotet. varios effingat Mulciber orbes
Per tabulas impune vagus : * πίεταί que citato
Ludant igne trabes : & non permiffa morari
Fida per innocuas errent incendia* turres.*

Vopifcus in Carino : Pegma prætereà, cuius flammis scena confla-
grauit : quam Diocletianus postea magnificentiorem reddidit. Duces
etiam captiuos & opida in Pegmatis solere ostendi, Iosephus
adnotat libro vii. Iudaici excidij : sed non hæc Theatrica intel-
ligens, verùm Fercula que portari solita per triumphum. Verba
eius: *Ἐπιμύα δὲ ἐν τοῖς μέγιστα παρῆχθη, ἢ τῶν φερομένων πηγμάτων κατασιδῆ.
Ἐξ δὲ μέγιστον ἔω δέιστον τῶν βεβαίων, ἃ φορεῖς ἀπὸ τῶν ἀπισήσαντα. Ἐξ ὧν εὐρα
ἔω ἀπὸ τῶν καὶ τῶν εὐρα πολλὰ πεποίητο :* Maximam autem admirationem
præbuit apparatus Pegmatum, quæ ferebantur. Nam ob magnitudinem
eorum, iure metuere licebat, & diffidere omnino viribus portantium.
quippe quædam triplici tabulato adsurgebant, quædam & quadrupli-
ci. Statimque addit: *τέτακτο δὲ ἐφ' ἐκάστῳ τῶν πηγμάτων, ὃν ἀλισκομένης
πόλεως στρατηγός, ὃν ἔσοπον ἐλήφθη :* Collocatus autem in quoque pegmate
erat captæ civitatis dux, eo modo quo captus. Magis proprie ad hæc
nostra pertinent Suetonij * loci duo, alter in Caio, cap. xxvi. * De qui-
Claudio alter cap. xxxiiii. quos vide. Ambigo an & Aristoteles bus non re-
ad Alexandrum, ad has machinas non adspexerit: *ὡς περ ἄρα σὺν οἱ* peto mihi
μηχανότεχοι, ἐξ ἧς μίας ὀργάνου σχησείας πολλὰς ἢ ποικίλας ἐνεργείας ἔπο- scripta I E.
τελουῶτες. Certè * Apuleius, dum verba ea vertit: *Machinatores fa-* Saturn.
bricarum, astutiâ vnius conuersionis, multa & varia pariter admi- cap. xlv.
nistrant. Parapegmata etiam nominata Vitruuio inuenies, pro
instrumentis Astrologorum : & in Laërtio scriptum, Democri-
tum scripsisse Astronomica parapegmata. Inter hos sermones, ** Qui au-*
ventum iterum ad Pantheon. ille ad sinistram, ego ad dextram, *reum illum*
vale dicto, defleximus. *libellum*
vertit ver-
batim pæ-
nè.
Parape-
gmata.

FINIS

INDEX

INDEX CAPITVM.

CAPVT I.

Dialogi occasio. Florentij Laus. Vrbs diruta, non diruta: & splendida eius ruina.

CAP. II. Ad Amphitheatri descriptionem aggressio. Primò de nominibus eius questum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauca.

CAP. III. Arena nomine dictum eundem locum. idè quia sterni arenà solitus. Cuius generis ea straturæ quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus & declaratus.

CAP. IV. Ex occasione, de diis quibus Amphitheatrum sacratum. Diana in primis. Ioui Latiani. siue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenà. Mactatio ad eam stata vnius è bestiaris. Tertulliano ac Minutio lux.

CAP. V. Quando prima Amphitheatra cœpere. videri serò irrepsisse: idè statim post Venationem. Sed lignea primò fuisse, mox è lapide, Statilij Tauri. Augustum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

CAP. VI. Tauri Amphitheatrum exustum, & reparatum. Aliud maius à Vespasiano stratum. vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortasse & Victor. Titus dedicauit id opus. post eâ collapsum & sape instauratum.

CAP. VII. Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & praecordia. Denique vestrum. Martialis explicatus.

CAP. VIII. Ingressio in particularem Amphitheatri descriptionem. Primùm de formâ eius: qua Ouallis ostensa. Calpurnius & Dio explicati. De solo Arenâ: in quo cloaca siue specus. & cui rei? Item de portulis.

CAP. IX. De Specubus subterraneis, amplius. item de Cauca in Amphitheatris. Liuij defectus aut expletus, aut sententia eruta. Porta in caueis, & Plauto lux. Emissio ferarum, & immissio.

CAP. X. Aliter atque aliter solere ornari hanc Arenam in modum siluæ, in modum maris. Antra pro caueis: interdum Naues. Vopiscus, Apuleius, Calpurnius emendati.

CAP. XI. De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma. Dignissimum eum locum ad spectandum, Senatui attributum, imò magistratibus. Aptum ad curules sellas. Principis ibi suggestus, Tribunal pratoris: & Vestalium sedes.

CAP. XII. Quod tutamen infimo illo Podio

fuerit à feris. Retia solere pratendi bene nexa, bene firma. Verjacula item quadam ligna. Cancellos ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij versibus.

CAP. XIII. Gradus, & eorum forma. Diuisi accuratè in suas partes. Puluilli in iis. Praecinctiones. Aditus. Via. Cunei. Cathedra. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij scriptores variè emendati aut illustrati.

CAP. XIV. De ordine & locis in sedendo. Quando discrimen id factum. De Orchestra, de Equestribus: & Tribunus quosdam nouos fuisse inter Equites. De popularibus. deq; loco Pullatorum & Faminarum.

CAP. XV. Confusa aliquando locorum series: eaq; occupata. Aes pro Locis. Plautus explicatus, & Suetonius, & Martialis: Designatores, eorum munus. Excitare. Tribuni voluptatum.

CAP. XVI. Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparsiones. Eas è croco diluto fuisse. Apuleius emendatus. Videri eundem liquorem è statuie emissum. Pluria ad hanc rem exempla.

CAP. XVII. Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum usus cœperit. Colorata ea fuisse aliquando & purpurea, auro distincta. Testimonia plura.

CAP. XVIII. Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Augusti. Umbella usum & causa fuisse velis non expassis. Martialis & Vopiscus explicati. Umbellati clani.

CAP. XIX. Per occasionem, de Pilleo questum. fuerintne eo vsi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certatamen tempora fuisse, quibus permissum tegmen, certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & scriptores explicati.

CAP. XX. Obiectio pro Pilleo: eaq; remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo & operiendo. Plutarchus explicatus. Palliolum ad caput tegendum: eaq; in re Sepeca, Petronius, Plautus, illustrati nouiter.

CAP. XXI. Spoliarij ubi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vnco tracta. Victor illustratus. De gradibus qui intra porticus.

CAP. XXII. De pegmatis accuratè dictum. Latini, Confusa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vsui. Mira in iis & stupenda. Varij ad hanc rem scriptores aduocati, & cū luce dimissi.

FINIS.

IUSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRIS

QVÆ
EXTRA ROMAM
LIBELLVS.

In quo Forma eorum aliquot & typi.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,

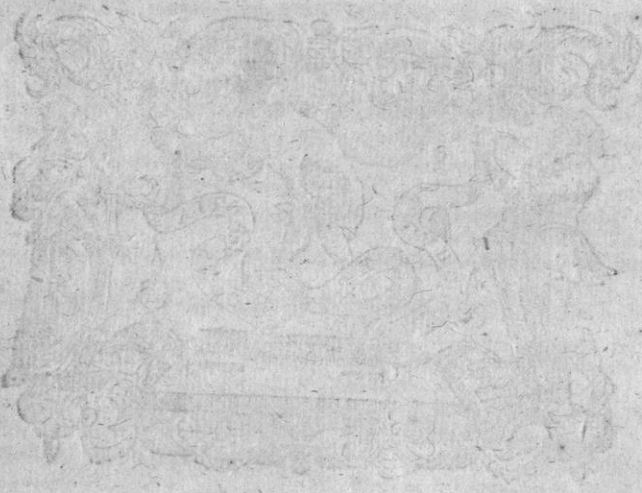
Apud Ioannem Moretum:

MD. LXX. IV.

Cum Privilegiis Casareo & Regia.

AMPHIBIEN

EXTRA ROMAN

IN TOWER

PLANNING

April 10th 1871

Ch. J. J.

Emm. F. J.

IUSTVS LIPSIVS
 ABRABRAMO
 ORTELIO
 SVO S. D.

Næ tu beneficâ quâdam naturâ es, mi Or-
 teli: qui rem omnem tuam librariam, tam
 promptè non offers mihi solum, sed ultrò
 adfers. Vix inieceram de libellis aliquot:
 tu mihi promis largiter ex ubere tuâ penu,
 & ambabus, quod Græci dicunt, manibus donas. Amo iu-
 re, ut antea virtutem modestiamq; tuam, sic prolixû hunc
 amorem. nec diffiteor vsui mihi apparatus istum fuisse,
 ad meam hanc Arenam. Illa præsertim Serlij. quæ et si ad
 Architecturam externam inprimis spectant (quam anxie
 hic non quæsumus:) tamen infuere iis, quæ in formâ facieq;
 ipsâ loci, gressus meos vacillantes direxerint, aut firma-
 rint. Imagines enim aliquot talium monumentorum cum
 iudicio & fide representat: quorum aspectus viam no-
 bis in parte sternit, ad intellectum veterum morum. Et
 quamquam ipsi coram ea olim vidimus, & per biennium
 ferè solum præsumus Domine urbis: tamen, ut adolescen-
 tia nostra tunc fuit, nec abdita illa & à fronte remota re-
 rum penetrauimus; nec cum accuratatione satis excerp-
 simus, quidquid ad meliorem vsum. Scilicet erraui eum-
 dem errorem, quem plerique hodie mihi compares: & pue-
 ritiam adolescentiamque peregrinationibus dedi quæ iu-
 dicium & dilectum profectò querunt. id est, virum. Quot
 mihi in animo & oculis ex istis, qui varias terras & ma-
 ria circulati sunt? aded cum nullo suo fructu, ut plerique

vitia tantum imbiberint, & animi corporisque morbos.
 Partem eorum Scylla quadam libidinum abripuit: par-
 tem Charybdis aliarum voluptatum. Nos ipsi quod salui
 fretum hoc enauimus; nunquam alteri adscripserim, quam
 Bono meo deo. Jam illi qui rem fecisse sibi atque aliis vi-
 dentur, quid referunt ex hoc mercatu? externos gestus,
 vestitus, linguas: boni moris ac virtutis, pauci igniculum
 aliquem aut semen. Atque ut Appion ille, falso Polyhistor,
 cum Homerum ab inferis magno molimine euocasset, ni-
 hil eum interrogauit nisi, Vnde domo? sic plerique istorum
 adolescentium, in occasione praecleara discendi, futilia tan-
 tum consecrantur. Itaque ut veram peregrinationem lau-
 do, susceptam maturo iudicio, maturo auro: (dux enim illa,
 non nego, ad prudentiam & rerum usum.) sic iuuenilem
 & vanam hanc iure nunc damno & abhorreo. quae mihi
 similis longa navigationi videtur, sine meta, sine portu.
 Factantur in naui, circumaguntur variis ventis: & cum
 ad terram & ad seipsos flectunt oculos, vident non mul-
 tum se, sed diu nauigasse. Sed aberro, & in hoc peregrina-
 tionis sermone, aere meae ipse peregrinor. Domum & ad me,
 imò ad te redeo: cui donum mittimus, Imaginum eiusmodi
 aliquot Amphitheatralium delineationes. Ac plura
 sanè superesse scio in Italiâ, Hispaniâ, Galliâ: sed cum
 omnia ferè ad par exemplum, quid opus pluribus exem-
 plis? Illustria aut nouata sumpsit: & dono per se tenui, ac
 vix dono, bracteâ aliquam verborum circumdedi, & velut
 lucem nostrae interpretationis. Tu, mi Orteli, paruum hoc,
 sed non fallax animi mei monumentum habe. monumen-
 tum, cui, ex veteri formulâ, DOLVS certè MALVS
 ABEST. Vale.

I. L I P S I
 DE AMPHITHEATRIS
 QVÆ EXTRA ROMAM
 LIBELLI,

CAPVT PRIMVM.

Amphitheatra crebra admodum in prouinciis fuisse: eorumque aliquot recensio.

I ædificij aut publici operis vllum genus crebrum in Italiâ & prouinciis fuit: reperies hoc fuisse, quod ad ludos spectat. Vt enim Romani victis gentibus linguam & mores intulere: sic vitia. hæc præferim, quæ blandiebantur, & admissionem sibi postulabant specie qua-

Amphitheatra passim in prouinciis.

dam amænæ voluptatis. Itaque Theatra, Circi, Stadia exstructa passim: sed imprimis Amphitheatra, quia omnis plebs dedita maximè in spectaculis illis crudis & cruentis erat. Historiæ passim docent, & Christiana item Martyrologia; in quibus toties mentio puri illius sacrique sanguinis, in ferinâ hac sede effusi. Quod si tamen non ingerant libri: certè oculi. cum etiam nunc

Plebs addita seu ludis pleurumque.

Martyres obiecti be-

ruinæ & reliquæ vbique occurrant insignium locorum. Et de aliis prouinciis dubitemus? Ecce Iudæa illa ipsa conscia dei veri, dei magni, in hanc culpam venisse reperietur: quamquam sine suâ pænè culpâ. Herodes enim, magnificus sanè & cetera illustis rex, non vno loco Iudææ Amphitheatra inædificauit: siue ipse pronus in eos ludos, siue studio quodam hac quoque parte placendi Romanis. Exstruxit in ipsâ vrbe sacrâ, ἐν τῷ πε-

In ipsâ Iudæâ, Amphitheatra.

Herode struente.

δίῳ, vt Iosephus ait, Ἀμφιθέατρον μέγιστον: in Campo, maximum Amphitheatrum. Item Cæsareæ, ait idem scriptor, ἀμφιθέατρον κατασκευασε πολὺν ὄχλον ἀνθρώπων δέχεσθαι: Amphitheatrum con-

In orbe toto Romano.

struxit quod multam hominum turbam caperet. Nec de Græciâ mihi aliquis dubitet, Africâ, Asiâ, Hispaniâ, Galliâ; non certè is, qui res & mores in parte norit sæculi vetusti. Audeo adfirmare, raram aliquam siue coloniam siue municipium fuisse, in

quæis non & ludi isti, & ludorum simul sedes. Adeò velut tabes quædam, animos omnium peruaferat ludicrum istud studium, an furor, dicam? Itaque vix aliqua prouincia etiam nunc est, in quâ non vestigia Amphitheatrorû: quædam obscura & fugientia longo æuo, quædam clariùs exstantia & viua in parte. Quorum non equidem accuratum Indicem polliceor: (multa me fugiunt, scio:) sed pauca tantùm fidei causâ subiiciam, visa nobis aut firmiter audita.

Reliquis id docent.

*Index Amphitheatrorû aliquot, quæ hodiè * Hodiè Tyaiecto.*

Exstat igitur hodieque in Italiâ, ad Lyrin Campaniæ fluiuium (Garigliano nunc dicunt) iuxtâ * Minturnas, pars Amphitheatri latericij benè conspicua.

Exstat secundò, Puteolis, pariter Amphitheatrû latericium. Tertiò, Capuæ, sed magnificum & è solido marmore.

Quartò, Albæ in Latio; è quâ materiâ (non enim vidi aut accepi) mihi incertum.

Quintò, Oriculi, in Vmbriâ. materiem ignoro.

Sextò, Veronæ pulcherrimum: cuius pleniorè descriptionem, vnâ cum designatione mox dabo. Hæc, quod sciam, in Italiâ.

At in Græciâ etiam, Athenarum veterum solo conspici aiunt magnificum & marmoreum.

In Istriâ, Polæ ad mare Hadriaticum: quod item mox subiiciam.

∖ In Hispaniâ, Hispali extrâ muros, nisi fallor: pulchrum, sed cuius formam nancisci mihi non fuit.

In Gallia, Perigeusij in Petrocoriis (vrbe eam, Vesunam Ptolomæi fuisse volunt) pulchrum & satis integrum, extrâ mœnia cuius icunculam vidi, sed parum exactam aut certam: ideoque mihi non ponendam. E lapide quadrato est, & Arenæ eius longitudo xxx. perticarum, latitudo, x x.

Arelate etiam esse aiunt, sed parum integrum.

Burdegalæ exstat, quod videre multi: nec descriptionem tamen sum nactus.

Nemausi est celebre & notum, cuius infrâ do formam.

Ad Ligerim mirum, & quod miror haud satis notum: cuius item do formam.

Hæc præcipua, quæ satis quidem certò acceperim, in nostrâ

Euro-

Europâ. nisi quod etiam in Heluetiis exstat, Auentici.

Dignum autem notâ, quod & hodie hæc omnia ferè loca, Arenas appellant: retentâ priscâ scilicet & vulgatâ vocc.

Amphitheatra, vulgo Arenæ.

CAPVT II.

De Veronensi Amphitheatro: Et primò, quando, vel à quo structum.

POST illud Romanum, inter pulcherrima & integerrima Veronense Amphitheatrum esse fatemur. quod è marmore est totum. Quando, & quis struxerit, multi & diu quærunt. Torellus Sarayna, qui Veronam suam descripsit adfectu magis eximio, quàm successu, suadet nobis valdè vetus esse & structum ante tempora Augusti, aut certè illis ipsi. Sed argumenta huic rei quæ adfert, non sunt profectò à deâ Pitho. quæ recensebo tamen & refellam breuiter; atque vt in re ludicrâ, per lusum. Iamprimum hoc sibi sumit, Amphitheatrum antiquius esse quàm Theatrum, quod ibidem conspicitur iuxtà Athesim flumen. At Theatrum hoc exstructum est, inquit, ab Augusto. magis igitur Amphitheatrum. Item: lapides in eo aliquot tauri effigiem habent insculptam. taurus autem, symbolum Augusti: quoniam & in nummis expressus, & natus ipse ad Capita bubula, vt Suetonius testatur. clarum igitur Augusti hoc esse opus. Sed & lapis alius Veronæ. qui præfert, OCTAVIAE C. F. ET. SORORI. CARISSIMAE. constat verò Octauiam hanc sororem fuisse Augusti. Denique duodetriginta colonias per Italiam Augustus deduxit, easque variis operibus instruxit, narrante Tranquillo: inter eas Veronam fuisse, nihil ambigendum. En argumenta, è plumbo an è vitro? quæ leui & ludente manu reiiciamus. Ait primò, Amphitheatrum antiquius Theatro esse. Non credo. & caussa hæc, quia vbique ferè locorum, ludi scænici priores origine & vsu munalibus istis: igitur & eorum sedes. Quid opponis? taurros. & illi, inquis, insculpti in hoc opere. Quid tum? nempe vt ornamentum operis non vt auctoris indicium. Quòd si omnia ad Augustum trahes, vbi tauri: quis finis? Etiam Nemaufense illud gloriabitur structore Augusto. Sed tamen hoc, inquit, eius Principis symbolû: quoniam nummi

Veronense, marmoreû.

De auctore eius quæsitum.

Quidâ ad Augustum referunt.

Leuibus his argumetis.

Quæ refutamus.

Amphitheatra postrius vnta, quàm Theatra.

Taurina capita, parerga operum sunt.

Augu-

Bos in Nū-
mis Colo-
niam no-
tat.

Cyriacus
cum Torello
facit.

Sed ei quo-
que fides
abrogata.

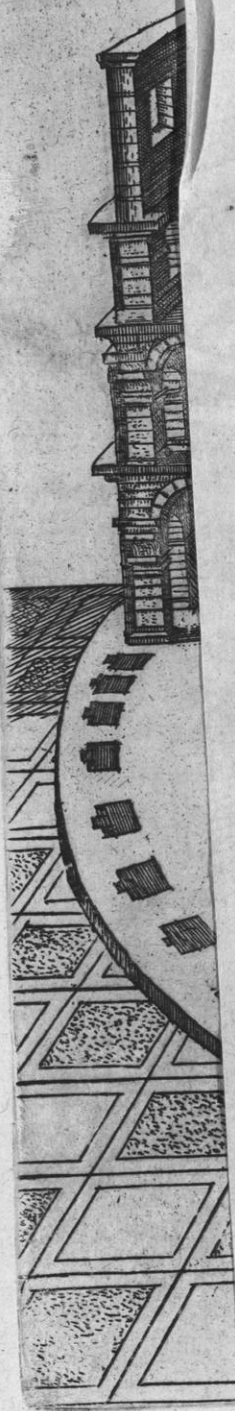
Sigonij opi-
nio super
hac re, li. I.
Hist. occid.

Denique,
mea.

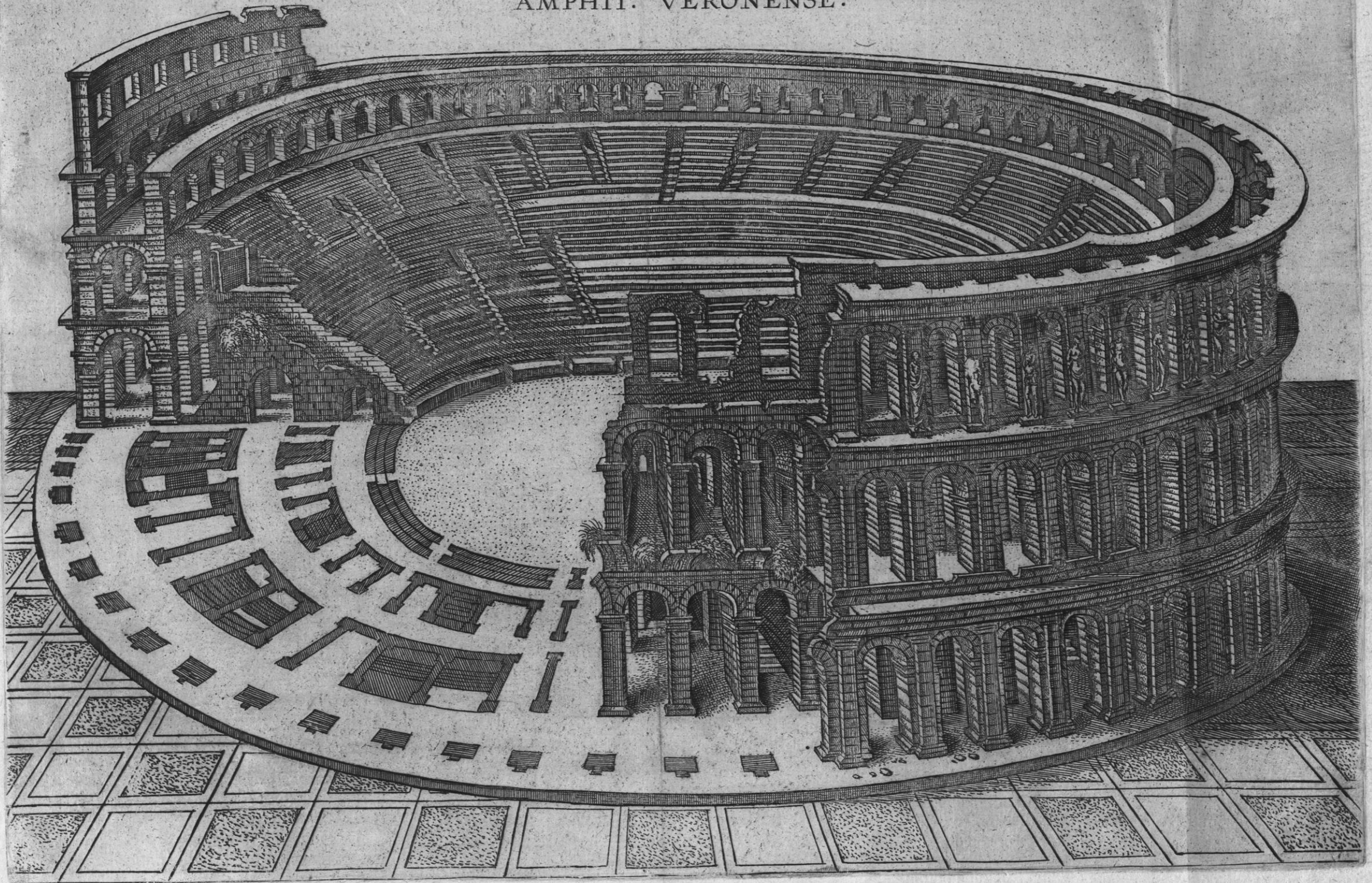
* Lib. VI.

Placentia
egregium o-
lim Amphit-
heatrum.

Augustæ, cum impresso tauro. Etiam aliorum, ô bone senex, quia taurus siue bos colonie deductæ nota, non peculiare ali- quod signum. At enim Augustus natus ad capita bubula. O tu quoque inter ea! & ignosce. non enim ultra comprimo hunc lienem: non, si ego obiiciendus sim vero tauro. Sed in Octa- niâ etiam es suavior. ais illam fuisse sororem Augusti. Quis tibi fecit indicium? ego imò illum lapidem sepulcralem fuisse verius auguror, & municipalis alicuius Octaviæ: non illius Principalis, quæ mortua & sepulta Romæ. Nam de coloniis, & per eas Augusti operibus sparsis: communiter non nega- mus. ad Veronam tuam si adstringis, opus sit alio teste. Sed ecce quoque eum, inquis. Nam Cyriacus Anconitanus in Ite- nerario suo scribit his verbis: *Denique Veronam feracissimam & antiquam civitatem venit, ubi non exigua veterum monumenta com- perit, præsertim Labyrinthum quod Arena nunc dicitur. & habetur quod constructum fuerit anno imperij Octaviani Augusti trigesimo- nono. Cuius pars exterior terræmotibus corruit.* Tibicen hic ali- quis, fateor: sed parum firmus. Famę enim innititur: quæ in his talibus, plurimum inuenitur fallax. Et cur credam Augusti ævo structum in coloniâ hoc egregium opus: cum ne Romæ quidem tunc fuerit, & in ipsâ vrbe matre? Nam Amphitheatra mansura & lapidea tardè ibi cœpère, vt docui, & sub Augu- sto. Valdè autem verisimile, exemplum illinc manasse ad vr- bes subditas & minores: non autem contrâ. Itaque Taurello nostro siue Cyriaco, nihil adsentior de tam grandi ævo. Ægrè etiam Carolo Sigonio prælustri viro, qui nimis nouitium facit, & refert ad Maximiani æuum: hoc solo argumento, quod is in viciniâ pleraque condiderit ampla & magnifica, Mediolani, Aquileiæ, Brixie. Ego etsi certus sum nihil in hac re nunc esse certi, tamen paullò antiquius quàm pro illo Principe suspicer. Primùm, quia iamtum Plinij Secundi ævo, Gladiatorum & Ferarum Spectacula Veronę satis crebra. præit ipse in * Episto- lis, in quadam ad Maximum Africanum. Deinde, Othonis & Vitellij principatu, Placentiæ vicinisque opidis insignia Am- phitheatra fuisse scio: quî minus tunc Veronæ? Certè de Pla- centino, egregium testimonium Corn. Taciti secundo Histo- riarum: *in eo certamine PVLCHERRIMVM AMPHITHEA-*

AMPHIT. VERONENSE.

TRI OPVS *situm extra muros conflagrauit : siue ab oppugnatoribus incensum, dum faces iaculantur : siue ab obsessis, dum regerunt. Municipale vulgus prouum ad suspiciones, fraude illata ignis alimenta credit à quibusdam VICINIS COLONIIS, inuidiæ emulatione, quòd NULLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX esset. Vbi & laudes eius ampli operis amplas vides : & simul (si attendis) crebra iam & vulgata per Italiam Amphitheatra fuisse. Sed quòd combustum Placentinum illud ait : fortasse hæreas. & quid? fuitne igitur ligneum? De toto, non opinor ; de parte, suspicor : eâ scilicet, quæ subsellia & gradus internè complexa. At exteriora omnia, firma & è lapide fuisse censeo. ni fuissent : cur vt de magnâ iacturâ aliquâ historicus noster questus? Fuerit igitur ad eam formam, ad quam Polanum illud, quo de infrâ. Nec plura de ortu Veronensis Amphitheatri dico, aut magis certa. En ipsam formam : non eam proffus quidem vti nunc conspicitur, sed adiutam, vt solet, leuiter ab antiquariis & architectis. Ex iis enim quæ restant, facile conceptu totum opus & designatu.*

Quâ materie fuerit, & quomodo amburi facile.

Huc pertinet Figura Amphitheatri Veronensis.

CAPVT III.

Descriptio eius distincta magis, & dimensio.

ADDAM nonnulla, quæ ad formæ eius intellectum : & quod penicillus non potuit, calamus hic mihi explebit. Paries totus exterior (Alam vulgò vocant) è marmore est, opere quod Rusticum dicitur factus. Diuiditur in Arcuum tres ordines, qui alij super alios scandunt. Quisque ordo, Arcus continet siue fornices septuaginta duo. In supremo ordine, statuarum olim columnis adsitæ vel insitæ potiùs, vti vestigia docent. Supra eum ordinem, paries adfurrexit, in quo fenestræ grandes, quadratæ, LXXII. Earum vsus, me quidem iudice, ad aërem & lucem hauriendam, cum Amphitheatrum velis tectum : siue etiam ad ventum : quia refrigerio certè opus, in æstu, & concursu tot animarum. nec alius huiusmodi foraminum vsus

Marmoreū Veronense Amphitheatrum. Triplici ordine arcuū. Statue ad columnas superas.

vsus fenestrarū quadrarundam.

consensus, in illo etiam Romano. Arcuum dimensio, auctore Sebastiano Serlio eximio architecto, hæc. Primi arcus altitudo pedum $xxii$. latitudo, xii .

Columnarum vtriusque altitudo, pedum $xxvi$. Epistylj deinde, Zophori, Coronis, pedum circiter $viii$. & s.

Altitudo secundi arcus, pedum $xxiii$. latitudo xii . Columnarum eius altitudo ped. $xxvi$. s. Epistylj, Zophori, Coronis, pedum ix . s.

Tertij arcus altitudo, pedum $xvii$. s. latitudo ix . s. Columnarum, xx . s. Coronis, v .

Porticus triplex iuncta.

Earum mensuratio.

Porta plures in Amphitheatro.

Eius dimensio interior.

** Alij tamē plures volunt.*

Graduum numerus & dimensio.

Præcinctio.

Scalaria.

Quam capax cauea tota fuerit.

Auctores, quibus hic nitor.

In parte imâ (ad terram enim iterum descendo) triplex continuatur Porticuum ordo, quæ ambiunt & sustinent totum opus.

Ex iis, Porticus extrema, lata pedes $xiii$. Media, pedes ix . s. Intima, pedes $viii$. s. Ex hac, portæ siue aditus decem & octo in

Arenam. interque eas duæ grandiores oppositæ, quæ longissimum Amphitheatrum est. quarum latitudo, pedum xii . vn-

ciarum vi . At Arenæ ipsius longitudo, perticas continet $xxxviii$. latitudo, $xxii$. ita ut in perticâ pedes numeres vi . Gradus spe-

ctaculorum (* Torello definiente) non plus quadraginta duo: alti singuli pedem & uncias ii . lati, pedes ii . Excipio quod in

mediâ caueâ, gradus vnus est excelsior: (vnum dico, ex Torelli mente. nam qui Formam hanc nostram concepit, tres adno-

tauit.) qui altus pedes ii . uncias v . Eum, Præcinctioem siue Diazoma censemus. At Sculares gradus, qui ad Vomitoria: mi-

nores scilicet, quàm illi sessiles, nec alti plus quàm uncias vii . lati tamen adæquè ac sessiles. Sedere in his Gradibus potuere,

Torelli calculo, hominum ad *viginti tria millia centum octoginta quattuor*: ita ut singulis pes & medius adsignetur ad sessionem.

Harum omnium mensurarum auctores mihi Torellus & Serlius: nec in re quæ manuum & lineæ est, fidem meam ego temerè obstringam. Plura & magis minuta quisquis voles, apud eos vide.

CAPVT IIII.

De Amphitheatro, quod Pola.

POLAM urbem Istriae maritimam esse scimus, coloniam Romanorum priscam, & quæ Iulia Pietas olim dicta. In hâc vestigia & reliquiæ multæ antiquorum operum: duumque inprimis insignium, Theatri & Amphitheatri. Vtrumque Seb. Serlio accuratè descriptum: cui viro præter proprias laudes, obuenticia illa accedit, quòd doctor & ductor fuit ad Architectonicen, Gulielmo illi Philandro, viro verè perito & apud magnos magno. Sed hoc Amphitheatrum Polanum aliâ quadâm formâ & facie structum, quàm ea quæ alibi videmus: ideoque iure me allicuit ad exprimendum. Non enim è lapide aut vno opere tota moles fuit: sed exterior tantùm pars, quæ lapide quadro adfurgit cum columnis suis, opere item Rustico facta. At interiora omnia membra, subsellia, aditus, gradus, podia è ligno fuisse certum est; & pro tempore construi potuisse, destruique. Itaque hodiè totum illud internum vacuum apparet, nudo tantùm muro: & quod in tabellâ nostrâ expletum hîc vides, à manu est & mente Serlianâ. Situm est in vrbe mediâ, ad montem; totiusque operis dimensiones pete, si voles, ab eo quem dixi, accurato architecto.

Pola ad Mare superum.

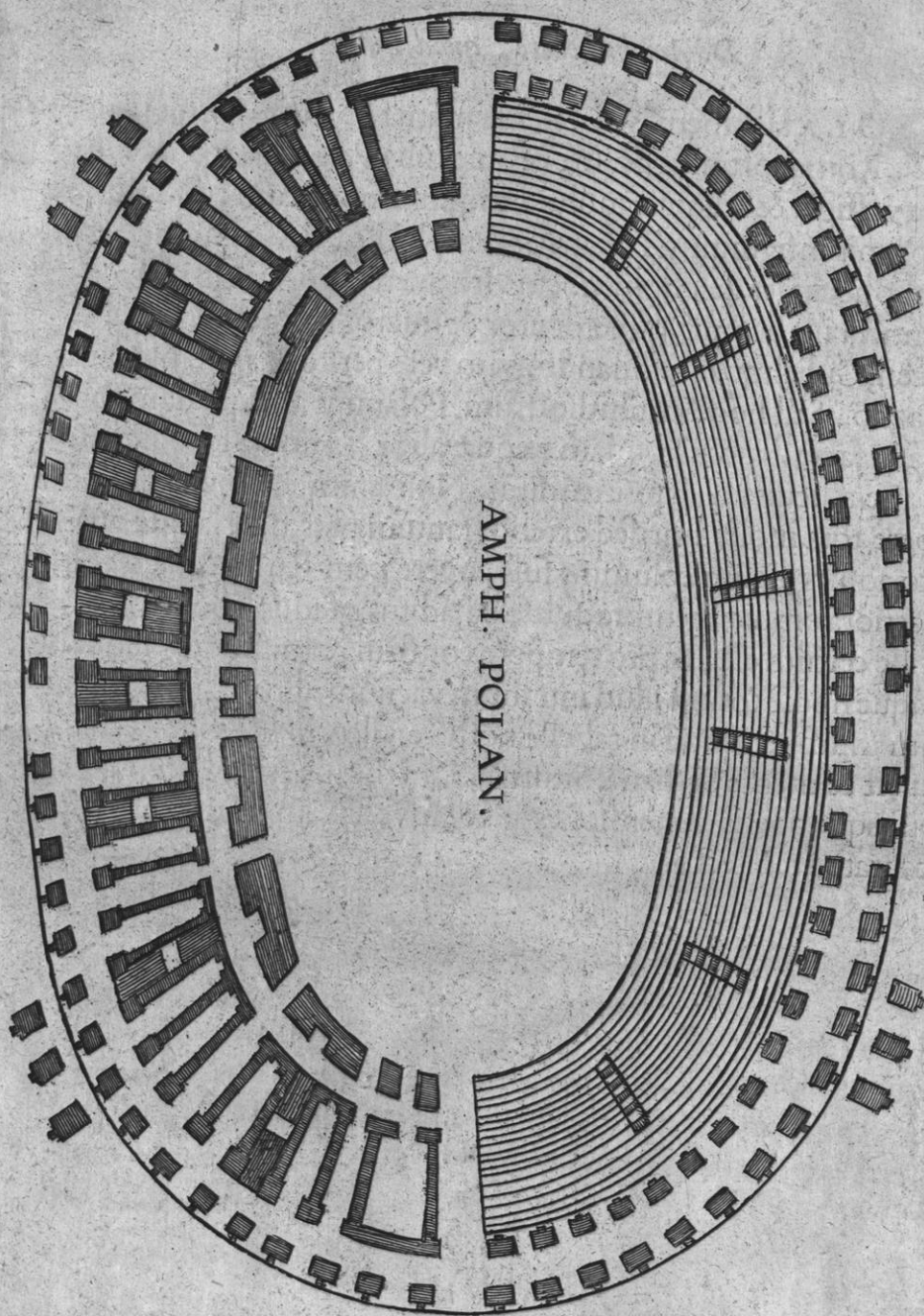
Seb. Serlij laus.

Item Philandri. Noua forma Polani Amphitheatri. Semilapidum fuit, & semilignum.

Inus hodiè vacuum: lignis videlicet igne, vel quâ aliâ vi assumptis.

I 2

AMPH.

AMPH. POLAN.

CAPVT

CAPVT V.

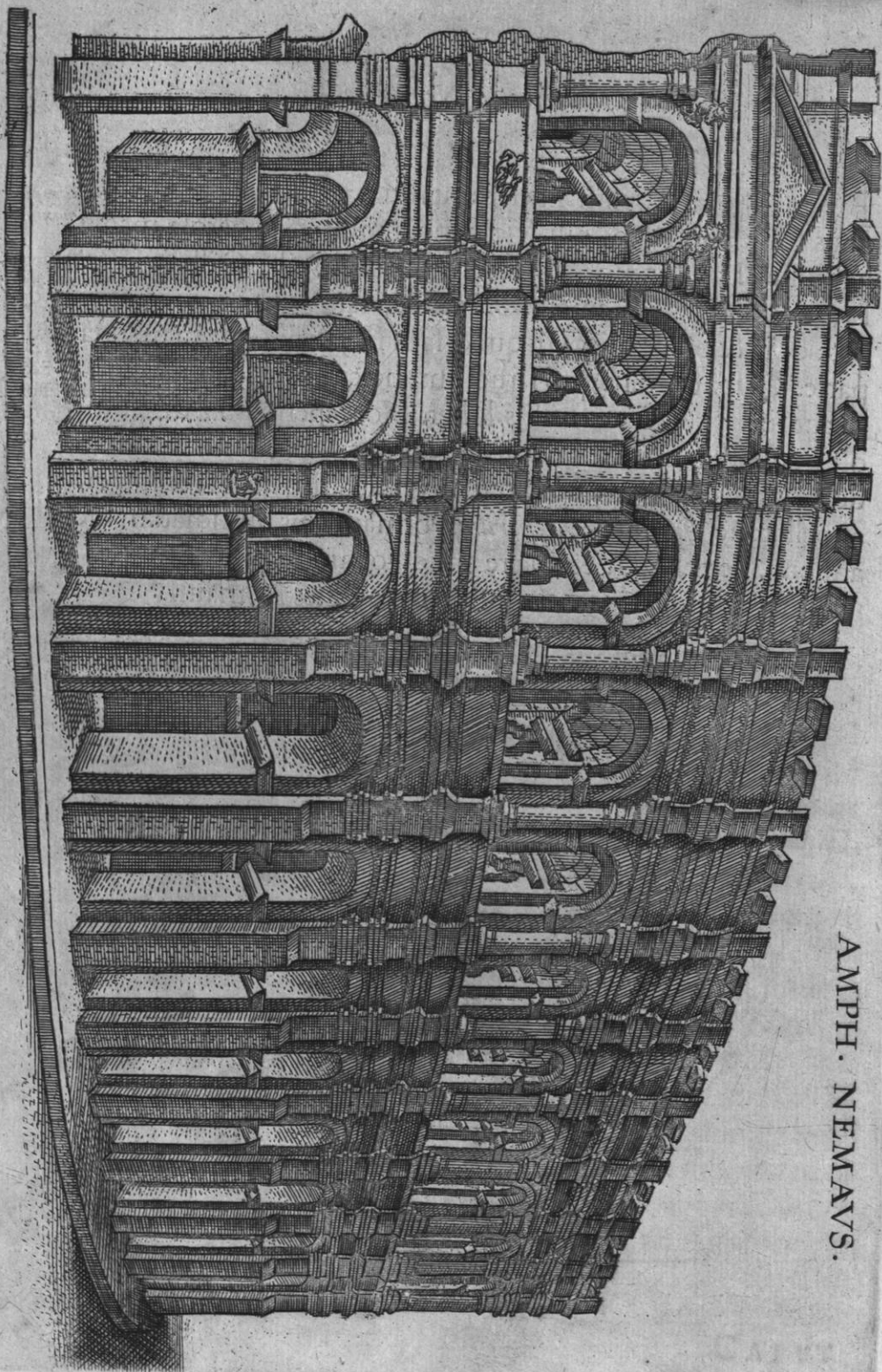
De Amphitheatro Nemaufensi.

NOTI hoc nominis & celebris, non per Galliam solum, Nemaufense non olim inter maxima. sed per Europam. Et credunt multi, eximium etiam olim opus fuisse: non ego, qui scio maiora multò & operosa magis habuisse* Lugdunum, Viennam, & nobiles illas Galliae vrbes. * Vtrobique hic Amphitheatra nominat Eusebius in Eccl. Histor. Ortus eius ignotus. Præ quibus, quid Nemaufus? Nomen tamen non iniuriâ retinet: quia & pulchrum est quod fatis sit, & integrum magnâ parte. Quando vel à quo structum, nescimus: nec nugari mihi aut rixari iterum cum aliis lubet. Hoc reperio notâ dignum, olim à Gothis loco arcis habitum, & contra vim firmatum. Rodericus Toletanus id notat in rebus Hispaniæ, lib. III. cap. VII. appellatque *Præsidium Arenarum*. Formam eius dimidiatam hîc adpono. cetera vide & quære apud Iohannem Poldum albenatem, in libro quem inscripsit *Antiquitates Nemaufi*.

I 3

AMPH.

AMPHITHEATRO NEMAUFENSIS

AMPH. NEMAVS.

CAPVT VI.

De Amphitheatro (incolæ siue accolæ potiùs , Arenas etiam hodie vocant) quod ad Ligerim, iuxta Doueonam. in quo describendo fidem meam nihil tamen obligo. vetùsne an nouum, vera commensuratio an falsa, pendeat à meo auctore.

AMPHITHEATRUM mihi superest mirum, nouum: & quod latère tamdiu in illâ Gallia luce potuisse vix sit fides. Nullumne ex tot curiosis & auidis ingeniis vidisse, notasse, prodidisse? nullum. Itaque fateor. cum delata primùm ad me res fuit (delata autem ab Cornelio Aquano, viro eiusmodi monumentorum veterum diligente:) hâsi, medius inter credendi temeritatem & pudorem reiiciendi. Valdè enim ille adseuerabat. & simul Forma, quam offerebat, videbatur non esse nouitiæ aut calidæ inuentionis. Tamen etiam hærebam. donec perueni ecce ad caput ipsum famæ huius & formæ; qui non auribus suis, sed oculis sensibusque id credi volebat. Cur repugnarem? vidisse ferò adfirmabat, calasse, deformasse. Is fuit Læuinus Kersmakerus, vir grauitate & doctrinâ apud nos notus: qui in finitimis huic Amphitheatro locis, aliquot annos egit. Non semel ipse lustrarat, non semel cum eo alij: quos etiam nunc viuos nec procul positos, testes aduocabat obseruationis suæ & dimensionis. Itaque ausus sum hac fiduciâ Formam totius operis dare & descriptionem: quæ à mente quidem & linguâ aliena erit, à stilo tamen & ordine nostra. In quo siquid peccabo, designando aut dimetiendo: quæ mea culpa esse potest, præter credulitatem? quam non nimis herclè deprecor; quoniam reuera, vt Comicus ille ait,

Diu irreperit Amphitheatrum, & tamen repperit.

Quis mihi auctor huius descriptionis totius.

* *Αὐτὴν γὰρ χερσὶν αὐτοῦ ἀνιῶσθαι ἴδοντες ἡμεῖς.*

Est igitur hoc Amphitheatrum, quod dico, manu quidem & arte humanâ factum; sed ita, vt videri possit à naturâ. totum enim excisum & cauatum est in monte, sine externâ vlla materiæ calcis, lapidis, ligni. Mons in quo & è quo id est, abest plus minus diei mediæ itinere à Ligeri fluuio, parte eâ quâ ab Andegauis in Pictones itur: vbi pons priscus, quem * Cæsaris aliqui appellant. Pagus haud procul inde, qui dicitur * Doueus.

* Hic morbus esse proprius bonis amat. *Semi-natiuū Amphitheatrum. vbi id sitū.*

* Vulgò. *pôr du Sey.*
* Gallis. *Douvé.*

Mons

*Montis de-
scriptio.*

*Quâ parte
eius, hoc
opus.*

*Gradus in
margine &
à margine
summo.*

** Iſq; cum
ſuis portis
& ianuis.
Non enim
hic Vomito-
ria vlla
aut Aditus
alij in gra-
dibus.*

*Gradus
gramine
obſiti &
terrâ.*

*Eorum nu-
merus.*

*Amplitu-
do loci in
ſummo.
Podij mu-
rus.*

*Arena, &
in eâ tu-
mulus.*

Mons eſt lapideus totus, cuius generis ibi plures: ſed lapide ta-
men non planè duro, quique cæſuram & ferrum facilè admit-
tat. Color ei, qualis Tyburtino: è quo Titi Romæ Amphi-
theatrum eſt. Magnitudo montis paullò minus milliare Galli-
cum in latitudine; in longitudine, duo circiter continet. ſed ea
tamen facies, vt in edito ſatis planus & iacens ſit, & ab lateri-
bus vtrimque clementer adſurgat. Cortex, vt ſic dicam, & te-
gumentum vniuerſi montis, è terrâ eſt: viſcera tantùm è lapi-
de. ideoque non gramine ſolùm, ſed ſegete ſæpè veſtitur. In
ſummo, ſed paullò tamen ad latus, hoc Amphitheatrum rep-
peris; haud facillimè, quia etiam præſcios, niſi intendant ani-
mum, fallat. Cùm enim ſupernè deſpicias; aliquem cauum aut
puteum cenſebis, ex iſtis qui ob lapidum excidia vulgati ibi
& crebri. Atqui aliud profectò opus eſt; & à Dædalo quopiam
acutè inuentum, adfabrè factum. Gradus ſubſelliorum à
ſummo margine ſtatim incipiunt; minuunturque, vt ſolet,
paullatim euntes in decliue. A ſummo, dico, incipiunt: vt
nunc quidem adſpectus eſt. olim vix ambigo, quin cancel-
li aut * murus aliquis circumpoſitus fuerit, ſiue ad ornan-
dum ſiue magis ad ſeruandum. Aliquid enim certè ſepimen-
ti fuiſſe debet, ad pecudes arcendas & petulcos. At nunc ta-
men descendens, pedem ſtatim ponis in iſtis gradibus: quo-
rum, primo initu, confuſus ſatis adſpectus. Terrâ enim &
puluere cottidie complentur: quæ ventus inuehit aut imber.
Itaque gramen etiam ibi paſſim: & formoſa olim nec ad
hunc vſum loca perambulant informes oues. Qui hæc no-
bis narrauit, addebat, cultris & ferramentis ea omnia à ſe &
comitibus perpurgata, vt formam intuerentur exactè. Gra-
dus aiebat eſſe numero, LIV. quorum ſupremus, latus ca-
paxque in orbem ped. DCCXLII. Linea dimetiens in ſum-
mo, longa pedes CCCXXXVI. At ab imo gradu, ſtatim ſe-
quitur murus, qui Podium attollit & Arenam claudit: eſt-
que altus pedes IX. Inde area: & in eâ mediâ (præter morem
quidem omnium eiufmodi theatrorum, quod ſciam) tumu-
lus quidam rotundus, eleuatus, ex eodem lapide: altus pedes
VII. aut paullò amplius: longus in diametro, pedes XXX. Iſ
planus in ſuperficie & æquus; excipio quod ad oras à medio
paul-

P R I V I L E G I V M C Æ S A R E V M.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Nostro & Sacri Imperij fidei dilecto I V S T O L I P S I O gratiam nostram Cæsaream. Postquam inter alia, quæ DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illustria inprimis illa & quasi diuina sunt, quæ in litteris liberalibusque disciplinis consistunt, quibus scilicet homines non tantum ab animalibus ceteris rationis expertibus, sed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita distinguuntur, vt tanquam Dij quidam splendescere in terris videantur: rem sanè præclaram seque dignam illi præstant, qui diligentem iis ipsis in litteris ac disciplinis operam ponunt; præclarissimam verò & Reipub. vtilissimam, qui eas ita excolunt, vt aliorum menti docendo, scribendo lumina præferant, eosque ex ignorantia tenebris quasi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis nostræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, concessuque sumus, inprimis pertinere existimamus. Cum itaque ab iis, quorum nobis spectata fides, qui que iudicare de Litteris possint, acceperimus, insignes te animi ingenii que tui dotes tibi à natura insitas à primis temporibus ætatis tuæ ita litterarum ac disciplinarum studiis excoluisse atque ornasse, vt olim iuuenilibus adhuc annis præclara florentis minimeque vulgaris eruditionis specimina præbueris, dum obscura in antiquis scriptoribus loca, quæ quædam tanquam lustra erant, illustrasti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, restituisi, dum vetusta Latinæ antiquitatis rudera in nouam subinde structuram singulari artificio eleganter conuertisti: ad exquisitam adè & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quosque viros opinionem excitavit, peruenisse, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio scriptis atque in lucem editis ostendisse, vt in eo quod tam feliciter tractes scriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire sit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magisque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia scribere, quæque à primis illis Romanis olim auctoribus scripta fuerunt, à mendis purgare, & lectissimos quosque ex Musarum hortis, in quibus assidue verseris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirificè recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haudquaquam prætermittere volumus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, causa, Cæsareo te nostro elogio decorandum, & quamuis per te satis ipse animatus sis, animandum magis patrocinioque nostro defendendum pro benigna nostra in te susciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc nostro priuilegioque te & Typographum tuum aduersus quorumcumque fraudem, qui lucri causa, quod fieri solet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate nostra Cæsarea decernimus,

mus,

mus, statuimus, veramusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum, aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocumque modo, caractere, aut forma, siue integros, siue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra sacri Romani Imperij, Regnorumq; ac Dominiorum nostrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, absque tuo tuorumve hæredum consensu audeat: Hac autem lege addita, vt tria vt minimum cuiusque libri exemplaria, quemadmodum moris est, ad Imperialem nostram Cancellariam mittantur: Si quis verò edictum hoc nostrum transgredi, violare, aut contemnere deprehensus fuerit, eum non solum eiusmodi libris, tibi, hæredibusue tuis, auxilio Magistratus, vbicunq; reperti fuerint, vendicandis, priuari, sed triginta etiam Marcharum auri puri multa, cuius semissis quidem Fisci nostri Procuratori, fraudis vindici: alter verò semissis, tibi hæredibusue tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuersis & singulis nostris & sacri Romani Imperij subditis & fidelibus dilectis, tam Ecclesiasticis quam Politicis, cuiuscumque status, gradus aut ordinis extiterint, præsertim verò iis, qui in Magistratu constituti, vel suo vel superiorum suorum loco aut nomine, ius dicunt, iustitiamue exercent, ne quemquam hoc Priuilegium nostrum impunè violare, spernere aut negligere patiantur: Sed, si quos contumaces compererint, constituta à nobis multa, eos puniri & quibuscumque modis coerceri curent, ni & ipsimet grauissimam nostram in se conuertere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu nostra subscripto, & Cæsarei nostri sigilli impressione munito, confirmamus. Datum in arce nostra Regia Pragæ, die prima mensis Augusti. Anno Domini Millesimo, Quingentesimo, Nonagesimo secundo: Regnorum nostrorum Romani decimo septimo, Hungarici vigesimo, & Bohemici itidem decimo septimo.

Subsign.

RVDOLPHVS.

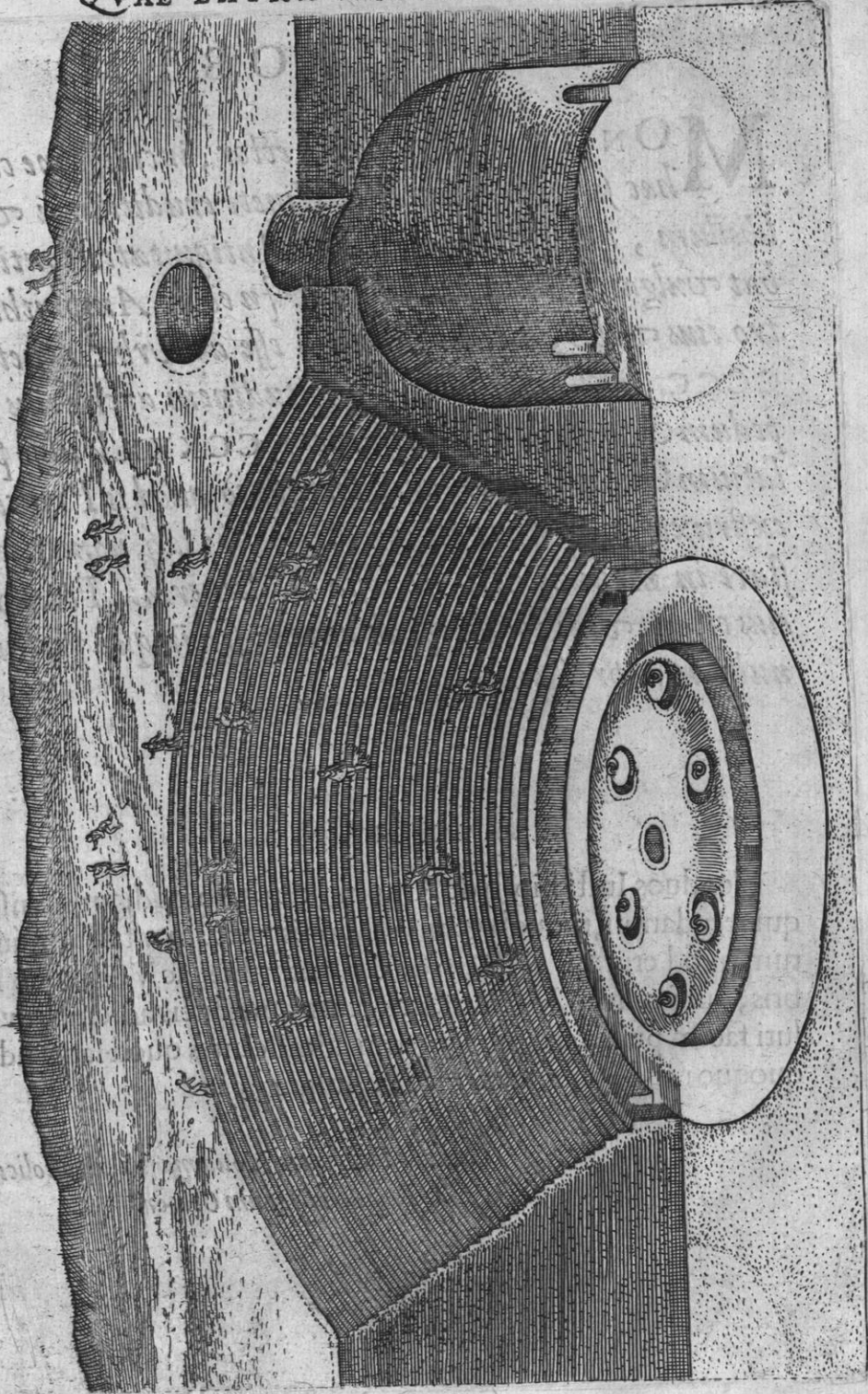
Jacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum sacra Cæsarea Mis proprium.

Io. Baruitius.

Additum sigillum Cas. Mis in cerâ rubrâ.

AMPHIT. DOVEON.

K 3

AD

A D L E C T O R E M.

MONITVM te volo, Lector, incidisse me cum hac scripsissem in Elia Vineti eruditissimi viri libellum, qui Burdigalensium Antiquitates continebat vulgatâ Gallorum linguâ. In eo de Amphitheatro eius orbis, hæc ferè. Situm esse ab urbe veteri CCCC. circiter passibus. Longitudinem arenae eius esse pedum CCCLXX. latitudinem, CCXXX. Vulgò palatium Galieni appellari, fortasse eò quòd is Princeps exstruxerit. Vocari etiam Arenam: idè nomen existare in monumentis Ecclesia S. Severini. Formam eius etiam vidi & accepi ab amico: sed in quâ pretium nullum expressionis.

A P P R O B A T I O.

Hos duos Iusti Lipsij de Amphitheatris libros dignos censeo qui recudantur, tum ob genus dictionis priscum astrictumque, tum quòd eruditis eiusdem de Gladiatoribus ac Venatione libris, qui veterum Monumentis plurimum lucis adferunt, veluti facem præferant, nihil interim admiscentes quod sanæ fidei quoquo modo repugnet. Hac 22. Iulij 1598.

Guiliel. Fabricius Noviomagus, Apostolicus
ac Regius librorum Censor.

paullum vergit & declinat. In eo ipso tumulo, æquis interual-
 lis, sex foramina quædam rotunda item, lata pedes v. quibus im-
 posita vel adiuncta putealia (omnia, semel dictum volo, ex vno
 eodemque lapide) paullò grandiora quàm ipsa foramina; vti
 necessum, contra illapsum. His putealibus inferri annuli crassi
 ferrei fuère, (vestigia & ærugo clarè docent:) vt baculo iis infer-
 to, admoueri possent vel amoueri. Nam aliàs, pondus iis satis
 grande, quodque duo homines ægrè commouerint. Hæc fora-
 mina velut ostiola sunt, quæ per scaldas quasdam coclides siue
 incuruas, ad Viam infra ducunt, de quâ mox dicam. Scalæ igitur
 totidem, quot foramina: quæ singulæ gradibus non magnis
 XIII. constabât. In orbem tumuli, in ipso muro, foramina qua-
 dra exsecta, quæ Scalis illis lumen infundebant ad ascensum aut
 descensum. Foramina hæc singula, ita collocata, vt vnum ser-
 uire Scalis duabus possit; velut ex icone vides. At in meditullio
 ipso huius tumuli, cauus est rotundus siue puteus: quem am-
 bigebat meus doctor antiquumne diceret, an ab histrionibus
 illis factum, de quibus mox referam. Certè ij vsi sunt ad ma-
 lum defigendum: à quo funes dependêrent, & per eos fluitan-
 tia vela. Formæ nostræ sculptor haud satis aptè id expressit: cap-
 tu alioqui pronum.

*Foramina
in tumulo.*

*Putealia
ad ea te-
genda.*

*Scala, ad
ostiola.*

*Foramina
alia ad his-
cem.*

*Cauus in
medio tu-
muli.*

Cui vsui.

Circa hunc tumulum, vt dixi, depressior multo Area ambit:
 quæ lata vndique vsque ad murum podij, pedes xv. Ita diame-
 trum totius Arenæ esse oportet, pedum L x.

*Arena re-
liqua for-
ma.*

Hæc Amphitheatri ipsius imago. at iuxta ipsum, in eius la-
 tere bina grandia & rotunda, siue Cubicula siue potius Camere
 occurrunt: in eodem illo lapideo monte seorsim excisa. Forma
 eorum velut pillei nautici, siue prisca Romani. Lata sunt in imo,
 pedes circiter L x x x. sed in altum paullatim arctantur. In fasti-
 gio vtriusque Foramen patet rotundum, grande pedes ix. quod
 ad lumen infundendum seruit: prorsus eo modo quo Romæ,
 in Agrippæ vidimus templo. Cubicula hæc, cetera paria sunt:
 hoc differunt, quòd vnum, aditus peregrè habet, alterum, non
 habet. Ita enim sita sunt vt alterum Internum videatur, alterum
 Externum. Per hoc in illud ingressus patet, per breuem & forni-
 catam viam: aliàs vndique clausum. At Externum aditus siue
 vias habet tres. Prima ducit subterraneo meatu ad Tumulum

*Cubicula
adiuncta
Amphi-
theatro.*

*Situs & de-
scriptio eo-
rum.*

*Via in alte-
ro tres.*

qui in Arenâ, & per Scalas illas ad ostiola tendit. ita vt infra gradus omnes subselliorum totumque Amphitheatrum abeat, vti cogitanti clarum. Longitudo primæ huius viæ pedes cxxv. latitudo, ped. vii. altitudo, ped. viii. Altera paullo breuior, pariter meatu infero tendit infra omnes gradus, & in * muro podij emergit: ita, inquam, vt in Arenam ipsam rectâ ducat. Hæc priore minùs lata, minùs ampla. Tertia via, opposita istis, foras spectabat & vallem montis. Per eam ingressus in hoc Cubiculum: per eam item, vt apparet, omnis pluuia & confluges aquarum deriuatæ è toto Theatro Cubiculisque. Forma harum viarû similis. factę omnes in lapideo monte, & cauatę in * arcum.

* Nec alia in muro illo portulæ: contrâ, quâ in Romano aliisque.

* Sic tamen vt in acutū penè desinerent, cameratione haud planè rotunda.

De vsu huius loci.

Quem nescias Amphitheatrum, an Theatrum facias.

Sunt enim quæ repugnent Amphitheatro. Et Theatro potius ad iudicent.

Cui tamen alia iterum obstant.

* Itaque, vt dimidia tantum loci pars infesta. Gladiatores potuisse commodè hic dari.

Opus eiusque membra (vt quidem conceptus & expressio mea ferunt) sic habent: vsum, si placet, breuiter & leuiter delibemus. qui mihi etiam haud satis certus. Nam forma ipsa Amphitheatri videtur. clausum enim in orbem vndique. & vix tamen est vt Amphitheatralis vsus. Primum tumulus ille qui in medio surrector; quid ad pugnam aut cursum? Æquitatē enim ea res & planiciem postulat, non tumorem aut colles. Deinde area ipsa circumiecta, nonne exigua & angusta ad Venationes? certè apparet. Quomodo enim satis liber in illo quindenū pedum spatio, cursus ferarum hominumque, ac recursus? An de Theatrali & scænico igitur vsu verius est? Non abhorret ille tumulus: qui instar scænę rettulisse videtur, in quâ spectari possent & audiri personę. Foramina etiam illa sena, non incommodum vsum habuisse videntur, ad actores pro tempore submittos aut recipiendos. Choragium enim omne instrui in cubiculis illis adiunctis occultè potuit: exque iis ornati & parati histriones, viâ subterraneâ, venire in hanc Scænâ. Sed circumiectæ areæ tum quid fiet? cui rei seruiet? Denique rotunditas illa loci & graduum orbis, quomodo idonea Theatro? Vultus enim certè loquentium agentiumque, obuerti in vnam partem tantum possunt: nec audiri aut cerni commodè ab iis, qui à tergo. Ideo Theatra hemicycli semper imagine facta, bono iure. Nisi si fortasse velo aut discrimine aliquo pars tumuli diuisa, & spectatores coacti in graduum * vnâ parte. Sanè fateor lippite hîc mihi oculos, nec capere vsionem omnem huius loci satis certò. De gladiatoribus tantum nihil impedire videtur, quin ad firmem, quibus

quibus locus in arcâ illâ fatis laxus, quoniam in gradu ferè inter pugnandum manebât & in statu. Sed quid singillatim circum- Mixtum fuisse huius loci usum. eo? credo reuera varium & miscellum huius loci usum fuisse: ideoq; formam eius mixtam, nec aptam ad ludicrum vnũ. Potuit venatio in eo dari, sed ferarum paucarum: potuere gladiatores: potuere histriones aut mimi: potuere velut in stadio luctatores & pugiles. quod ipsum genus ludi, valdè crebrum & gratiosum in prouinciis fuisse, indicat & indignatur Tertullianus.

Cubicula quæ ad latus, mihi noua & ignoti finis. potuere tamen instar spoliarij esse, siue etiam Odæi. quod vtrumque genus adiungi Amphitheatris vel Theatris suis solere, scimus. Receptacula etiam non incommodè fuerint, ad omnem scænicum aut arenarium apparatus. Cui vsui Cubicula.

Pagum autem hunc, qui Amphitheatro haud longinquus, olim aliquid amplius fuisse: fatis conuincamus vel hoc non pagani operis argumento. Viæ etiam antiquæ & publicæ reliquiis; quæ ex hoc pago pertinuit ad pontem Cæsarianum. cuius viæ pars conspicitur: pars maxima corrupta est, & lapides in ædificia variè absumpti aut auecti. Sed & incolæ ipsi antiquitatem aliquam iactant, & Druides sedem habuisse apud se volunt. Ceterum bella vetera fortasse, & (quod magis constat) Anglicana, incendiis quidquid & quo nomine id fuit delerunt. Doueonam Ptolomæi fuisse, non vanè ego suspicer, ex nominis quod pagus nunc præfert claro argumento. & collocatio ipsa Ptolomæi non dissidet. De pago ipso, qui antiquus.

Narrant regem vel heroem potiùs, verè magnum Franciscum, anno .m. lxxix. circumforaneis quibusdam histrionibus, qui Apostolorum acta repræsentabant, permisisse huc Amphitheatri locum ad spectacula ea edenda. Illos purgasse, ornasse, & magnum populum contraxisse. ex quo conuentu, qui dies triginta perseuerauit, multum atque vberem quæstum ad paganos rediisse. Eâ re motos, impetrasse à rege, Nequis in posterum illic lapidem excidisse vellet, propius ab eo Amphitheatro perticas xxx. Crebris enim effossionibus, absque eo interdicto fuisset, interitus iam imminebat huic loco. Tantum sciui, tantum audiui. siquid aliter est: mendacium ego fortasse dixi, at non sum mentitus. * Rectè enim ex Doueona, Doué; curtata voce, vt solet.

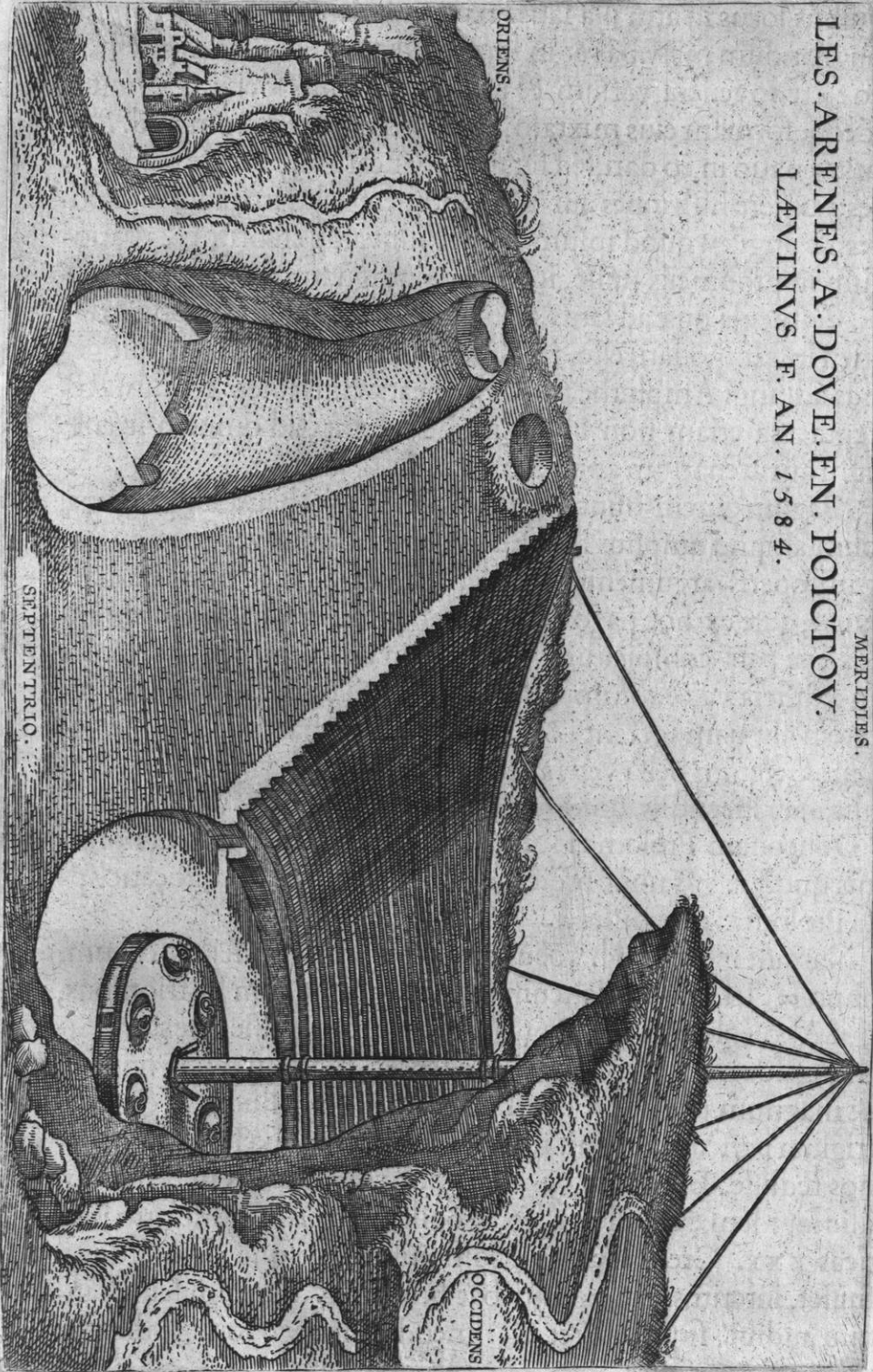
Histriones non ita nuper hunc locum celebrarunt.

Edictum regis, pro Theatro.

LES ARENES. A. DOVE. EN. POICTOV.

LÆVINVS F. AN. 1584.

MERIDIES.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS Dei gratia Hispaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate suo sanxit, nequis, Iusti Lipsij Historiarum in alma Vniuersitate Louaniensi Professoris, & item Historiographi sui libros quoscunque, à Censoribus legitimis approbatos, præter ipsius, heredumve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima singulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impressos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venalesve habeat. Qui secus faxit, præter librorum confiscationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vti latius patet in litteris, datis Bruxellæ xiv. Febr. M. D. xcvii.

Signat.

Verreycken.

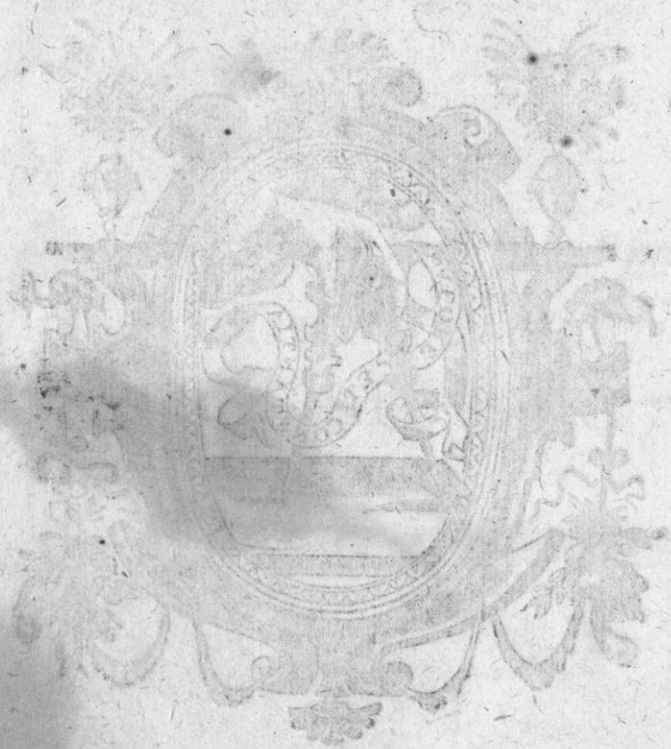
Tibi JOANNES MORETE, pro amicitia qua mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis est ac fuit, tibi, inquam, permitto, uti hos DE AMPHITHEATRIS libros auctos & correctos, typis tuis excudas ac divulges. Nequis alibi alius præter te, cupio sine iubeo, ex lege quam magnus Casar & Rex meus dixerunt.

Iustus Lipsius.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.

MDLXXV. ICS. IV.

Handwritten text, possibly a title or author's name, partially obscured by a tear in the paper.

Handwritten text, possibly a subtitle or a section heading.

F.A.
055